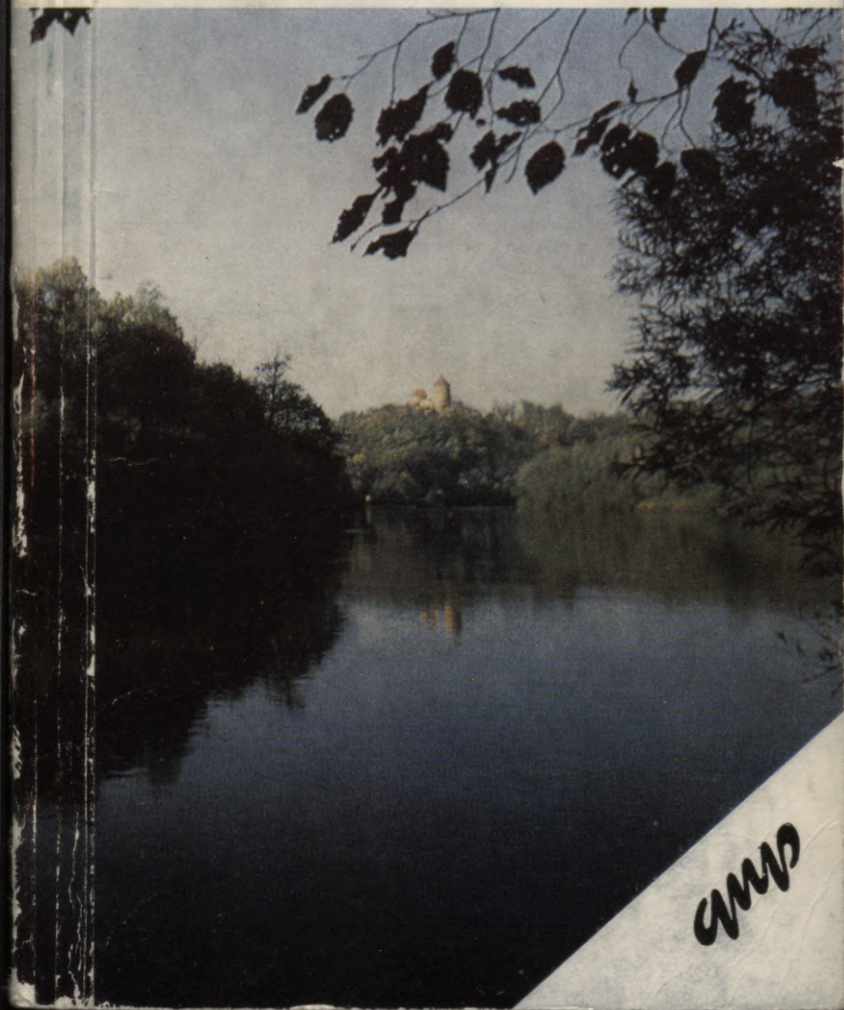
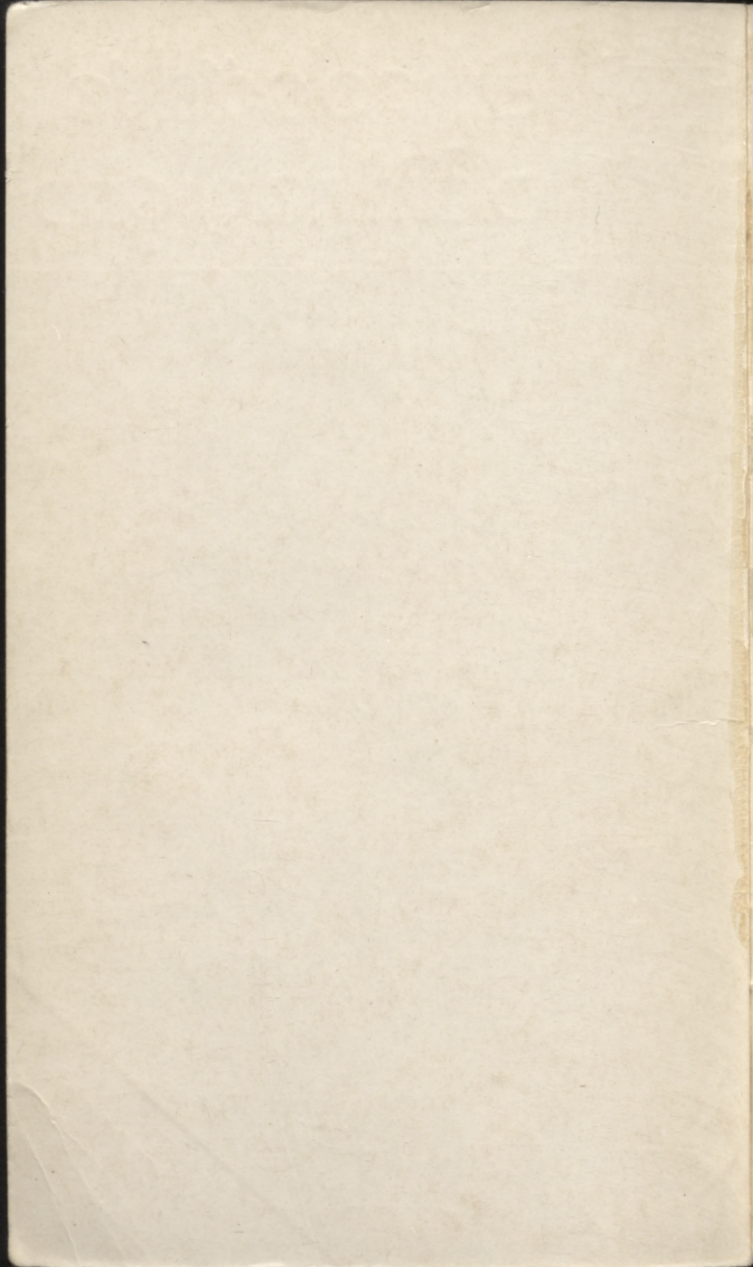

L 85-2
169
J. APALS

arheoloģiskie
pieminekļi ģinp

gms

**Latvijas Dabas un pieminekļu
aizsardzības biedrība
Gaujas nacionālais parks**

L 85-2
169

L
9

603 (21)
190 47

J. APALŠ

arheoloģiskie
pieminekļi
Ģauijas
nacionālajā
parkā

RĪGA «ZINĀTNE» 1986

63.4(2L)
Ap 024

0304093400

Latvijas Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTEKA

86 — 11.130

Recenzenti vēstures zinātņu kandidāti A. Caune,
V. Pāvulāns

Māksliniece E. Burova

Autora un J. Graudoņa krāsu un melnbaltie foto

M. Jāņkalniņas un I. Siliņas zīmējumi

Uz vāka L. Baloža krāsu foto

Apals J.

Ap 024 Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas
nacionālajā parkā. — R.: Zinātne,
1986. — 128 lpp., il., 8 lp. il.

Gaujas nacionālajā parkā ir koncentrēti daudzi kultūrvēsturiskie, arī arheoloģiskie pieminekļi, kas te veidojušies no 7.—5. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras. Grāmatā raksturoti arheoloģisko pieminekļu veidi, cilvēka ietekme uz apkārtni, minēti svarīgākie vēsturiskie notikumi, kas ir saistīti ar lielākajiem pieminekļu kompleksiem. Pēdējos gadu desmitos Āraišu arheoloģiskajā kompleksā, Cēsu un Turaidas pilī izvērsti plaši izpētes, konservācijas un rekonstrukcijas darbi, lai šos pieminekļus izveidotu par masu tūrisma objektiem ar audzināšanu un izglītojošu nozīmi.

A $\frac{050700000-029}{M811(11)-86}$ 72—85

63.4(2L)

Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR
Zinātņu akadēmijas Redakciju un izdevumu padomes
1985. gada 14. februāra lēmumu

© «Zinātne», 1986

Ievads

Reizē ar pasaules iedzīvotāju skaita pieaugumu paplašinās arī lauksaimniecības, rūpniecības un transporta attīstība, kas arvien lielākā mērā ietekmē apkārtējo vidi. Sai ietekmei ir pakļauta ne vien daba, bet arī cilvēces vēsturiskās attīstības gaitā uzkrātās kultūras vērtības. To aizsardzība mūsdienās ir kļuvusi par globālu problēmu, kam tiek pievērsta arvien lielāka uzmanība.

Starptautiskajā apkārtējās vides aizsardzības praksē ir izstrādātas vairākas atšķirīgas teritoriju aizsardzības formas — rezervāti, liegumi, parki u. c. Katrai no šīm formām ir atšķirīgi uzdevumi un apmeklējuma režīms. Tā, piemēram, rezervāti ir tādas teritorijas, kur noteikts visstingrākais dabas aizsardzības režīms un kuru apmeklēšana ir ļoti ierobežota. Turpretī dabas, meža vai tautas parki domāti masu atpūtas organizēšanai.

Nacionālie parki ir īpaša dabas un kultūrvēsturisko pieminekļu aizsardzības forma, kas sevī apvieno kā apkārtējās vides aizsardzības un izpēti, tā masu tūrisma, atpūtas organizēšanas un audzināšanas darba funkcijas. Atbilstoši dabas objektu un kultūrvēsturisko pieminekļu izvietojumam nacionālos parkus iedala zonās ar atšķirīgu apmeklējuma režīmu; tur atrodami kā rezervāti, tā intensīvās rekreācijas zonas, kas domātas masveida apmeklētāju uzņemšanai.

Padomju Savienībā dabas un pieminekļu aizsardzība ir valstiskas nozīmes uzdevums, kā tas fiksēts PSRS Konstitūcijā, dažādos likumdošanas aktos par apkārtējās vides un pieminekļu aizsardzību.

Nacionālos parkus mūsu zemē sāka organizēt 70. gadu sākumā. Kā pirmo 1971. gadā nodibināja Lahemas nacionālo parku Igaunijas PSR. Gaujas nacionālo parku mūsu republikā nodibināja 1973. gadā; tas ir otrais šāda veida parks Padomju Savienībā.

Pēc tam 1974. gadā dibināja Augštaitijas nacionālo parku Lietuvas PSR, 1977. gadā — Alārcas nacionālo parku Kirgīzijas PSR, 1978. gadā — Sevana nacionālo parku Armēnijas PSR u. c.

Gaujas nacionālais parks atrodas 26 km uz ziemeļaustrumiem no Rīgas. Parka platība ir 92,1 tūkstošis hektāru. Tā dienvidu robeža iet pa Rīgas—Pleskavas šoseju no Inčukalna līdz Bērzakrogam, ziemeļrietumu robeža — no Inčukalna līdz Jumaras upītes ietekai Gaujā lejpus Valmieras, bet austrumu robežu veido republikas nozīmes ceļi, kas iet no Valmieras cauri Veselavai uz Bērzakrogu pie Rīgas—Pleskavas šosejas.

Gaujas nacionālais parks atrodas triju Latvijas PSR rajonu — Cēsu, Rīgas un Valmieras — robežās. Lielākā daļa parka platības — 65,5 tūkstoši hektāru — atrodas Cēsu rajonā; tikai 16,4 tūkstoši hektāru — Rīgas rajonā, bet 10,2 tūkstoši hektāru — Valmieras rajonā. Parka teritorijā iekļaujas Cēsu un Siguldas pilsētas, no kurām pirmā ir rajona administratīvais centrs, bet otrā — rajona pakļautības pilsēta. Bez tam parka teritorijā atrodas arī vēl Līgatnes pilsētciemats un 12 apdzīvotas vietas — Liepa, Priekuli, Straupe, Vaidava u. c.

Gaujas nacionālā parka administrācija atrodas Siguldā.

Starptautiskajā nacionālo parku veidošanas praksē zināmi vairāki varianti. To risinājums pašos pamatos atkarīgs no tā, vai parku ierīko vietās, kur saglabājusies neskarta daba, vai bieži apdzīvotos rajonos, kuriem raksturīgas cilvēku veidotas kultūrainavas ar lielāku vai mazāku kultūrvēsturisko pieminekļu kopumu. Raksturīgs piemērs parku veidošanā, kur saglabāta neskarta daba, ir pasaulē pirmais — Jeloustonas nacionālais parks ASV, kuru 1872. gadā nodibināja Amerikas Savienoto Valstu rietumu apgabalu kolonizācijas laikā, lai nākošajām paaudzēm saglabātu cilvēka nepārveidotas Ziemeļamerikas kontinenta dabas paraugu. Lielākajai daļai Eiropas zemju nacionālo parku raksturīgas cilvēku veidotas kultūrainavas. Neatkarīgi no tā gan dabas, gan kultūrvēsturisko pieminekļu aizsardzības pasākumi ir vienādi.

Baltijas republikās nacionālos parkus veido saskaņā ar 1969. gadā 10. Starptautiskās dabas un dabas resursu aizsardzības savienības generālās asamblejas

rezolūcijā formulēto koncepciju. Atbilstoši tai katra jauna nacionālā parka veidošanā jāievēro ne vien vairāki kopīgi starptautiskajā praksē izstrādāti organizācijas principi, bet arī jāatspoguļo attiecīgās zemes nacionālā savdabība. Tādēļ katrā parkā jābūt vienai vai vairākām cilvēka saimnieciskās darbības neizmainītām ekosistēmām, augiem, dzīvniekiem un ģeomorfoloģiskajiem objektiem ar lielu zinātnisku un izglītojošu nozīmi, kā arī attiecīgai organizatorisko pasākumu sistēmai, kas garantē visa dabas kompleksa aizsardzību un regulē parka teritorijas apmeklēšanu zinātniski pētnieciskos un izglītojošos nolūkos. Parku nacionālo savdabību savukārt atspoguļo vēsturiskās attīstības gaitā izveidojies kultūrvēsturisko pieminekļu komplekss.

Dabas un kultūras pieminekļu kompleksās aizsardzības ideja ietverta arī Nolikumā par Gaujas nacionālo parku. Tur norādīts, ka kultūras pieminekļi kā sabiedrības ekonomiskās, sociālās un kultūras dzīves vēsturiskās attīstības liecinieki aizsargājami kopā ar apkārtējām kultūrainavām un izmantojami zinātniskās pētniecības, izglītības un audzināšanas darba mērķiem. Konkrētajā gadījumā šāda attieksme balstās uz objektīviem apstākļiem, jo daba tādā veidā, kāda tā ir pašreiz Gaujas nacionālā parka teritorijā, ir visnotaļ cilvēka darbības ietekmēta un pārveidota. Gaujas senleja un tās pieteku ielejās blakus mazāk pārveidotiem dabas stūrīšiem, kas vēl ir saglabājušies, atrodas senās vēsturiski izveidojušās lauku kultūrainavas un kolhozu tīrumi ar jaunajiem ciematiem un fermām. Speciālisti uzskata, ka šādu teritoriju vēsturiskās attīstības gaitas izpētei un tālākai saglabāšanai ir liela nozīme, jo te jau ir izveidojies kāds no cilvēka un apkārtējās vides savstarpējo attiecību variantiem.

Viena no Gaujas nacionālā parka lielākajām bagātībām ir arheoloģiskie pieminekļi. Liekas, ka Latvijā diez vai atradīsies otra tāda vieta, kur tik mazā teritorijā sastopami kopā visi nozīmīgākie mūsu senākās vēstures liecinieki. Kā zināms, cilvēks dzīvo Latvijas teritorijā jau 11 tūkstošus gadu, bet rakstītie avoti apgaismo tikai pēdējos tūkstošus gadus. Tādēļ arheoloģiskie pieminekļi ir vienīgais informācijas avots par parka teritorijas senāko — apmēram 8000 gadu ilgo posmu.

Pašlaik parka teritorijā zināmi apmēram 142 atsevišķi vai grupveida arheoloģiskie pieminekļi un 50 savrupatradumu vietas. Neprecizitāte atsevišķo objektu uzskaitē pieļaujama tādēļ, ka mums vēl nav zināmi pilnīgi visi parka arheoloģiskie pieminekļi. Laiku pa laikam meliorācijas, celtniecības un citu darbu rezultātā atklājas jauni, vēl nezināmi kapulauki, savrupatradumu vietas. Tādos grupveida pieminekļos kā uzkalniņkapos, kas parasti atrodas mežos, ne vienmēr zināmi visi uzkalniņi, it sevišķi tad, ja to skaits sniedzas simtos un daļa kapu uzkalniņu norakta. Savukārt savrupatradumu vietas vēlāk var izrādīties par senajām apmetnēm, kapulaukiem vai citiem atradumiem bagātiem pieminekļiem.

Gaujas nacionālā parka arheoloģiskajiem pieminekļiem ir nozīmīga vieta visas Latvijas arheoloģijas zinātnes attīstībā. 19. gadsimtā parka teritorijā notika pirmie plašākie izrakumi lībiešu kapu uzkalniņos un citos pieminekļos. Tur ieguva bagātas senlietu kolekcijas, kas ierosināja dažādas hipotēzes par Latvijas senākās vēstures jautājumiem. Gaujas leja ar senajām pilsdrupām bija arī Latvijā pirmais plašāk apmeklētais tūrisma objekts. Pašlaik padomju arheologi ciešā sadarbībā ar muzeja darbiniekiem un restauratoriem Gaujas parkā veido Baltijas republikās plašākos kultūrvēsturisko pieminekļu kompleksus, kas būtu nozīmīgi masu audzināšanas un izglītošanas darbā.

Lai apgūtu Gaujas nacionālā parka dabas un kultūras vērtības un lai tās būtu pieejamas plašai sabiedrībai, nepieciešami ilgstoši pētījumi un apkopojošā rakstura publikācijas, kas ir tālākas nākotnes uzdevums. Tuvākajā nākotnē lasītājam tiks sniegts vispārējs priekšstats par atsevišķiem dabas un kultūrvēsturisko pieminekļu veidiem, kas, kopā ņemti, raksturotu vispārējo Gaujas nacionālā parka attīstības gaitu no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām.

Ar šo grāmatu izdevniecība «Zinātne» aizsāk darbu ciklu par Gaujas nacionālā parka dabas un kultūrvēsturiskajiem pieminekļiem.

Pētījumu vēsture

Kad Latvijā sāka interesēties par kapu kalniņiem? Kultūrvēsturisko pieminekļu aizsardzības sākumi un J. K. Broce. Ko baltvācu vēsturnieki domāja par senlatviešu kara mākslu? Gaujas parka kapu uzkalniņu pirmie izrakumi. Kur palika atrastās senlietas? K. G. Zīversā mūža pēdējie astoņi gadi. Viskrievijas 10. arheoloģiskais kongress Rīgā 1896. gadā un izrakumi Turaidas Puteļos. Latvijas buržuāzisko arheologu pētījumu sākumi un sabiedrības attieksme pret arheoloģiju. Padomju arheologu izrakumi parka teritorijā un pieminekļu aizsardzība.

Renesanses izraisītā interese par senatni un tās pieminekļiem Latvijā jūtama jau 16. gadsimta beigās. Cilvēki, kas interesējās par pagātņi, nāca no muižnieku, garīdznieku vai izglītoto ierēdņu aprindām. Senākos arheoloģisko pieminekļu aprakstus ir atstājis Rīgas birģermeistars F. Niensteds. Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā glabājas viņa 1592. gadā sastādītais Suntažu pilskalna apraksts. Dažus gadus vēlāk viņš apmeklējis vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņkapus pie Allažiem, kuru aprakstu ievietojis savā Vidzemes hronikā. F. Niensteds stāsta, ka viņš 1604. gada 29. jūnijā pie Allažiem uz lauka ievērojis vairāk nekā simt mazu uzkalniņu. Kad F. Niensteds sācis interesēties par šo uzkalniņu nozīmi, turpat dzīvojošie vecie zemnieki viņam paskaidrojuši, ka senāk šajā vietā kristīgie ar viņu (t. i., stāstītāju) pagāniskajiem senčiem esot izcīnījuši asiņainu kauju. Kaujā kritis ļoti daudz cilvēku, kas apbedīti šajos uzkalniņos. Senāk uz uzkalniņiem esot audzis mežs ar lieliem kokiem, ko stāstītāju tēvi nocirtuši, kā to varēja redzēt pēc at-

sevišķiem koku stumbriem, kas vēl bija saglabājušies. Zemnieki F. Nienstedam vēl arī parādījuši vietu, kur iepriekšējais Allažu muižas pārvaldnieks Mihels Sake esot licis norakt divus kapu uzkalniņus. Bedrēs zem uzkalniņiem esot atrasti cilvēku kauli kopā ar ieročiem — zobeniem, šķēpiem un kaujas cirvjiem. Visus atradumus esot atkal turpat aprakuši. Ja kāds vēloties kapu uzkalniņus apskatīt, raksta F. Niensteds, tas varot tos viegli atrast uz lauka divu šāvienu (t. i., apmēram 0,5 km) attālumā no Allažu muižas.

No F. Niensteda hronikā ievietotajām ziņām par Allažu kapu uzkalniņiem var iegūt divus Latvijas arheoloģijas vēsturei nozīmīgus secinājumus. Pirmkārt, pirmos zināmos izrakumus Latvijā ir izdarījis Allažu muižas pārvaldnieks Mihels Sake 16. un 17. gadsimta mijā, un tos ir rosinājusi vēsturiska interese — uzzināt kaut ko tuvāk par senajiem apbedījumiem. Otrkārt, 17. gadsimta sākumā latviešu tautas apziņā vēl ir bijušas dzīvas, kaut deformētā veidā, tiešās atmiņas par vācu ienākšanu Baltijā un cīņām ar tiem.

Šīs atmiņas par dzīvo radniecības saitēm ar kapu kalniņos dusošajiem tēvutēviem, kas vēlāk, atmiņām bālējot, pārvērtās par mānīcīgām bailēm no kapsētām kā mirušo valstības, gadsimtiem ilgi sargāja arheoloģiskos pieminekļus no postītājiem.

Kultūrvēsturisko, to skaitā arheoloģisko pieminekļu aizsardzība ar likumdošanu Ziemeļeiropā sākās jau 17. gadsimtā. 1666. gadā Zviedrijā pieņēma likumu, ar kuru valsts aizsardzībā tika ņemtas pilis, dažādi nocietinājumi, baznīcas un klosteri ar tiem piederošo inventāru, gleznojumiem, kapu pieminekļi, kā arī arheoloģiskie pieminekļi — kapu kalniņi — «cik vāji tie arī nebūtu saglabājušies». Tajā pašā gadā Zviedrijā tika izstrādātas arī speciālas anketas pieminekļu uzskaitēi.

1666. gada likumam bija ne tikai pieminekļu aizsardzības mērķi vien. Lieta tā, ka, neskatoties uz lielajiem zviedru valsts militārajiem un politiskajiem panākumiem 17. gadsimtā starptautiskajā arēnā, Eiropas zemju galmos uz zviedru diplomātiem un karavīriem skatījās «no augšas» — kā uz barbarisko gotu pēctečiem, kas nāca no nabadzīgas ziemeļu zemes. Lai atspēkotu šo uzskatu un celtu zviedru aristokrātijas nacionālo pašapziņu, vajadzēja pierādīt, ka zviedru zemē augsta kultūra pastāvējusi jau kopš se-

niem laikiem. Un to varēja pamatot tikai ar kultūrvēsturiskajiem pieminekļiem.

17. gadsimtā Vidzeme un Igaunija ietilpa Zviedrijas valsts sastāvā. Vai zviedru valsts varas orgāni 1666. gada likumu kaut kādā veidā attiecināja arī uz Vidzemes kultūrvēsturiskajiem pieminekļiem, grūti spriest, jo nav attiecīgu pētījumu. Likumu ierosināja bijušais Vidzemes ģenerālgubernators vēlākais Zviedrijas valsts kanclers Magnuss Gabriels de la Gardi.

17. gadsimta pēdējos gadu desmitos sakarā ar muižu un zemnieku zemju revīzijām, kā arī gatavošanos karam pret Krieviju un Poliju Vidzemē notika plaši ceļu, lauksaimnieciski izmantojamo zemju un piļu uzmērošanas darbi, ko valdības uzdevumā veica kara inženieri, Rīgas pilsētas un Upsalas universitātes mērnieki. Visiem šiem darbiem bija tīri militāri un saimnieciski mērķi, jo muižu un zemnieku zemes uzmēroja, lai noteiktu klaušas un nodevas, bet pilis aprakstīja un zīmēja, lai noskaidrotu, kuras no tām vēl varētu izmantot kara gadījumā kā cietokšņus. Turklāt tādas pilis kā Cēsu, Turaidas vēl joprojām turpināja funkcionēt — tajās atradās karavīru garnizoni.

Bez tam ar pieminekļu aizsardzību pilnīgā pretrunā bija divi 17. gadsimta beigās izdotie zviedru valdības rīkojumi. Vidzemē valdošā ortodoksālā luterāņu baznīca šajā laikā centās panākt pilnīgu kontroli pārdzimtļaužu garīgo dzīvi, izskaust arhaiskā pasaules uzskata un katolicisma paliekas latviešu zemnieku apziņā, kas mānticības un dažādu maģisko izdarību formā vēl joprojām zēla un plauka. Lai tam darītu galu, 1693. gadā Vidzemes ģenerālgubernators Hastfers izdeva rīkojumu, ar kuru pavēlēja visas «sasodītai mānticībai un elkadievībai kalpojušās lietas, kā kapellas, krustus, birzis vai krūmus, kokus, akmeņus u. c., noplēst, sacirst, sadedzināt kopā ar upuriem, iznīdēt un visādā tam noderīgā veidā izskaust». Šī rīkojuma rezultātā tika iznīcināta liela daļa seno kulta pieminekļu.

Nākošais pasākums sekoja pēc sešiem gadiem. Bailēs no Pētera I karaspēka tuvošanās ģenerālgubernators E. Dālbergs pavēlēja Vidzemē nojaukt un nolīdzināt ar zemi visas vecās pilis, iegūto būvmateriālu par velti izsniedzot vietējiem iedzīvotājiem. Par laimi pilīm, šo rīkojumu nerealizēja sakarā ar karadarbības sākšanos.

Tātad par kultūrvēsturisko pieminekļu aizsardzību Vidzemē 17. gadsimtā zinātniskā — mūsdienu izpratnē vēl nevar būt runas. Bija pieminekļu aizsardzības likumdošanas sākumi, kas bija aizsteigušies savam laikam priekšā un tādēļ palika nerealizēti. No otras puses, zemju un piļu uzmērošanai bija arī sava pozitīva blakus nozīme, kas pēc vairāk nekā diviem simtiem gadu nāk par labu zinātnei. Proti, 17. gadsimta piļu zīmējumos mēs redzam būvdaļas, kuras nav saglabājušās līdz mūsu dienām. Tāpat arī zemju kartēs blakus šodien zināmajiem pieminekļiem varam atrast līdz mūsdienām nesaglabājušos pilskalnus, piemēram, pie Cēsu pilsmuižas Ģibuļu mājām un citus. No šāda viedokļa 17. gadsimta kartes Latvijas arheoloģijas zinātnē vēl ir maz apgūts avots. Turklāt rodas jautājums: vai pilskalni un citi pieminekļi minētajās kartēs atzīmēti nejauši, vai tas ir mērnieku apzinīgas darbības rezultāts? Liekas, ka uz šo jautājumu var atbildēt pozitīvi tādēļ, ka latviskā apzīmējuma «pilskalni» lietošana vien jau norāda uz zināmu vietējo tautas tradīciju ievērošanu. Turklāt pilskalni, kas atradās mežos vai stipri šķēršlotā apvidū, nebija nekāda labā lauksaimniecībā izmantojamā zeme.

18. gadsimta sākumā Vidzemi postīja karš un mēris. Gadsimta otrajā pusē, kad kara posts jau bija puslīdz pārvarēts, atdzima interese par vēsturi. Sākās arheoloģiskā materiāla uzkrāšanas posms. Laikrakstos un atsevišķos izdevumos parādījās raksti, kuros pausta interese arī par vietējo iedzīvotāju pagātni un tās pieminekļiem, to skaitā pilskalniem, ieročiem, rotaslietām. Gadsimta beigās (1778.—1780. g.) J. L. Bergers un J. J. Harders publicēja pirmos latviešu senvēstures materiālu un ziņu apkopojumus, kam tagad gan vairs ir tikai historiogrāfiska nozīme.

Turpretī līdz šai dienai savu nozīmi nav zaudējis izcilā Baltijas novadpētnieka Rīgas ģimnāzijas skolotāja J. K. Broces «Dažādu Vidzemes pieminekļu, prospektu, monētu, ģerboņu u. c. krājums» desmit sējums, kur savākti Latvijas un Igaunijas vēstures, arhitektūras pieminekļu, tērpu, monētu un sadzīves ainu zīmējumi un apraksti.

J. K. Broces materiālu krājums dod vispusīgu priekšstatu par tagadējā Gaujas nacionālā parka teritorijas ainavām un kultūrvēsturiskajiem pieminekļiem 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā. Viņš ir

vairākkārt zīmējis Gaujas lejas skatus posmā starp Siguldu un Turaidu, kas saistīja ar romantisko pilsdrupu skatiem uz krāšņo dabas ainavu fona, Krimuldas pilskalnu un Krimuldas kapsētu ar kapu uzkalniņiem, Krimuldā atrastās sudraba saktas u. c. senlietas, Cēsu pilsētas kopskatu, Amatas leju, Āraišu, Baukalnu, Straupi un Vildogu, visas pilsdrupas, baznīcas, to skaitā Cēsu Katrīnas baznīcu, kas nav saglabājusies līdz mūsdienām, Cēsu Jāņa baznīcā apbedīto Livonijas ordeņa mestru kapu plāksnes.

J. K. Broces norakstā līdz mūsdienām saglabājusies arī Lēdurgas mācītāja J. Helmsa 17. gadsimtā sarakstītā hronika. Jāpiezīmē, ka 17. gadsimtā ar terminu «hronika» apzīmēja dažāda rakstura sacerējumus par vēsturiskām tēmām, kuros vienuviet atradās kā paša autora pieredzētās, tā no citiem avotiem iegūtās ziņas. Tā, piemēram, var ticēt J. Helmsa stāstījumam par zviedru-poļu kara notikumiem Lēdurgas draudzē, kuru aculiecinieks viņš bija, bet nevar ticēt viņa dotajiem fantastiskajiem piļu zīmējumiem, Cēsu pilsētas un dažu piļu celšanas gadiem u. c. datiem.

Vairs tikai historiogrāfiska nozīme ir arī J. L. Bergera 1778. gadā publicētajai vietējo cilšu 13. gadsimta sākumā apdzīvoto zemju kartei, kuru zīmējis J. K. Broce, taču tas ir pirmais mēģinājums Latvijas un Igaunijas vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumos, kas skar arī mūs interesējošo apvidu.

1822. gadā cara valdība Krievijā izdeva pirmo nolikumu par arheoloģisko pieminekļu aizsardzību; tam 1826. gadā sekoja likums par arhitektūras un celtniecības pieminekļu — piļu, nocietinājumu un citu senu celtnu — aizsardzību. Pēc Vidzemes guberņas pārvaldes 1827. gada rīkojuma Baltijas provincēs bija spēkā tikai arhitektūras pieminekļu aizsardzības likums, taču bez tajā paredzētajām sankcijām pret likuma pārkāpējiem. Nolikumu par arheoloģisko pieminekļu aizsardzību baltvācu administrācija vispār ignorēja. Kā vēlāk redzēsīm, šim solim attiecībā pret arheoloģisko senlietu kolekcijām 19. gadsimtā bija bēdīgas sekas. Sakarā ar to 19. gadsimta 30. gados Baltijā zīmēja pilis un dažādus citus arhitektūras pieminekļus, kurus apkopoja trīs sējumos. Apmēram 30 lapas ar ievērojamāko Vidzemes, to skaitā arī parka teritorijas piļu zīmējumiem nosūtīja uz Pēterburgu. Šajā darbā kā vēstures konsultants piedalījās Vidzemes vis-

pārderīgās ekonomiskās biedrības sekretārs Andreas fon Lēviss. Par konsultāciju objektivitāti attiecībā uz Baltijas tautu senāko vēsturi var spriest pēc viņa paša 1837. gadā publicētā raksta par Livonijas bruņinieku pilīm, kurā bija pieminēti arī vietējo iedzīvotāju celtie pilskalni. Publikācija bija sacerēta vācu kultūrtrēģerisma apoloģētikas garā, pagalam noniecinot vietējo iedzīvotāju 13. gadsimta bruņojumu un kara mākslu. A. Lēviss rakstīja, ka latvieši un igauņi vācu iebrukuma laikā esot bijuši bruņoti tikai ar koka vālēm, šķēpiem, lingām un lieliem nažiem. Lokus un bultas tie kaujās neesot lietojuši, kaut gan droši vien pazinuši. Zobenus vietējie nemaz neesot lietojuši; kaujā devušies, mežonīgi brēkdami, gandrīz pliki, bez jebkādas kaujas kārtības. Vietējo iedzīvotāju bruņojumam vācu acīs neesot bijusi nekāda vērtība tādēļ, ka tālaika hronikās esot pieminēts tikai krieviem atņemtais kara laupījums; vietējo iedzīvotāju ieročus kā nevērtīgus vācieši acimredzot esot aizmetuši. Vācieši, kaut arī reizēm dažus savējos zaudējuši, cīņās esot izrādījuši tādu pretestību, ka vietējo uzbrukumi allaž pārvērtušies pēkšņā un vispārējā bēgšanā.

Sādi un tiem līdzīgi uzskati par it kā latviešu un igauņu tautu lielo kultūras atpalicību vācu iebrukuma laikā tika propagandēti baltvācu valdošā stāvokļa saglabāšanas interesēs. Tos publicēja kā kailus apgalvojumus bez vērā ņemama rakstīto vai lietisko avotu pamatojuma. Ka īstenība ir bijusi pavisam citāda, rādīja Latviešu Indriķa hronika, Vecākā atskaņu hronika un citi tajā laikā jau publicētie rakstītie vēstures avoti. To rādīja arī pirmās lietisko vēstures avotu — arheoloģisko senlietu — kolekcijas, tādēļ progresīvi noskaņotie laikabiedri, kuri saskatīja šo pretrunu, aktīvi nostājās pret vācu feodāļu agresijas cildināšanu un vietējo iedzīvotāju senās kultūras noniecināšanu. Tā, piemēram, Haralds fon Brakels, 1840. gadā publicēdams pirmo apkopojošo rakstu par Baltijas provincēs atrastajām bronzas senlietām, salīdzināja arī krievu un vācu politiku Baltijā 13. gadsimtā. Krievu kņazi, rakstīja H. Brakels, 13. gadsimtā aprobežojās tikai ar tribūtu, t. i., meslu piedzišanu, neiejaucoties vietējo iedzīvotāju tikumos, paražās, satversmē un reliģijā. Pretēji viņiem vācieši nāca kā iekarotāji un izpostīja visu, kas vietējiem iedzīvotājiem bija dārgs un svēts.

Sos baltvācu dzimtkungu arhireakcionāros uzskatus vēsture sen jau ir nolikusi savā vietā. Tos nebūtu vērts nemaz pieminēt, ja vien Latvijas arheoloģijas sākumposmā tie nebūtu atstājuši tik lielu iespaidu uz senatnes pētnieku prātiem.

Pirmie arheoloģiskie izrakumi Gaujas parka teritorijā notika 1835. gadā, kad barons K. Volfs pie tagadējās Siguldas internātskolas izraka piecus libiešu kapu uzkalniņus. Vietu, kur šie uzkalniņi atradās, toreiz sauca par Kapukalnu, bet arheoloģiskajā literatūrā tā iegāja ar nosaukumu — Saksukalns. Nākošajos gados izrakumi vērsās plašumā, 1838. gadā mācītājs A. Albanus sāka izrakumus Krimuldas kapu uzkalniņos. Siguldas Saksukalnā 1839. gadā izrakumus turpināja guberņas skolu direktors vēsturnieks K. E. Napjerskis, bet 1840. gadā — Drēzdenes mākslas vēstures profesors vairāku zinātnisko biedrību loceklis J. Bērs. 1839. gadā Tērbatas (Tartu) universitātes vēstures profesors F. Krūze, cara valdības uzdevumā inspicējot Baltijas guberņu arheoloģiskos pieminekļus, apmeklēja arī parka teritoriju, kur dažās vietās izdarīja izrakumus.

Sos darbus, kas notika pirms vairāk nekā pusotra gadsimta, no mūsdienu metodikas viedokļa gan tikai nosacīti var saukt par zinātniskiem izrakumiem. Tā, piemēram, K. Napjerska klātbūtnē Siguldas Saksukalnā divu stundu laikā izraka astoņus (!) uzkalniņus, no kuriem tikai piecos atrada senlietas. Profesora F. Krūzes brauciens notika lielā steigā: 3. jūnijā viņš apmeklēja Striķu kroga libiešu uzkalniņkapus pie Lenču Bundēm, Cēsu pili un Dzelzs vārtu svētavotu; 4. jūnijā — Vildogu; 5. jūnijā skicēja Turaidas pili un apkārtni, Gūtmaņa alu, sadabūja senas monētas, skicēja Siguldas pili un izdarīja izrakumus kapu uzkalniņos; 6. jūnijā apmeklēja Krimuldas baznīcu un mācītājmāju, raka kapu uzkalniņus un vāca senlietas. Tajā pašā dienā viņš esot līcis atvērt arī tā saucamo Kaupo kapu, kas atradies pie Krimuldas mācītājmājas. Uzkalniņā 5 pēdu dziļumā esot atklājies ar oglēm un pelniem jaukts trūdzemes slānis; ne ieroči, ne rotaslietas tur neesot atrastas. 19. gadsimta 30. gadu beigās Latvijas arheoloģija spēra savus pirmos soļus. Izrakumu galvenais mērķis bija iegūt senlietas, lai no tām izveidotu kolekcijas. Tādēļ uzkalniņu vidū raka bedres vai arī tos pārraka šķērsām ar

tranšeju, jo tā varēja ātrāk nokļūt pie mērķa. Tajos gados tāpat rīkojās arī citās zemēs, un tomēr izrakumi vairs nebija tikai vienkārša mantu meklēšana vien. Kā K. Volfs, tā A. Albanus un K. Napjerskis savu atradumu aprakstus publicēja presē vai arī par tiem lasīja priekšlasījumus.

Reizē ar pirmajiem izrakumiem pamazām sāka veidoties arī atziņa, ka arheoloģiskie izrakumi ir neatkarotjams process, kura rezultātā iet bojā pats izpētes objekts, tādēļ ir vajadzīga pēc iespējas sīkāka izrakumu gaitas, atradumu apstākļu un atrasto materiālu fiksācija. Tādēļ 1834. gadā Rīgā nodibinātā Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrība uzaicināja H. Brakelu izstrādāt arheoloģisko izrakumu instrukciju, jo viņš tādu jau agrāk bija izstrādājis Mēklenburgas vēstures un senatnes pētītāju biedrībai. Instrukcija iznāca 1840. gadā. Neskatoties uz to, ka tā bija domāta tikai izrakumiem senkapos, jo citus arheoloģiskos pieminekļus tad vēl nepētīja, ka tajā bija apskatīti tādi senkapu veidi, kas pie mums nemaz nav sastopami, instrukcijas pieņemšana bija progresīvs solis Latvijas arheoloģijas zinātnes attīstībā. Tās ievadā bija uzsvērtā daudzskaitlīgo Gaujas uzkalniņu kapulauku nozīme Baltijas arheoloģijā, kā arī pasvītota nepieciešamība pēc iespējas precīzāk aprakstīt izrakumus un iegūtās senlietas nodot muzejos.

1842. gadā Leipcigā iznāca profesora F. Krūzes grāmata «*Necrolivonica...*». Sajā darbā F. Krūze publicēja savus 1838.—1839. gada izrakumos Aizkraukles kapulaukā iegūtos materiālus, kā arī jau agrāk savāko un 1839. gada inspekcijas brauciena laikā iegūto senlietu zīmējumus, to skaitā no Gaujas parka pieminekļiem. F. Krūzes monogrāfija bija pirmais apkopojošais, bagāti ilustrētais 19. gadsimta pirmajā pusē Latvijā un Igaunijā iegūtā arheoloģiskā materiāla izdevums. Šī grāmata varēja kļūt par Latvijas arheoloģijas zinātnes pamatakmēni, ja vien tās autors materiāla tulkojumā nebūtu iespaidojies no baltvācu apoloģētu aizspriedumiem. To ietekmē F. Krūze uzskatīja, ka baltu ciltis vācu ienākšanas priekšvakarā atradušās uz tik zemas kultūras attīstības pakāpes, ka pašas nav bijušas spējīgas izgatavot tik skaistas un tehniski sarežģītas rotaslietas un ieročus kā Aizkrauklē un citur atrastās. Kapulauki un

nocietinājumi, kur šie priekšmeti atrasti, esot skandināviski-ģermāniski, tādēļ atrastās senlietas arī esot varjagu-krievu izcelsmes. Normāņu teorijas dēļ F. Krūzes grāmata jau tūdaļ pēc iznākšanas saņēma asu kritiku.

Pirmais un nopietnākais oponents bija J. Bērs, kas savā 1850. gadā Drēzdenē iznākušajā grāmatā par lībiešu kapiem publicēja paša izrakumos Aizkrauklē un Siguldā Saksukalnā iegūtos materiālus. Pamatojoties uz tiem, J. Bērs pilnīgi atspēkoja F. Krūzes uzskatus un secināja, ka gan kapulauki, gan dzīvesvietas pieder vietējiem iedzīvotājiem — lībiešiem.

J. Bērs bija izveidojis plašu lībiešu senlietu kolekciju no izrakumos iegūtajām senlietām. 1852. gadā viņš šo kolekciju pārdeva Britu muzejam Londonā. Tāpat F. Krūze bija izveidojis plašu kolekciju no izrakumos un apzināšanas braucienu laikā iegūtajām senlietām. 1853. gadā, atgriežoties Vācijā, viņš paņēma kolekciju sev līdzī, Tērbatas universitātei atstādam tikai dažus priekšmetus. Tā 19. gadsimta pirmajā pusē savāktās bagātās arheoloģisko senlietu kolekcijas uz neatgriešanos nokļuva ārzemēs.

19. gadsimta piecdesmitajos un sešdesmitajos gados arheoloģisko pieminekļu izpētes darbs parka teritorijā pieklusa. Šis apstāklis izskaidrojams galvenokārt ar to, ka Baltijā paplašinājās interese par citiem — vēl nepētītiem arheoloģiskiem pieminekļiem, tādēļ līdz tam uzmanības centrā bijušos lībiešu kapu uzkalniņus uz laiku atstāja mierā.

Jauns posms parka pieminekļu izpētē sākās pagājušā gadsimta septiņdesmitajos gados. Tas saistīts ar A. Bīlenšteina, K. Grēvinka un K. G. Ziversa vārdiem.

Sešdesmito gadu beigās par Baltijas vadošo arheologu kļuva bijušais Peterburgas Zinātņu akadēmijas minerālu kolekcijas pārzinis Tērbatas universitātes mineraloģijas profesors Konstantīns Grēvinks. Pateicoties viņa zinātniskajai ievirzei, Baltijas arheoloģijas un līdz ar to arī sabiedrisko zinātņu pārstāvju uzmanības centrā izvirzījās akmens laikmeta problēmas, sevišķi pēc viņa darba iznākšanas 1865. gadā par akmens laikmetu Baltijas provincēs. K. Grēvinks izvirzīja jaunas problēmas, kā pirmais Baltijā sistematizēja akmens laikmeta pieminekļus un arheoloģiskajā izpētes darbā sāka ieviest dabaszinātniskās metodes. K. Grēvinks arī pirmais sāka interesēties par

dažādu laikmetu senlietu datējumiem un sakarā ar to Gaujas lībiešu kapulaukus kopumā pareizi datēja ar 9.—13. gs. Salīdzinājumā ar iepriekšējiem pētniekiem viņa skats sniedzās daudz tālāk un dziļāk. Taču arī K. Grēvinks nebija brīvs no iepriekšējās paaudzes aizspriedumu ietekmes. Arī viņam doma par vietējo amatnieku darbību Baltijā laikā pirms vācu ienākšanas nebija pieņemama. K. Grēvinks uzskatīja, ka vairums no Baltijā atrastajām metāla senlietām ir ievests no ārzemēm. Kā vācu kultūrtrēģerisma apoloģētiskā virziena pārstāvis viņš visur centās saskatīt ģermāņu — it īpaši gotu pieminekļus.

K. Grēvinka līdzdalība parka arheoloģisko pieminekļu izpētē izpaudās nevis ar plašiem personiski izdarītiem izrakumiem, bet gan ar to, ka viņš šajā darbā iesaistīja Cēsu grāfu Kārli Georgu Zīversu un sākuma posmā arī vadīja tā darbību. K. G. Zīversa personība un viņa ieguldījums Latvijas arheoloģijā no zinātnes vēstures viedokļa vēl nav izvērtēts. K. G. Zīverss arheoloģijai pievērsās vēl, 57 gadu vecumā, un atdeva tai sava mūža pēdējos astoņus gadus. Sajā laikā K. G. Zīverss dzīvoja Cēsis, tādēļ viņa zinātniskā darbība lielā mērā ir saistīta ar parka arheoloģiskajiem pieminekļiem.

K. G. Zīverss ir dzimis 1814. gadā Bauņos. Viņa dzīves lielākā daļa pagāja Valmieras pusē, kā arī Igaunijā. K. G. Zīverss jau no jaunām dienām interesējās par dabas zinātnēm, viņam piederēja diezgan plaša bibliotēka. Pirmos izrakumus viņš izdarīja 1855. gadā Praulienā, kur izraka vienu apbedījumu, taču toreiz vēl arheoloģija viņu nepiesaistīja. Mūža beigās viņš pārcēlās uz dzīvi Cēsis. 1869. gadā K. G. Zīversa radnieki, Lielstraupes muižas īpašnieki brāļi Rozeni, raka lībiešu kapu uzkalniņus Lielstraupes Pūricās pie Ikuldas ezera. K. G. Zīverss šajos izrakumos vēl piedalījās tikai kā novērotājs. 1871. gada pirmajā pusē viņš aktīvi piedalījās K. Grēvinka izrakumos Pūricās, bet gada otrajā pusē jau izdarīja patstāvīgus izrakumus agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņos pie Lielstraupes Lielgaumaļiem.

1872. gadā viņš pieņēma K. Grēvinka priekšlikumu un turpmākajos gados ar jauneklīgu sparū ar aizrautību nodevās arheoloģijai. Jau tajā pašā gadā viņš vāca materiālus par Gaujā pie Turaidas atskalotajām senas laivas vai kuģa paliekām, raka Turai-

das Pūteļu uzkalniņus, kopā ar J. Rozenu — Vaives Sārumu pilskalnā. Nākošajā — 1873. gadā viņš raka Krimuldās un Siguldas uzkalniņos, kā arī apzināja Pieškalu uzkalniņus pie Cēsīm, bet 1876. gadā atklāja Āraišu ezerpili.

K. G. Zīverss mira 1879. gadā. Savas īsās arheoloģiskās darbības laikā viņš bija racies dažāda laikmeta pieminekļos, to skaitā akmens laikmeta dzīvesvietās Riņņukalnā un Zvejniekos pie Burtnieku ezera, Ziemeļvidzemes agrā un vidējā dzelzs laikmeta akmeņu krāvuma kapulaukos, vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos Ērgļu un Madonas apkārtnē, kā arī 17. gadsimta kapsētā Zilajā kalnā. Bez tam viņš izdarīja vairākus ilgstošus pieminekļu apzināšanas braucienus Vidzemē un Igaunijā, apmeklēja Vācijas muzejus un zinātniskās iestādes, nodibināja kontaktus ar vairākiem izciliem tālaika vācu zinātnes pārstāvjiem un iesaistīja tos Latvijas arheoloģijas problēmu risināšanā.

K. G. Zīversa izrakumu metodikas galīgo vērtējumu nevar dot, iekams nav izpētītas viņa dienasgrāmatas divos sējumos, kas neapstrādātas un nepublicētas glabājas Igaunijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta arhīvā Tallinā. K. G. Zīverss nebija studējis vēsturi, un arī izrakumu pieredze viņam bija niecīga. Taču līdzīgā situācijā atradās arī citi tālaika pētnieki, kam arheoloģija bija nevis specialitāte, bet aicinājums. Kaut kāda iepriekšēja sagatavotība, kaut norādījumu formā, K. G. Zīversam tomēr bija. Kā secināms no kādas 1872. gadā rakstītas vēstules, K. Grēvinks bija pievērsis K. G. Zīversa uzmanību tam, cik liela nozīme arheoloģijā un etnoloģijā ir precīzai izrakumu materiālu un atradumu apstākļu fiksācijai. Bez tam, komentējot K. G. Zīversa ziņojumu par 1872. gada izrakumu rezultātiem, K. Grēvinks aizrādīja par nepietiekami precīzo atradumu aprakstu. Acimredzot tādēļ viņa dienasgrāmatās bez aprakstiem atrodamas arī atsevišķu apbedījumu skices, akmeņu krāvuma kapulauku un citu pieminekļu izrakumu plāni. Nav izslēgta iespēja, ka daži no šiem visai skopajiem materiāliem varētu interesēt arī mūsdienu zinātniekus.

Daudzas K. G. Zīversa hipotēzes neizturēja laika pārbaudi. Āraišu ezerā atradās nevis akmens laikmeta pāļu būve, bet gan 9.—10. gadsimtā celtā seno lat-

gaļu ezerpils. Raunas apkārtnes akmeņu krāvumi izrādījās nevis normaņu kuģu kapi, bet gan mūsu ēras I. gadu tūkstoša pirmajā pusē tur dzīvojušo somu cilšu ugunsapbedījumi. Un Zvejnieku akmens laikmeta apmetnes un nekropoles izpēte un vērtējums bija pa spēkam tikai padomju arheologiem pēc simt gadiem.

Atšķirībā no L. Bēra un F. Krūzes K. G. Zīverss izrakumos iegūtās un no mantu meklētājiem atpirtās senlietas nodeva Igaunų zinātniskās biedrības kolekcijai Tērbatā. Daļu atradumu nosūtīja arī uz Berlīnes Patoloģijas institūtu.

Līdz šim arheoloģiskajā literatūrā vairāk uzsvēta K. G. Zīversa izrakumu darbība un tai sekojošie referatīvie ziņojumi, turklāt to visu vērtējot no mūsu gadsimta atziņu viedokļa. Mazāk pieminēti viņa — provinciāla Vidzemes muižnieka, zinātnes organizatora darbība, īpaši kontakti ar citu zinātnes nozaru pārstāvjiem un to iesaistīšana Latvijas arheoloģijas pētniecības darbā.

Par nozīmīgāko sasniegumu šajā jomā uzskatāma viņa sadarbība ar izcilo 19. gs. zinātnes pārstāvi, patoloģiskās anatomijas pamatlicēju Berlīnes profesoru R. Virhovu. R. Virhovs bija zinātnieks ar ļoti plašu interešu loku un erudīciju. Bez vispārbioloģiskām un medicīnas problēmām viņš interesējās arī par antropoloģiju, etnogrāfiju un arheoloģiju, šajā sakarā apmeklēja daudzas zemes un redzēja arī H. Šlīmaņa izrakumus Trojā. Tieši ar R. Virhova antropoloģiskajām un arheoloģiskajām interesēm arī ir saistāmi abi viņa braucieni uz Latviju 1877. un 1896. gadā.

1872. gadā pirmo reizi K. G. Zīverss lūdza R. Virhovam izdarīt Pūricu libiešu kapu uzkalniņos atrasto galvaskausu antropoloģiskos mērījumus. Pēc tam viņš atkārtoti sūtīja kraniooloģisko materiālu uz Berlīni arī vēl nākošajos gados. Šo kontaktu rezultātā R. Virhovs 1877. gada augustā viesojās Latvijā. Kopā ar K. G. Zīversu viņš apmeklēja Āraišu ezerpili, kur izdarīja zondējuma rakumus, apmeklēja Riņņukalnu, Zvejniekus, kā arī izdarīja iedzīvotāju antropoloģiskos mērījumus.

Sakarā ar atradumiem Āraišu ezerpilī K. G. Zīverss sarakstījās ar slaveno Sveices pāļu būvju atklājēju un pētnieku F. Kelleru, bet Burtņieku ezera neolīta apmetnēs atrasto paleozooloģisko materiālu (t. i., uz-

turā lietoto dzīvnieku kaulu fragmentus) pēc viņa lūguma Sveicē noteica Bāzeles profesors L. Rūtimeijers. Tādējādi K. G. Zīverss spēra nākošo soli uz priekšu dabaszinātnisko metožu ieviešanā arheoloģiskā materiāla analizē.

19. gadsimta septiņdesmitajos gados arvien vairāk paplašinājās informācijas apmaiņa starp dažādu zemju arheologiem, kurā iesaistījās arī Baltijas senvēstures pētnieki. Tā, piemēram, profesors K. Grēvinks 1876. gadā Budapeštas arheoloģiskajā kongresā nolasīja ziņojumu par Vidzemes akmeņu krāvuma kapiem, bet profesors K. Brikners 1877. gadā Krievijas arheoloģiskajā kongresā Kazaņā ziņoja par K. G. Zīversa atklājumiem. Šī procesa rezultātā Baltijas arheoloģiskais materiāls iekļāvās sava laika starptautiskajā zinātnes problēmu lokā.

Tajā pašā laikā palielinājās interese arī par vietējo iedzīvotāju celtajiem pilskalniem. To izpēti ievadīja vācu tautības Krievijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa latviešu valodas, folkloras, etnogrāfijas un vēstures pētnieka Augusta Bilenšteina 1873. gadā publicētais darbs par Gaujas pilskalniem, kur apskatīti arī parka pilskalni. Viņa spalvai pieder arī pirmais plašākais 1892. gadā iznākušais pētījums par latviešu valodas un cilšu izplatību senatnē un 13. gadsimtā, kā arī 1895. gadā publicētā Vidzemes pilskalnu karte.

A. Bilenšteins bija nopietns zinātnieks, tomēr arī viņš, līdzīgi vairumam priekšteču, nespēja pārvarēt savas kārtas aizspriedumus. Pēc viņa domām, pilskalni radušies vietējo tautu savstarpējo cīņu rezultātā un tikai vācu ienākšana 13. gadsimtā pārtraukusi ķildas un atnesusi mieru.

Pilskalnu pētniecība līdz pat pirmajam pasaules karam aprobežojās ar uzskaiti, aprakstiem un nelieliem zondējumiem. Izrakumi pilskalnās tikai tad var dot labus rezultātus, ja tos atsedz lielās platībās. Šim nolūkam nepieciešami lieli naudas līdzekļi un profesionāli labi sagatavoti kadri, kas vēl nebija 19. gadsimtā pētnieku rīcībā. Nelielajos pilskalnu zondējuma rakumos atrada tikai melno mītņu zemi, māla trauku lauskas, dzīvnieku kaulu fragmentus un paretam kādu senlietu, kas nevarēja ienest nekādu skaidrību jautājumā par pilskalnu apbūvi, hronoloģiju, etnisko piederību, iedzīvotāju nodarbošanos un citiem jautā-

jumiem. Tādēļ 19. gadsimta beigās vēl joprojām turpinājās izrakumi kapu uzkalniņos: J. Girgensons 1885. gadā raka Siguldā, A. Pālens un R. Hausmanis 1888. gadā — Auciemā, R. Jakšs un K. Lēvišs of Menārs 1895. gadā — Krimuldā. Taču gadsimta beigām raksturīgi ne tik daudz jaunu pieminekļu un materiālu meklējumi, cik esošā materiāla apkopošana un analīze. Kopsavilkuma izstrādāšanu par 19. gadsimta Latvijas un Igaunijas arheoloģijā noieto ceļu lielā mērā veicināja 1896. gadā Rīgā notikušais Viskrievijas 10. arheoloģiskais kongress, ko organizēja Maskavas Arheoloģiskā biedrība ar vietējo Baltijas guberņu zinātnisko iestāžu piedalīšanos.

Kongress notika augstā līmenī, ar izcilu krievu un ārzemju zinātnieku piedalīšanos. Kongresa darba gaitā par Baltijas vēstures tematiku tika nolasīti vairāki referāti. Tērbatas Universitātes vēstures profesors R. Hausmanis referēja par Baltijas arheoloģijas attīstību pēdējo piecdesmit gadu laikā, kā arī par dažādajiem lībiešu kapu tipiēm, A. Bilenšteins — par latviešu pilskalnu izpēti un klasifikāciju, R. Virhovs — par senāko Ziemeļeiropas iedzīvotāju sakariem ar Vidzemi, bet profesors A. Spicins deva Baltijas novada senatnes pieminekļu vispārēju apskatu. Kongresa laikā bija sarīkota arī arheoloģiskajos izrakumos iegūto senlietu izstāde, kuras katalogs iznāca Rīgā tajā pašā gadā. Šis katalogs kopā ar 1914. gadā Rīgā izdoto A. Buholca un A. Sprekelsena sastādīto Baltijas arheoloģijas bibliogrāfiju līdz 1913. gadam ir arheoloģisko avotu krājumi, kuros var atrast informāciju par 19. gadsimtā Gaujas parka teritorijas pieminekļos notikušajiem izrakumiem un tur iegūtajiem materiāliem.

10. kongresam bija liela nozīme Latvijas arheoloģijas tālākajā attīstībā. Krievu zinātnieki centās pārvarēt baltvācu separātismu un piesaistīt Baltijas arheoloģiju krievu arheoloģijas zinātnei. Kongresa gatavošanas gaitā un pēc tam vairākās vietās Latvijā notika krievu arheologu vadītie izrakumi. Priekšdarbu skaitā ietilpst arī N. Haruzina publicētais Baltijas guberņu arheoloģiskās pētniecības apskats, kurā viņš kritizēja baltvācu arheologu atrautību no Krievijas arheoloģijas. N. Haruzins kritizēja arī K. Grēvinka gotu teoriju un uzsvēra Baltijas guberņas pamatiedzīvotāju lomu savas zemes vēsturē, tādējādi norai-

dīdams Baltijas vāciešu 19. gadsimtā sludināto kultūrtrēģerisma teoriju.

Ar 10. kongresu Latvijas arheoloģijas vēsturē saistīts arī kādas lielas arheoloģisko senlietu kolekcijas zaudējums. Kongresa darba kārtībā bija paredzēti izrakumi Turaidas Pūteļu kapu uzkalniņos, kas tajā laikā bija viens no tiem Gaujas lībiešu uzkalniņu kapulaukiem, kurš bija labāk saglabājies. Siem izrakumiem gan bija vairāk reprezentēšanās nekā zinātniski mērķi, proti, kongresa dalībniekiem vajadzēja demonstrēt lībiešu vēlā dzelzs laikmeta kapu piedevu lielo bagātību. Lai neklūditos izvēlē, pirms kongresa N. Buša vadībā izraka 4 kapu uzkalniņus.

Izrakumi Pūteļos notika 1896. gada 7. un 8. augustā, tos noskatījās ap 150 kongresa dalībnieku. Kopā ar N. Buša pētītajiem izraka pavisam 25 kapu uzkalniņus. Izrakumus vadīja profesors R. Hausmanis, protokolēja kongresa viesi un mājinieki — S. Bogojavlenskis, V. Trutovskis, N. Bušs, E. Holbergs, K. Lēviss of Menārs u. c. Kapulauka plānu uzmēroja M. Grinbergs.

Kā 1962. gadā vēl atcerējās kāds no vecajiem turaidiešiem, kas bērnībā bija redzējis šos izrakumus, racēji esot bijuši — «vesela rota zaldātu». Izrakumu rezultātā ieguva bagātu senlietu materiālu, ko sakārtoja planšetēs. E. Holbergs Pūteļu senlietas izstādīja apskatei Rīgā, pēc tam aizveda uz Minheni un pārdeva. Šis senlietas, kas arheoloģiskajā literatūrā pazīstamas ar nosaukumu «Holberga kolekcija», pēc tam ieguva Berlīnes muzejs. Rīgā palika tikai senlietu fotogrāfijas. Domājams, ka kolekcijai bez kongresa laikā Pūteļos izraktajām senlietām pievienotas arī senlietas no citiem uzkalniņiem, kurus E. Holbergs pēc kongresa pārmeklēja uz savu roku ar vietējo zemnieku palīdzību.

E. Holbergs, tāpat kā to pirms viņa jau bija darījuši L. Bērs un F. Krūze, savtīgos nolūkos veikli izmantoja 19. gadsimta pieminekļu aizsardzības likumdošanas nepilnības. Neskatoties uz senatnes biedrību un muzeju pūlēm, uz tāda entuziasta kā K. G. Ziverss personisko paraugu, senlietas uzskatīja par privātpašumu, kuru atradējs var pārdot, pirkt, dāvināt, izvest uz ārzemēm. Tādēļ lielākā daļa 19. gadsimtā Gaujas lībiešu kapu uzkalniņos iegūto senlietu uz neatgriešanos nokļuva ārzemēs.

Gadsimtu mijā, pēc 10. kongresa, tikai nedaudzos parka pieminekļos notika izrakumi. 1902. gadā ievērojamais krievu arheologs A. Spicins raka Turaidas Pūteļu uzkalniņos, bet 1909. gadā F. Balodis — Kauguru Kalneniņu Pekas kalnā. Plašāki izrakumi 1911. gadā notika kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas, kur ārsts E. Kivuls atklāja Cēsu seno iedzīvotāju — vendu — apbedījumus.

Runājot par senatnes pētnieku darbību līdz pirmā pasaules kara laikam, jāpiemin vēl viens viņu darbības aspekts, kas līdz šim mazāk ievērots, proti, viduslaiku mūra piļu izpēte, izmantošana un saglabāšana.

19. gadsimta otrajā pusē Krievijā strauji attīstījās kapitālisms. Sakarā ar rūpniecības attīstību strauji auga pilsētas, cēla dzelzceļa līnijas. Sevišķi izteikti šis process norisinājās Baltijā, kur Rīga ar pusmiljona iedzīvotāju kļuva par trešo lielāko pilsētu cariskās Krievijas impērijā. Urbanizētais dzīves veids izvirzīja prasību pēc tūrisma objektiem, kur pilsētnieki varētu pavadīt savus atpūtas brīžus un izklaidēties. Par pilsētnieku pašu iecienītāko apmeklējumu vietu Rīgas tuvumā kļuva Gaujas leja ar Siguldu, Turaidu un Cēsīm, kas atbilda visām apmeklētāju prasībām. Ērtā dzelzceļa satiksme ar Rīgu, krāšņās dabas ainavas ar romantiskajām pilsdrupām vilināt vilināja apmeklētājus. Gaujas leju apvidū starp Siguldu un Cēsīm jau kopš 19. gadsimta pirmās puses sāka dēvēt par Vidzemes Šveici. Apmeklējumu rezultātā jūtami pieauga sabiedrības interese par šejienes pieminekļu — īpaši pilsdrupu vēsturi.

Interese par mūra pilīm pastāvēja jau kopš 19. gadsimta pirmās puses. Atsevišķus rakstus par tām publicēja A. Lēviss 1836. gadā un H. Hāgemeisters 1838. gadā. Sajā laikā pilis galvenokārt uzskatīja par vēstures pieminekļiem. 1862. gadā sakarā ar Krievijas cara Aleksandra II viesošanas Krimuldas pilsdrupās atraka vārtu torni. Šiem rakumiem bija reprezentēšanās, nevis zinātniski mērķi. 19. gadsimta otrajā pusē kaut kādi rakumi ir notikuši arī Cēsu pils grāvī, taču nekādas tuvākas ziņas par tiem nav saglabājušās.

Sākot ar 19. gadsimta astoņdesmitajiem gadiem, radās interese par baznīcām un pilīm kā kultūrvēsturiskiem un arhitektūras pieminekļiem; rezultātā tika

veikti Rīgas Doma baznīcas restaurēšanas darbi. 80. gadu otrajā pusē Latvijā un Igaunijā apsekoja un reģistrēja kultūrvēsturiskos pieminekļus, galvenokārt baznīcas, inventarizēja mākslas un arhitektūras pieminekļus, izdeva to katalogus utt.

Pirmo plašāko ar arhīva materiāliem un uzmērojumiem pamatoto pētījumu par Cēsu pili sarakstīja baltvācu arhitekts K. Lēviss of Menārs. 1888. gadā viņš devās uz Stokholmu, kur Zviedrijas kara arhīvā iepazinās ar 17. gadsimta otrajā pusē uzmērīto Vidzemes piļu plāniem. Salīdzinot J. Palmštruka 17. gadsimta 70. gados uzmērīto Cēsu pils plānu un zviedru 1688. gada revīzijas aprakstu ar pilsdrupām, K. Lēviss of Menārs izstrādāja līdz tam pilnīgāko Cēsu pils plānu, ko kopā ar pilnu revīzijas protokola tekstu publicēja 1890. gadā. Vispārēja rakstura vēsturiskas ziņas par Cēsu, Siguldas, Krimuldas un Turaidas pilīm publicētas arī 19. gadsimta beigās K. Lēvisa of Menāra un K. Bīnemaņa sarakstītajos tūristu vadoņos pa Vidzemes Sveici Gaujas lejā un 20. gadsimta sākumā K. Metiga izdotajā tūristu kartē.

Nozīmīgākais pasākums piļu aizsardzībā, bez šaubām, bija Cēsu pils rietumu torņa augšējās daļas restaurācija, ko pabeidza 1914. gadā. Tālākos darbus pārtrauca pirmais pasaules karš.

Mūra pilis un baznīcas ne tikai par vēstures un arhitektūras, bet arī par arheoloģijas pieminekļiem atzina tikai 20. gadsimta sākumā. To pierādīja A. Buholca izrakumi Mārtiņsalas pili un baznīcā. Taču arī te vispirms tika meklēti materiāli pētījumiem par vācu kolonizācijas vēsturi.

Atsevišķi ir apskatāms jautājums par latviešu tautības pētnieku līdzdalību Latvijas arheoloģijas zinātnes attīstībā 19. gadsimtā. Līdz pat Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai arheoloģijas zinātnē Latvijā nedalīti atradās baltvācu rokās, tādēļ tās attīstības senāko posmu sauc par baltvācu periodu. Tikai 1869. gadā pie Rīgas Latviešu biedrības nodibināja Zinību komisiju, kas turpmāk nodarbojās ar latviešu valodniecības, folkloras, vēstures un senvēstures studijām. No savāktajām senlietām izveidoja Zinību komisijas arheoloģisko kolekciju. Taču vēl ilgi latviešiem nebija savu akadēmiski izglītotu un profesionāli sagatavotu vēsturnieku un arheologu. Interese par savas tautas senāko vēsturi galvenokārt izpaudās folk-

loras un novadpētniecības materiālu vākšanā. Jaunās pēc tautiskā atmodas laika tapušās latviešu inteligences uzmanības centrā bija aktuālas sociālekonomiskās un politiskās problēmas, sevišķi cīņa pret baltvācu virskundzību visās dzīves jomās. Tā kā arheoloģiskos izrakumus parasti izdarīja vācu muižnieki vai citi sabiedrības virsslānim piederīgie un izrakumos atrada tikai apsūbējušas rotaslietas un sarūsējušus ieročus bez jebkādas materiālas vērtības, latviešu sabiedrības lielākā daļa arheoloģiskos izrakumus uzskatīja par diku kungu nodarbību, kas «meklē vecu mundieriņu kņopes». 90. gados attieksme sāka mainīties. 1895. gadā Kauguru Kalneniņu Pekas kalnā notika skolotāja arheoloģijas entuziasta V. Baloža izrakumi, bet J. Ziemelis tajā pašā gadā Zinību komisijā nolasīja referātu par Latvijas arheoloģijas stāvokli un tās uzdevumiem turpmākajos gados. 1909. gadā Kauguru Kalneniņu Pekas kalnā plašākus izrakumus izdarīja pirmais akadēmiski izglītotais latviešu tautības arheologs — profesors F. Balodis.

Pirmā pasaules kara gados arheoloģiskajā pētniecībā iestājās pārtraukums. Tikai atsevišķās vietās, kā Lielstraupes Līņos un citur, vācu okupācijas karaspēka virsnieki un kareivji postīja kapu kalniņus, meklēdami senlietas.

Pēc pirmā pasaules kara Latvijas arheoloģijā sākās buržuāziskās Latvijas periods. Baltvācu zinātnieki savas vadošās pozīcijas zaudēja, un arheoloģiskā pētniecība nonāca latviešu tautības zinātnieku rokās. Šim posmam raksturīga vispārēja arheoloģisko pieminekļu apzināšana, uzskaitē un aizsardzība, pamatojoties uz 1923. gadā pieņemto pieminekļu aizsardzības likumu. Kopumā pieauga izrakumu apjoms un publikāciju daudzums. Kvalitatīvi jaunā pakāpē izveidojās lauka izrakumu metodika, jo arheoloģijā sāka darboties profesionāli labi sagatavoti zinātnieki.

Buržuāziskās Latvijas gados parka teritorijas pieminekļos notika tikai atsevišķi nelieli izrakumi, jo arheologu galvenā vērība bija pievērsta citu — mazāk pētīto Latvijas novadu kapulaukiem un pilskalniem. Nozīmīgākie pasākumi bija arheoloģisko pieminekļu apzināšanas un reģistrācijas darbi, kas sākās 20. gados un turpinājās arī vēlāk. Sos darbus veica studenti, toreizējās Pieminekļu valdes un muzeju darbinieki, kā arī senvēstures entuziasti.

Pirmais apkopjoša rakstura darbs šajā jomā iznāca jau 1922. gadā. Tas bija pazīstamā baltvācu piļu pētnieka K. Lēvisa of Menāra jau agrāk sarakstītais darbs par Livonijas pilīm, kurā atrodamas ziņas arī par visām parka pilsdrupām.

1922. gadā savu darbību Latvijas pilskalnu reģistrēšanā uzsāka arī E. Brastiņš. Pilskalnu uzmērojumus līdz ar aprakstiem un īsām ziņām par pētījumiem viņš publicēja, atsevišķi izdalot Latvijas novadus. Darba 4. daļa — Vidzeme —, kurā atrodamas ziņas par Gaujas lejas pilskalniem, iznāca 1930. gadā. E. Brastiņa darbs šajā jomā bija unikāls. Līdzīga rakstura darbi kaimiņu zemēs parādījās tikai pēc ilgiem gadiem.

20. gados sākās arī pirmie pēckara gadu izrakumi. No 1920. līdz 1922. gadam Priekuļu Sārūmkalnā raka toreizējā Valsts vēsturiskā muzeja darbvedis A. Krieviņš, kurš parasti publicējās ar pseidonīmu Lietgalielis. 1921. gadā kādu pagrabtelpu Āraišu pilsdrupās daļēji atraka Cēsu Bērzaines vidusskolas skolotājs K. Ašmanis. Līdz 1925. gadam jaunatklātajā Priekuļu Kampu-Ģūģeru vēlā dzelzs laikmeta kapulaukā raka A. Krieviņš, K. Ašmanis un J. Ozols. 1925. gadā, sākot celtniecības darbus Kārļu Ainavās, atklāja seno latgaļu vēlā dzelzs laikmeta kapulauku ar ļoti bagātiem apbedījumiem. Izrakumus te izdarīja arheologs F. Ozoliņš. Ainavu kapulaukā atrastās villaines rekonstrukcija tika ievietota muzeju ekspozīcijās, kā arī izdevumos par Latvijas arheoloģiju. No 1927. līdz 1928. gadam Cēsu pilī A. Dzirkaļa vadībā notika zondējuma rakumi. Nelielus izrakumus 1936. gadā akmeņu krāvuma kapulaukā pie Liepas Braslām un Vedreķiem izdarīja arheologs P. Stepiņš, un 1940. gadā Kārļu Simtēnu vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņā raka R. Dzirne. Tie tad arī ir visi buržuāziskās Latvijas laika izrakumi parka pieminekļos. To apjoms nepārsniedza pārbaudes un aizsardzības izrakumu apjomus. Izrakumos iegūtos materiālus papildināja vairāki seno monētu depozīti — Lielstraupē atrastās romiešu un 17. gs. monētas, pie Lenču Sķībustiem atrastās 16.—17. gs. monētas un pie Priekuļu Kalna Ūbelēm tā sauktajā bārdainā vīra krūkā atrastās 4892 17. gs. monētas, kas ir viens no lielākajiem Latvijas depozītiem.

Buržuāziskās Latvijas periodā jūtami izmainījās sabiedrības attieksme pret arheoloģiskajiem pieminekļiem un izrakumiem, ko veicināja vairāki apstākļi. Lielākā nozīme, bez šaubām, bija pieminekļu aizsardzības likumam, ar kuru arheoloģiskos pieminekļus ņēma valsts aizsardzībā. Arheoloģiskos izrakumus varēja izdarīt tikai ar toreizējās Pieminekļu valdes atļauju, un visus iegūtos materiālus vajadzēja nodot valdei ievietošanai muzejā. Kā savrupatradumus atrastās senlietas arī vajadzēja nodot Pieminekļu valdei, kura par tām pēc vienošanās atradējam izmaksāja atlīdzību. Par patvaļīgiem izrakumiem draudēja prāvs naudas sods. Liela nozīme bija arī pieminekļu reģistrācijas darbiem, kuru rezultātā vietējos iedzīvotājus iepazīstināja ar arheoloģisko pieminekļu nozīmi, publikācijām presē, kā arī tam apstāklim, ka senatnes pētniecība tagad atradās nevis baltvācu, bet gan latviešu tautības zinātnieku un pieminekļu aizsardzības darbinieku rokās. Neskatoties uz to, vienā sabiedrības daļā vēl joprojām dažādu iemeslu dēļ pastāvēja neizpratne par arheoloģisko pieminekļu kultūrvēsturisko nozīmi, to saglabāšanas un izrakumu nepieciešamību. Bieži vien arheoloģiskos pieminekļus slēpa, lai netraucētu lauksaimniecībai un dārzkopībai, atrastās senlietas mēģināja izmantot iedzīvošanās nolūkos. Izrakumus dažkārt uzskatīja par nelietderīgu nodarbošanos, kas nedod nekādu taustāmu labumu. Negatīva nozīme bija arī nespeciālistu entuziastu izdarītajiem izrakumiem, sevišķi divdesmito gadu sākumā. Bez jebkādas fiksācijas Āraišu pili izdarītie rakumi, tāpat kā Priekuļu Sārumkalnā izraktās tranšejas, tikai bojāja pieminekļus.

Arheoloģiskā materiāla tulkojumā bija vērojamas dažādas tendences. Daļa arheologu savās publikācijās galveno uzmanību veltīja pieminekļa un tur iegūtā materiāla aprakstam un secinājumos negāja tālāk par pētāmā objekta hronoloģijas un etniskās piederības noteikšanu. Citi, to skaitā buržuāziskās Latvijas vadošais arheologs profesors F. Balodis, pievērsās plašākām senākās vēstures problēmām, kuru centrā bija cīņa pret baltvācu arheologu koncepcijām. Pamatojoties uz bagāto vēlā dzelzs laikmeta kapulauku senlietu materiāliem un uz atradumiem pilskalnos, tika atspēkoti baltvācu tik ilgi propagandētie uzskati par senlatviešu cilšu it kā zemo kultūras līmeni laikā

pirms vācu feodāļu agresijas. Diemžēl šo uzskatu cīņa pārauga otrā galējībā — nacionālistiskā. F. Balodis savos darbos centās pierādīt, ka senlatviešu ciltis esot atradušās uz augstāka kultūras līmeņa nekā viņu somu un slāvu kaimiņi. Šīs tendences ietekmē veidojās arī noraidošā attieksme pret viduslaiku arheoloģiskajiem pieminekļiem. Uzskatīja, ka latviešu nacionālā kultūra meklējama tikai pilskalnos un kapulaukos, jo mūra pilis un pilsētas cēluši un apdzīvojuši vācu iekarotāji.

1925. gadā nodibināja Cēsu muzeju, kas bija viens no pirmajiem šajā laikā dibinātajiem provinces muzejiem. Ar tā nodibināšanu bija sperts liels solis uz priekšu novada pieminekļu aizsardzībā, kā arī radīta vietējo kultūrvēsturisko vērtību krātuve. Cēsu muzejs atbilstoši savām iespējām piedalījās arī arheoloģiskajā pētniecības darbā, izdarot izrakumus Priekuļu Kampu lidzenajā kapulaukā, Kalnapiļu akmeņu krāvuma kapulaukā un Drabešu Rakstupītes kapu uzkalniņā.

Uzlabojoties satiksmes iespējām, 30. gados palielinājās tūristu plūsma uz Gaujas leju. Izstrādāja tūristu ceļvežus ar sīkiem maršrutu un apmeklējamo objektu aprakstiem, kuru skaitā blakus pilsdrupām savu vietu tagad ieņēma arī pilskalni un citi arheoloģiskie pieminekļi, 30. gadu beigās radās ideja Gaujas senlejas ainavām, arheoloģiskajiem un vēstures pieminekļiem pievienot vēl arī ģeoloģiskos objektus, taču šī ideja organizatoriski netika realizēta.

Ar pirmskara gadu noraidošo attieksmi pret viduslaiku arheoloģiskajiem pieminekļiem saistāms arī kāds Latvijas arheoloģijas vēsturē mazāk dzirdēts fakts.

1939. gadā, paklausot Hitlera aicinājumam, lielākā daļa buržuāziskās Latvijas vācu tautības pilsoņu repatriējās uz Vāciju. Sakarā ar to toreizējās Pieminēto valdes 1940. gada 5. jūnija sēdē apsprieda Pašvaldību departamenta direktora ierosinājumu nojaukt ordeņa pilsdrupas un svītrot tās no aizsargājamo pieminekļu sarakstiem, jo arī valsts prezidents (t. i., K. Ulmanis. — J. A.) gribējis, lai Grobiņas un Rēzeknes pilsdrupas tiktu nojauktas. Šis ierosinājums palika nerealizēts, jo, atjaunojoties padomju varai Latvijā 1940. gada jūnijā, pilsdrupas tika izglābtas no nojaukšanas.

Padomju perioda arheoloģiskie pētījumi parka teritorijā kvantitatīvi un kvalitatīvi atšķiras no visa iepriekšējā, kas izdarīts šajā jomā. Kā jau minēts, baltvācu pētnieki Latvijas arheoloģijas tapšanas posmā 19. gadsimtā galveno uzmanību pievērsa libiešu kapu uzkalniņiem. Buržuāziskās Latvijas laika arheoloģiskās pētniecības darbs, izņemot pieminekļu uzskaiti un neliela apjoma pētījumus, šajā teritorijā vispār pieklusa. Padomju laiks turpretī nāca ar būtiskām izmaiņām visās arheoloģiskās pētniecības darba un pieminekļu aizsardzības jomās, uzsāka kvalitatīvi jaunus pētījumu virzienus.

Nesalīdzināmi paplašinājās izrakumu vēriens, no maza apjoma pārbaudes un aizsardzības izrakumiem atsevišķos pieminekļos pārejot uz veselu pieminekļu kompleksu un mikrorajonu izpēti. Zinātniskās izpētes lokā iekļāva tādus jaunus, līdz tam maz vai nemaz nepētītus arheoloģisko pieminekļu veidus kā ezerpilis, mūra pilis un viduslaiku kapsētas. Uzsāka parka teritorijā lielākās apdzīvotās vietas — Cēsu pilsētas — vēsturiskā centra izpēti. Pieauga ne tikai izrakumu apjoms un vēriens — atbilstoši 20. gadsimta arheoloģijas zinātnes prasībām izmainījās arī izrakumu darbu metodika. Pieminekļu izpētē atteicās no maza izmēra šurfiem un tranšējām un pārgāja uz kultūrslāņa atsegšanu lielos laukumos. Izrakumos atsegto pieminekļu sastāvdaļu fiksācijā un analizē sāka plaši lietot tehniskās un dabaszinātņu metodes, organizēja starprepublikāniskās ekspedīcijas.

Arheoloģiskie pētījumi parka teritorijā atsākās jau tūlīt pēc Lielā Tēvijas kara. 1945. gadā A. Karnups izdarīja nelielus izrakumus libiešu kapu uzkalniņā pie Krimuldas Tāleniem, bet 1946. gadā jaundibinātās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta līdzstrādniece arheoloģe E. Snore izpētīja dažus apbedījumus vendu kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas. 1948. gadā nodibināja Siguldas novadpētniecības muzeju, kas vēlāk veica lielu organizatorisko darbu pieminekļu izpētē un restaurācijā. 1953. gadā A. Stubavs un K. Vikmanis izdarīja nelielus izrakumus Turaidas pilī, bet Cēsu vēstures un mākslas muzeja direktore K. Ozola 1958. gadā pētīja jaunatklāto latgaļu kapulauku pie Priekuļu Kalnapiļām, kas bijis ierīkots daudz vecākas senākās dzelzs laikmeta apmetnes vietā. Taču visiem šiem pirmo pēckara gadu

izrakumiem bija ļoti ierobežots apjoms. Tikai pašās 50. gadu beigās parka teritorijā sākās sistemātiski pētījumi, kas vēlāk pārauga veselu kompleksu un mikrorajonu izpētē. Šos pētījumus veica Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta arheoloģiskās ekspedīcijas ciešā sadarbībā ar Cēsu vēstures un mākslas un Siguldas novadpētniecības muzejiem un ar Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības atbalstu.

1959. gadā atjaunojās Gaujas lībiešu uzkalniņkapu izpēte. Apzināšanas un izrakumu darbus veica Igaunijas PSR un Latvijas PSR vēstures institūtu kopīgi organizētā ekspedīcija, kas 1959.—1960. gadā J. Graudoņa un E. Tinisona vadībā pētīja Krimuldas Liepeņu kapulauku, bet 1962.—1964. gadā E. Mugurēviča un E. Tinisona vadībā pētīja kapulaukus pie Krimuldas Priedēm un Lenču Bundēm.

1965. gadā sākās Āraišu arheoloģisko pieminekļu izpēte.

1971. gadā Siguldas novadpētniecības muzejs sadarbībā ar baznīcas remontdarbiem izdarīja izrakumus Turaidas baznīcā un Baznīckalna kapsētā, bet 1975. gadā Latvijas PSR Vēstures muzejs apzināja Inčukalna Velna un Krimuldas Lojas pilskalna alas.

1974. gadā sākās Cēsu pils izpēte Z. Apalas, bet 1976. gadā — Turaidas pils izpētē J. Graudoņa vadībā. Sadarbībā ar jaunā Latvijas PSR Kultūras pieminekļu saraksta sastādīšanu no 1975. līdz 1979. gadam parka teritorijā notika arheoloģisko pieminekļu apzināšanas darbi, kuros piedalījās Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Āraišu, Cēsu un Turaidas arheoloģisko ekspedīciju dalībnieki kopā ar Cēsu un Siguldas muzeju un Gaujas parka darbiniekiem.

Āraišu muzejparka, Turaidas un Cēsu piļu kompleksu izpētes, konservācijas, restaurācijas un rekonstrukcijas darbu apjomi pašlaik ir vieni no plašākajiem Baltijas republikās.

Pirmais un svarīgākais pēckara gadu uzdevums Baltijas republiku arheologiem bija nostāšanās uz marksistiskās metodoloģijas bāzes. Pirmo plašāko darbu par pirmatnējās kopienas iekārtu un agro feodālo sabiedrību Latvijas PSR teritorijā 1952. gadā publicēja izcilais igauņu arheologs akadēmiķis H. Moora, kurš no vēsturiskā materiālisma pozīcijām kritiski pārvērtēja līdz tam Latvijas arheoloģijā uz-

krāto materiālu. Pretēji dažu iepriekšējo pētnieku agrāk izteiktajiem uzskatiem par to, ka Gaujas baseina lībieši vēlajā dzelzs laikmetā ir ieceļojuši no citurienes, H. Moora uzskatīja, ka tie ir iepriekšējā laikmetā te dzīvojošo vietējo iedzīvotāju pēcteči.

1974. gadā iznāca divi darbi, kas attiecas arī uz parka pieminekļiem. Kā pirmais no tiem jāmin Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta sagatavotā «Latvijas PSR arheoloģija». Šajā sistemātiskajā arheoloģijas kursā, kas ir plašākais apkopojošais pētījums par mūsu republikas senāko vēsturi, atrodamas ziņas arī par nozīmīgākajiem parka arheoloģiskajiem pieminekļiem. Otro darbu par Gaujas baseina lībiešiem ir sarakstījis Igaunijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta zinātniskais līdzstrādnieks E. Tinisons. Viņa pētījumā «Die Gauja — Liven...» ir apkopoti visi līdz šim zināmie un pieejamie arheoloģiskie un citi avoti par Gaujas baseina lībiešu vēlā dzelzs laikmeta kultūru pēc kapulauku izrakumu materiāliem.

Pieminekļu saglabāšana un aizsardzība Padomju Latvijā būtiski atšķiras no pirms tam pastāvējušās pieminekļu aizsardzības. Tā pamatojas atziņā, ka sociālistiskās kultūras pamatā ir ne vien padomju varas gados gūtie panākumi, bet arī daudzu iepriekšējo paaudžu radošais darbs — pagātnes kultūras mantojums, kam ir nenovērtējama nozīme darbaļaužu ideoloģiskajā un estētiskajā audzināšanā. Daļai pieminekļu bez tam vēl ir liela materiāla vērtība un praktiska nozīme ikdienas dzīvē. Tādēļ kultūras pieminekļu aizsardzība vārda visplašākajā nozīmē ir valstiskas nozīmes uzdevums, kā tas vairākkārt akcentēts dažādos PSRS un mūsu republikas pieminekļu likumdošanas aktos.

Pirmo lēmumu par kultūras pieminekļu aizsardzības uzlabošanu pēc Lielā Tēvijas kara pieņēma 1948. gadā. Tajā bija norādīts, ka visi Padomju Savienības teritorijā esošie kultūras pieminekļi, to skaitā arheoloģiskie, kā arī atrastie senie priekšmeti ir neaizskarams visas tautas īpašums un atrodas valsts aizsardzībā. Arheoloģiskos pētīšanas darbus Latvijā turpmāk drīkstēja izdarīt tikai speciālisti — arheologi ar īpašām izrakumu atļaujām, kuras izdod Latvijas PSR Zinātņu akadēmija kā republikas arheoloģiskās pētniecības centrs. Visi iegūtie materiāli bija jānodod muzeju krātuvēs; par senlietu piesavināša-

nos draudēja sods pēc likuma. Par arheoloģisko pieminekļu aizsardzību bija atbildīgas vietējās darbaļaužu deputātu padomes izpildkomitejas. Ar šo lēmumu tika izveidota padomju laika kultūras pieminekļu juridiskās aizsardzības sistēma.

1967. gadā Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma nākošo lēmumu par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības uzlabošanu, ar kuru apstiprināja republikas kultūras pieminekļu sarakstu. Par katra konkrētā pieminekļa aizsardzību tagad vajadzēja atbildēt tai iestādei vai organizācijai, kuras teritorijā šis piemineklis atradās.

Pagāja tikai desmit gadi, un mūsu republikā 1978. gadā pieņēma jaunu likumu par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu. Atšķirībā no iepriekšējiem lēmumiem jaunajā likumā bija akcentēta PSRS tautu vēstures un kultūras pieminekļu starptautiskā nozīme. Likumā norādīts, ka šie pieminekļi ir pasaules tautu kultūras mantojuma neatņemama daļa, kas liecina par mūsu zemes tautu milzīgo ieguldījumu pasaules civilizācijas attīstībā. Kultūrvēsturiskie pieminekļi mūsu zemē kalpo zinātnes, tautas izglītības un kultūras attīstības, padomju patriotisma cildeno jūtu veidošanas un darbaļaužu idejiski tikumiskās, internacionālās un estētiskās audzināšanas mērķiem, tādēļ to aizsardzība ir ne vien svarīgs valsts iestāžu un sabiedrisko organizāciju uzdevums, bet arī katra PSRS pilsoņa patriotisks pienākums. Organizējot Padomju Savienības vēstures un kultūras pieminekļu valsts uzskaiti, sastādīja katras atsevišķās savienotās republikas aizsargājamo pieminekļu sarakstu, kurā pieminekļi atbilstoši to nozīmīgumam iedalīti Vissavienības, republikas un vietējās nozīmes pieminekļos.

Akmens laikmets

Latvijas dabas apstākļu raksturojums. Senākās liecības par cilvēka ierašanos parka teritorijā vidējā akmens laikmetā. «Simtēnu neandertālietis».

Galvenais faktors, kas noteica floras un faunas attīstību tagadējā Gaujas nacionālā parka teritorijā pēc apledošanas atkāpšanās, bija klimata izmaiņas. Tikai pēdējo pusotra tūkstoša gadu laikā cilvēka darbība arvien jūtāmāk ietekmēja apkārtējo vidi.

Ledus sega no tagadējās Latvijas teritorijas palēnām atkāpās pirms 13 000—14 000 gadiem, vēlā leduslaikmeta (pleistocēna) beigās. Ledājiem kūstot, izveidojās Baltijas ledus ezers, kura krastos valdīja arktiskais klimats. Uz kailajām, ledāja veidotajām morēnām sāka veidoties augsnes, ieviesās tundras, stepes un meža tundras augi, pamazām izplatījās priežu un bērzu meži. Augiem sekoja dzīvnieki — ziemeļbrieži, vilki, lapsas, lūši un āmrijas. Sekojot ziemeļbriežiem, Latvijas teritorijā apmēram pirms 11 000 gadiem ienāca arī pirmie cilvēki, kuru darinātie ieroči un darbarīki atrasti Daugavas krastos Sēlpilī un pie Jaunjelgavas, bet mītņu paliekas kopā ar senlietām — Salaspils Laukskolā. Speciālisti uzskata, ka tālāk uz ziemeļiem par Daugavas līniju cilvēks tolaik kaut kādu iemeslu dēļ nav devies. Joprojām neskaidrs vēl ir jautājums — vai vēlā leduslaikmeta beigās Latvijā dzīvojuši arī mamuti? Mamutu kaulu atliekas Latvijā atrastas vairākās vietās, to skaitā arī parka teritorijā, Veselavas grants karjerā. Tur atrada mamuta dzerokli. Taču iespējams, ka šļūdoņa veidotajos grants slāņos iekļuvušas starpleduslaikmetā te dzīvojušo mamutu atliekas.

Pirms 10 000 gadiem klimats kļuva siltāks un mitrāks, sākās pēcloduslaikmets — holocēns. To ievadīja apmēram tūkstoš gadu ilgais preboreālais periods.

Tajā laikā izplatījās bērzu meži, izveidojās vienlaidus mežu sega. Pirms 9000 gadiem sākās samērā siltais un sausais boreālais laiks, kad priežu meži sasniedza savu maksimumu un sāka veidoties alkšņu, lazdu un platlapju audzes. Tundras-stepes faunu nomainīja meža faunas komplekss — ieviesās aļņi, staltbrieži, stirnas, tauri, meža cūkas, bebri u. c. dzīvnieki. Šajā laikā cilvēki pieradināja pirmo mājdzīvnieku — suni.

Boreālo laiku nomainīja atlantiskais laiks, kas iestājās pirms 8000 gadiem un turpinājās apmēram 3000 gadu. Tas bija pēcleduslaikmeta klimata optimums — siltāks nekā mūsdienās. Tajā laikā platlapju koku — ozolu, liepu, vīksnu u. c. — meži sasniedza savu lielāko izplatību, ieviesās skābarži, ives, purva mirtes, efejas un ezerrieksti. Meža faunas dzīvnieku kompleksam pievienojās savvaļas zirgi. Atlantiskajam laikam sekoja samērā sausais un vēsais subboreālais periods, kas sākās pirms 5000 gadiem. Tajā laikā maksimumu sasniedza egļu mežu izplatība.

Attīstoties lopkopībai, faunas sastāvā blakus meža dzīvniekiem parādījās mājlopi — cūkas, aitas, kazas, kā arī liellopi. Pēc tam, pirms 2500 gadiem, sākās ievērojami vēsākais un mitrākais subatlantiskais klimata periods, kas ar zināmām svārstībām turpinās līdz mūsdienām. Platlapju un egļu audzes mežos jūtami samazinājās, bet bērzu un priežu — pieauga. Paplašinājās purvu platība. Lopkopības un lauksaimniecības attīstība arvien vairāk izmainīja augu un dzīvnieku valsti, jo cilvēki izcirta mežus, iznīcināja meža dzīvniekus un ieaudzēja kultūraugus un mājdzīvniekus.

Arheoloģijas zinātne pēti cilvēku sabiedrības vēsturi pēc lietiskajiem avotiem, atbilstoši ražošanas spēku un ražošanas attiecību vēsturiskās attīstības gaitai. Tādēļ Latvijas arheoloģijas periodizācijā atbilstoši mūsu republikas senākās vēstures īpatnībām izšķir akmens, agro metālu, dzelzs laikmetu un viduslaikus ar sīkāku iekšējo dalījumu.

Akmens laikmets ir senākais cilvēces vēstures attīstības posms, tās pirmie soļi un bērnība. Tas bija laikmets, kad veidojās un attīstījās pats cilvēks, kad visus darbarikus un ieročus izgatavoja no akmens, kaula, raga, koka un citiem dabā atrodamiem materiāliem. Tas ir pats ilgākais cilvēces vēstures attīstības

Arheoloģiskā periodizācija

P. m. ē. un m. ē.	Arheoloģiskā periodizācija	Klimata periodizācija	
1700	viduslaiki		
1200	dzelzs laikmets	subatlantiskais	
900			vēlais
400			vidējais
100	agro metālu laikmets		
			senākās dzelzs
1500		bronzas	
4500	akmens laikmets	subboreālais	
		neolīts	
8000		atlantiskais	
		mezolīts	
		boreālais	

posms; tā hronoloģiskie ietvari dažādās pasaules daļās ir atšķirīgi.

Latvijā akmens laikmets pastāvēja no 9. gadu tūkstoša beigām līdz 2. gadu tūkstoša pirmajai pusei pirms mūsu ēras (turpmāk — g. t. p. m. ē.). To sīkāk iedala paleolītā jeb senākajā, mezolītā jeb vidējā un neolītā jeb jaunākajā akmens laikmetā.

Gaujas nacionālā parka teritorijā

Sabiedriski ekonomiskās formācijas		Valdošās saimniecības nozares
attīstītais feodālisms		zemkopība— lopkopība, amatniecība
agrais feodālisms		zemkopība— lopkopība, amatniecība
šķiru sabiedrības veidošanās laiks		zemkopība— lopkopība, amatniecība
pirmatnējās kopienas sairšanas laiks		zemkopība— lopkopība, amatniecība
pirmatnējā kopiena	tēva ģints	lopkopība— zemkopība, zvejniecība— medniecība
	mātes ģints	lopkopības pirmsākumi, zvejniecība— medniecība, savākšana

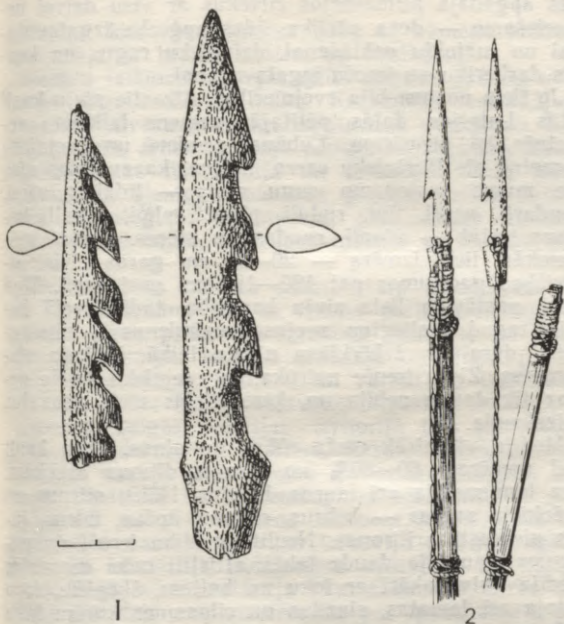
Gaujas nacionālā parka teritorijā līdz šim vēl nav izdevies atrast nedz akmens laikmeta cilvēku dzīvesvietas, nedz kapulaukus, kaut gan, spriežot pēc savrupatradumiem, akmens laikmeta arheoloģiskajiem pieminekļiem te jābūt. Kā apmetnes, tā kapulaukus parasti sedz biezi sanesumu vai kūdras slāņi, tādēļ tos parasti atklāj dažādu zemes darbu laikā, un spe-

ciāli organizētās apzināšanas ekspedīcijas, lai cik rūpīgi tās arī meklētu, ne vienmēr vainagojas panākumiem.

Paši senākie priekšmeti, kas liecina par cilvēka eksistenci parka teritorijā, ir harpūnu uzgali. Harpūnas bija metamie ieroči nelielu un vidēju dzīvnieku un prāvu zivju medīšanai, kuru zoboto, no kaula darināto uzgali ar kātu savienoja aukla. Harpūnas meta ar roku vai ar šķēpmeti. Ietriecoties medījumā, harpūnas uzgalis atdalījās no kāta un ar atkārpainajiem zobiem iekērās tā ķermenī. Aukla atritinājās, bet tās galā piesietais kāts traucēja upurim aizbēgt. Nežēlīgi, bet droši, tādēļ harpūnas bija iecienīti medību ieroči ne vien akmens laikmetā, bet arī vēl ilgi pēc tam, kamēr vien pastāvēja piemērots medījums.

Cēsu muzejā glabājas divas harpūnas, kuru attēli redzami zīmējumā. Sīkzobainās harpūnas fragments datējams apmēram ar 7.—5. g. t. p. m. ē. Līdzīgi datējamās arī divas citas harpūnas, kas atrastas Amatas upes kreisajā krastā netālu no Viļņu mājām. Tas nozīmē, ka parka teritorijā cilvēki apmetušies uz dzīvi jau vidējā akmens laikmetā — mezolītā, kas pie mums ilga no 9. g. t. līdz 5. g. t. p. m. ē. Nelielajām mezolīta iedzīvotāju kopienām bija raksturīgs dabas produktu patērētāju dzīves veids. Viņi nodarbojās ar medībām un zveju, dabas produktu vākšanu. Vienīgais mājdzīvnieks bija suns. Pārvietojoties no vienas medību vai zvejas vietas uz otru, viņi parasti apmetās upju un ezeru krastos, sevišķi pie upju ietekām vai iztekām, kur cēla vieglas mītnes. Savus ieročus un darbarīkus viņi galvenokārt izgatavoja no raga un kaula. Akmens priekšmetus apstrādāja atskaldot, tādēļ mezolīta kultūrai raksturīgi tā saucamie mikroliīti — plānas neliela izmēra krama nažveida šķīlas, no kurām taisīja kaula šķēpiem un dunčiem asmeņus, tās ielīmējot šķēpu un dunču sānos izgredtajās rievās.

Mezolīta iedzīvotāji medībās bez harpūnām lietoja arī vēl šaujamo loku un bultas, metamos šķēpus, dažādus slazdus un cilpas, zvejā — žebērķļus, vergas, tiklus un murdus, no koku mizām darināja laivas, dažādus pinumus, apstrādāja ādas košļājot, bet māla trauku izgatavošanas mākslu vēl nepazīna. Acīmredzot saimniecībā lietoja no koku mizām un ādas gatavotus traukus.

Kaula harpūnas. Savrupatradumi Amatas un Raunas upes krastos: 1 — kaula harpūnu uzgaļi; 2 — kātā iestiprināta kaula harpūna.

Otrā attēlā redzamā vienusīgā kaula harpūna ar knābjeida zobiem atrasta Raunas upes krastā netālu no Liepas tilta. Tā datējama ar 3. g. t. p. m. ē. otro pusi. Šī harpūna pieder nākošajam akmens laikmeta posmam — neolītam, kas Latvijā pastāvēja no 5. g. t. līdz 2. g. t. vidum p. m. ē. Neolītam pieder arī daļa savrupi atrasto slīpēto akmens kaltu un kātcauruma cirvju.

Tāpat kā mezolītā, arī neolītā cilvēki ierīkoja savas apmetnes pie lielākajām ūdenskrātuvēm, tikai to apdzīvojuma ilgums tagad palielinājās. Iedzīvotāju galvenā nodarbošanās joprojām bija medības un zveja,

kas apgādāja pirmatnējos cilvēkus ar visu dzīvei nepieciešamo — deva pārtiku, ādas apģērba izgatavošanai un mājokļu apklāšanai, dzīvnieku ragus un kaulus darbarīku un ieroču izgatavošanai.

Jo liela nozīme bija zvejniecībai. Atrastie zivju kauli citās Latvijas daļās pētītajās akmens laikmeta apmetnēs, kā, piemēram, Lubānas zemienē un Zvejnieku apmetnē pie Burtnieku ezera, liecina, ka zvejotas visu pie mums sastopamo sugu zivis — līdakās, sami, zandarti, asari, līņi, ruduļi, plauži, plīči, sapali, karūsas, retāk — ālanti, raudas un stores. Ķertas galvenokārt liela izmēra — 20—40 cm garas zivis, atsevišķos gadījumos pat 120—190 cm gari sami. Tajā laikā pastāvēja liela zivju bagātība, tādēļ zvejā lietoja tagad aizliegtos zvejas paņēmienus — harpuņēja, dūra ar žebērķiem nārsta laikā, ierīkoja aizsprostus. Zivju tomēr netrūka, jo zvejnieku toreiz nemaz tik daudz nebija un, ķerot lielās zivis, mazulus neizskauda.

Medija visvairāk meža cūkas un aļņus, kuru kauli dod apmēram 60—80% no visa medījuma atliekām. Bez tam medija arī taurus, briežus, lačus, stirnas un kažokādu zvērus — bebrus, caunas, āpšus, ūdrus, jūras piekrastē arī roņus. Neolītā medību ieroči un paņēmieni jau bija daudz labāk attīstīti nekā mezolītā: medija galvenokārt ar loku un bultām, šķēpiem, taču lietoja arī lamatas, slazdus un cilpas, ar kurām ķēra putnus.

Uzturu papildināja savāktie savvaļas augi — ogas, sēnes, saknes, lazdu rieksti, ezerrieksti, kā arī putnu olas un savvaļas bišu medus. Medībām, zvejai un augu vākšanai acīmredzot bija sezonas raksturs, jo akmens laikmeta cilvēki pārvietojās no zivju nārsta uz putnu un dzīvnieku migrācijas vietām (vēl joprojām šodien tā dara Kanādas ziemeļu daļā dzīvojošie indiāņi).

Salīdzinājumā ar mezolītu ievērojami paplašinājās dažādu materiālu apstrāde, izgatavoja jaunus un kvantitatīvi uzlaboja vecos darbarīkus. Apstrādāja kramu, kuru vispirms atšķēla no tā saucamā nukleja, pēc tam gar asmens malu retušēja. Akmens priekšmetus apskaldīja un slīpēja. Neolīta pašās beigās un bronzas laikmeta sākumā sāka izgatavot slīpētus akmens cirvjus ar urbtiem kāta caurumiem. Kaula un raga priekšmetus grieza, zāģēja, urba un slīpēja ar dažādām

galodām; koka priekšmetus doba ar akmens kaltiem, apstrādāja ar krama nažiem un kasīkliem.

Neolīta laikmetā vietējās ciltis apguva dažādu māla trauku izgatavošanas māku. Keramikas izstrādājumi ir pirmie cilvēka mākslīgi izgatavotie priekšmeti, kam liela nozīme arheoloģiskajā pētniecībā, jo māla trauku izgatavošanas tehnoloģija un ornamentu lielā mērā, dažkārt kā vienīgais pieturas punkts, palīdz noteikt kāda arheoloģiskā pieminekļa, pat veselas kultūras pastāvēšanas laiku, izplatības robežas un etnisko piederību.

Neolītā sākās maiņas sakari starp atsevišķām ciltīm un kopienām, par to liecina parka teritorijā no Baltijas jūras piekrastes ievestais dzintars, no Karēlijas un Somijas nākušie slānekļa un šifera priekšmeti — galodiņas, kalti — un varbūt no Baltkrievijas kriša slāņu krama raktuvēm atvestais krams.

Neolīta beigās Latvijas teritorijā tika pieradināti pirmie mājdzīvnieki — aitas, kazas, cūkas, liellopi, taču to nozīme saimniecībā un uzturā vēl bija ļoti maza, tāpat kā kapļa zemkopības sākumiem.

Uzskata, ka visa akmens laikmeta sabiedriskās organizācijas pamatā Latvijas teritorijā ir bijusi mātes ģints, ko apvienoja radniecības attiecības un kopīgs darbs. Sajā laikā pastāvēja tikai sākotnējā darba dalīšana pēc dzimuma un vecuma, par īpašu amatu pastāvēšanu vēl nevar būt runas. Zveja, medības, ieroču un darbarīku izgatavošana, cīņa un maiņa bija vīriešu darba lauks, sievietes nodarbojās ar dabas produktu savākšanu, bērnu audzināšanu, izgatavoja māla traukus, apģērbu un ēdienu. Nedz ekspluatācija, nedz šķiras akmens laikmetā Latvijas teritorijā nepastāvēja, taču zināma sabiedriskā nevienlīdzība apbedījumu piedevās gan redzama.

Visai neskaidrs ir akmens laikmeta Latvijas iedzīvotāju etniskās piederības jautājums. Pēc pašlaik mūsu rīcībā esošo antropoloģisko pētījumu rezultātiem var spriest, ka senākie iedzīvotāji Latvijā ir bijuši eiropēidi, kas ienākuši no dienvidiem. Vidējā neolītā mūsu teritorijā ienākušas ciltis no austrumiem ar mongoloīdām pazīmēm — ķemmes-bedrišu keramikas kultūras nesēji, domājams, vēlāko somugru priekšteči, kas saplūda kopā ar aborigēniem un asimilējās. Neolīta beigās Latvijā ienāca kaujas cirvju un auklas keramikas kultūras nesēju indoeiropiešu

ciltis, kuras uzskata par pirmbaltiem. Kā konkrēti parka teritorijā norisinājās etniskie procesi, varēs noteikt tikai pēc tam, kad būs atklāti un izpētīti akmens laikmeta kapulauki. Akmens laikmeta apskata nobeigumā mazliet jāpakavējas pie kādas akmens laikmeta dzīvesvietas meklējumiem, kas izrādījās neveiksmīgi.

Dzērdupīte ir mazs strautiņš, kas ietek Gaujā tās kreisajā krastā netālu no Simtēnu mājām. Ar šo nosaukumu upīte atzīmēta jau 17. gs. beigū kartēs. Vēlāk tā nepareizi iesaukta par Simtupīti, laikam jau pēc Simtēnu māju vārda, kaut gan par Simtupi kā 17. gs. beigās, tā vēlāk sauca upīti, kas iztek no Āraišu ezera un ietek Gaujā pie Rakstu mājām.

Jau pirmskara gados kāds vietējais iedzīvotājs, kas dzīvi interesējās par tuvākās un tālākās apkārtnes ģeoloģiskajiem un arheoloģiskajiem pieminekļiem, Dzērdupītes kreisā krasta smilšakmens iezī zem Simtēnu mājām atklāja alu. Kaut gan alā kultūrslāņa nebija, tikai lapsu un āpšu pārraktā, no alas griestiem nobrukušī sarkanā smilts, viņš sāka meklēt pierādījumus pieņēmumam, ka Simtēnu alā dzīvojis pirmatnējais cilvēks. Šajā nolūkā viņš pārmeklēja Dzērdupītes krastus un gultni, tās saskalojumu izveidoto saliņu Gaujā, apkārtējos laukus un mežus. Upītes gultnē un saliņas sanesumos viņš atrada dažus it kā apstrādātus akmeņus, Simtēnu māju laukos — krama šķembas, bet Dzērdupītes gultnē, kā pats domāja, — «neandertālieša zoba kronīti». Atradumus viņš paturēja savā privātā kolekcijā, bet speciālistu nepārbaudītās ziņas par Simtēnu akmens laikmeta apmetni iekļuva tūrisma un novadpētniecības literatūrā.

1980. gadā kā priekšmetus, tā to atrašanas apstākļus dabā pārbaudīja Vēstures institūta arheologi, to skaitā akmens laikmeta speciālists F. Zagorskis. Noskaidrojās, ka akmeņi un krama šķembas ir dabas veidojums, kas radies ledāja un ūdens darbības rezultātā. Bet «neandertālieša zoba kronītis» bija pazudis.

Agro metālu laikmets

Pirmo metāla priekšmetu ienākšana akmens, kaula un koka pasaulē. Lopkopības un zemkopības pirmsākumi bronzas laikmetā un pāreja no patērētāju uz ražotāju dzīves veidu. Uzkalniņi ar akmeņu šķirstiem. Balti un somi jeb švikātā un tekstilā keramika.

Akmens laikmetam sekoja agro metālu laikmets, kas Latvijā pastāvēja no 2. gažu tūkstoša vidus pirms mūsu ēras līdz mūsu ēras 1. gadsimtam. To sīkāk iedala bronzas un senākās dzelzs laikmetā. Līdz tam pastāvējušajā akmens, kaula un koka pasaulē ienāca bronzas, vēlāk — pirmie dzelzs darbarīki un ieroči, kas ievadīja jaunu kultūrvēsturisku laikmetu cilvēces attīstības vēsturē.

Tīrradņu veidā metālus cilvēki citās zemēs pazina jau sen, ap 7. g. t. p. m. ē., taču vara un alvas sakausējums — bronza — kā materiāls ieroču, darbarīku un rotu izgatavošanai sāka izplatīties Irānā un Mezopotāmijā apmēram 4. g. t. p. m. ē. vidū. Eiropā bronza izplatījās 2. g. t. p. m. ē. Tās izplatību Vecajā pasaulē noteica bronzas daudzās pozitīvās īpašības. Bronza ir samērā viegli iegūstama un apstrādājama, no tās var izgatavot kā cietus un izturīgus darbarīkus un ieročus, tā gaismēnās zeltaini mirdzošas rotaslietas.

Latvijā bronzas laikmets pastāvēja apmēram no 1500. līdz 500. g. p. m. ē. Pie mums nav ne vara, ne alvas rūdu atradumu, visa bronza ir ievesta, tādēļ bronzas laikmetam Latvijā nav tā spožuma un vareņības, kā tas bija citās zemēs. Latvijas teritorijā vispār atrasti tikai kādi 140 agro metālu laikmeta bronzas un dzelzs priekšmeti, tādēļ šajā laikmetā iedzīvotāji joprojām vēl turpināja lietot akmens, kaula un raga darbarīkus un ieročus.

Neskatoties uz to, bronzas laikmetā cilvēku saimnieciskā darbība kļuva jūtami daudzpusīgāka. Joprojām vēl liela nozīme bija medībām un zvejai, taču blakus tām arvien vairāk attīstījās lopkopība, zemkopība, amatniecība un maiņa. Iedzīvotāji pamazām pārgāja no patērētāju uz ražotāju dzīves veidu. Starp kopienām sākās cīņa par saimniecībai izdevīgāko zemju un uzkrāto materiālo labumu pārdalīšanu. Šie apstākļi veicināja kopienu organizācijas tālāku attīstību un radīja jaunu dzīvesvietu formu — nocietinātas apmetnes pilskalnos, kas raksturīgākas bronzas laikmetam. Domājams, ka blakus tām varēja pastāvēt arī nenocietinātas apmetnes, kas raksturīgākas senākās dzelzs laikmetam.

Līdz šim parka teritorijā pētītas divas agro metālu laikmeta dzīvesvietas. Pirmā ir nocietināta apmetne Priekuļu Sārunkalnā. Sārunkalns atrodas jau no dabas labi aizsargātā vietā, Vaives un Kapupītes satekas stāvajos krastos. Kopumā tas ir bijis apdzīvots no l. g. t. p. m. ē. līdz pat 13. gs. m. ē. Par to, ka agro metālu laikmetā te atradusies nocietināta apmetne, liecināja pilskalna apakšējos slāņos atrastās gludās, švikātās u. c. bezripas keramikas trauku lauskas kopā ar bronzas lejamās formas fragmentu senlietām. Diemžēl Sārunkalna senākās apbūves celtņu paliekas 1922. gada rakumu laikā nepamanīja un neīksēja.

Otrā ir nenocietināta apmetne, kas atradusies līdzenā laukā pie Priekuļu Kalnapiļu mājām. Arī te celtņu paliekas nebija saglabājušās, melnajā mītnu zemē atrada tikai pavardus un bezripas keramikas trauku lauskas ar auduma nospiedumiem rotātu virsmu — tekstilo keramiku. Viena trauka formu varēja restaurēt, tas redzams attēlā. Kalnapiļu apmetne bijusi apdzīvota senākās dzelzs laikmetā — ap mūsu ēras sākumu.

Diezgan maz par agro metālu laikmetu var pastāstīt arī uzkalniņu kapulauki, kas atrodas pie Drabešu Kalnamežiem, Mežiem un Rakstupītes, Krimuldas Jaunās kapsētas un Liepenēm, Kūduma Zaļkalniem, Lenču Laiviņām, Lielstraupes Lielgaumaļiem un Pūricām, Raiskuma Avotiņiem un Dumpjiem un Turaidas Sikšiem. Katrā no tiem dažāds atsevišķo uzkalniņu skaits — no viena (Raiskuma Avotiņos) līdz sešiem — septiņiem (Lenču Laiviņās).

Lielākā daļa uzkalniņu atrodas Gaujas vai tās pieteku un ezeru krastos, smilšainās augsnēs, skrajos skujkoku vai jauktos mežos, tikai atsevišķos gadījumos, kā pie Lenču Laidiņiem, apstrādātos laukos. Lielākā daļa uzkalniņu vairāk vai mazāk bojāta ar mantraču un diletantu rakumiem, kā arī lauksaimniecības darbiem. 19. gadsimta beigās vairāk vai mazāk pētīti Avotiņu, Dumpju un Sikšņu uzkalniņi, daļēji fiksējot atsegtās konstrukcijas. Tikai Rakstupītes uzkalniņu, ko arheologs R. Snore pētīja četrdesmito gadu sākumā, izraka un fiksēja pilnīgi.

Visiem agro metālu laikmeta uzkalniņiem ir apaļa forma un nelieli izmēri, to diametrs apmēram 11—20 m, bet augstums — 0,9—1,5 m. Sākot celt uzkalniņu, vispirms ap tā pamatni pa perimetru izveidoja akmeņu riņķi, kas sastāvēja no vidēja un liela izmēra laukakmeņiem. Tā, piemēram, ap Avotiņu uzkalniņu redzami 22 akmeņi, kuru virszemes daļas diametrs 1,0—1,2 m; citiem uzkalniņiem akmeņi mazāki vai nevienāda lieluma atkarībā no tuvumā bijušā būvmateriāla. Mirušie guldīti uzkalniņa vidū akmeņu šķirstos, kuru malas krautas no garenēm vai plēstiem akmeņiem ar gludo pusi uz iekšu, bet grīdas izliktas ar sīkiem akmeņiem. Atsevišķos apbedījumus apbēra ar smiltīm un apkrāva ar akmeņiem, kamēr viss uzkalniņš bija piepildīts un ieguva lēzenas puslodes formu.

Bez apbedījumiem akmeņu šķirstos šajos uzkalniņos atrasti arī cita veida apbedījumi. Tā, piemēram, Rakstupītes uzkalniņā atrada septiņus apbedījumus. Senākais no tiem bija guldīts pašā uzkalniņa centrā, ziemeļu-dienvidu virzienā orientētā akmeņu šķirstā. Pārējie pieci vēlāk ieraktie skeletapbedījumi gulēja augstāk nekā centrālais, tie nebija guldīti šķirstos, tikai apkrauti ar kamerveidā novietotiem akmeņiem. Uzkalniņa pašā dienvidu malā atradās ugunskauss (mirušais sadedzināts), kas bija novietots virs agrāk ierakta skeletapbedījuma. Visa uzkalniņa virsma bija apbērtā ar smilšu uzpildījuma kārtu un apkrauta sīkiem akmeņiem.

Rakstupītes uzkalniņu apjoza lielu laukakmeņu riņķis. Senajiem cilvēkiem tā bija reizē redzamā un neredzamā robeža, kas atdalīja šo pasauli no viņpasaulē.

Agro metālu laikmeta uzkalniņu apbedījumiem parasti nemēdz būt piedevas. Vienīgā senlieta, ko at-

rada Avotiņu uzkalniņā, bija dzintara dubultpoga, kas datējama ar bronzas laikmeta beigām, tātad ar l. g. t. p. m. ē. vidū. Rakstupites uzkalniņu, kurā redzamas apbedīšanas tradīciju izmaiņas, sākot ar senāko apbedījuma veidu akmeņu šķirstā un beidzot ar ugunskapu, analogiski ar citos Latvijas novados pētītajiem uzkalniņiem datē ar l. g. t. p. m. ē. otro pusi. Var būt, ka līdzīgi varētu datēt arī Dumpju uzkalniņu, jo tam piekļaujas agrā dzelzs laikmeta akmeņu krāvuma kapulauks ar ugunsapbedījumiem akmeņu kamerā.

Parka teritorijā vēl nav apzināti visi bronzas laikmeta pieminekļi, tāpat kā nepietiekami pētīti zināmie, tādēļ agro metālu laikmeta saimniecības, sabiedrisko attiecību un etnisko jautājumu skaidrojums lielā mērā pamatojas uz analogijām ar citos Latvijas novados iegūtajiem materiāliem. Agro metālu laikmeta sabiedriskajā organizācijā par valdošajām kļuva tēva ģints attiecības jeb patriarhāts. Uzskata, ka vīrietis ieguvis vadošo stāvokli ģintī, attīstoties lopkopībai un zemkopībai. Kopienā par valdošo kļuva ģints vecākais — patriarhs, tādēļ izcelšanos sāka skaitīt pēc tēva līnijas, paražu tiesībās par noteicošajām kļuva tēva tiesības. Var būt, ka tēva izcilais sabiedriskais stāvoklis atspoguļojās arī apbedīšanas paražās, tā, piemēram, pirmajā — uzkalniņa centrā novietotajā šķirstā varēja guldīt tēvu, bet apkārt un pāri — viņa pēctečus. Tomēr tas varētu būt tikai viens no iespējamajiem apbedījumu izvietojuma variantiem kapu kalniņā, jo pirmatnējām tautām pastāvēja ļoti sarežģītas laulību un radniecības attiecības, kas ietekmēja arī apbedījumu paražas. Zināmus norādījumus šim pieņēmumam sniedz pārējie Latvijas bronzas laikmeta kapulauki, kuros konstatētas gan vairākas vienlaicīgi pastāvējušas antropoloģiski atšķirīgas apbedījumu grupas viena kapulauka ietvaros, gan vairāki vienlaicīgi pastāvējuši atsevišķi uzkalniņi uzkalniņkapos.

Pēc līdzšinējiem uzskatiem, baltu un somu cilšu konsolidācijas process Latvijā noticis jau agro metālu laikmetā. Saskaņā ar joslu starp abām etniskajām grupām Vidzemē gājusi pāri Gaujas lejtecei, Vidzemes centrālās augstienes dienviddaļai un Lubānas zemienei, tātad skarot arī parka teritoriju.

Viens no galvenajiem etniskās piederības rādītājiem arheoloģiskajā materiālā ir māla trauku jeb keramikas rotājumu veids. Somu ciltīm šajā laikā bija iecie-

nīta tekstilā keramika ar audumu vai pinumu nospiedumu, līdzīga Kalnapiļu apmetnē atrastajai, bet baltu ciltīm — švikātā un gludā keramika, kāda atrasta Sārumkalna nocietinātajā apmetnē. Kapu uzkalniņus ar akmeņu šķirstiem un akmeņiem apkrautu virsmu, kā pie Rakstupītes, uzskata par raksturīgiem somu ciltīm.

Ja aplūko Latvijas agro metālu laikmeta arheoloģisko pieminekļu karti kopumā, tad redzams, ka Gaujas parks ir viens no tajā laikā visbiezāk apdzīvotajiem, ja ne pats blīvāk apdzīvotais apvidus mūsu republikas teritorijā. Bez jau pieminētajiem uzkalniņkapiem, par kuriem mūsu rīcībā ir kaut fragmentāras ziņas, vēl vairāk ir tādu, par kuru datējumu un etnisko piederību nekas nav zināms. Acīmredzot, lai noskaidrotu šos jautājumus, nepieciešams parka teritorijas bronzas laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos izdarīt kvantitatīvi un kvalitatīvi jaunus pētījumus, pieminekļu datēšanā lietojot radioaktīvā oglekļa metodi, jo līdzšinējie tipoloģiskie datējumi ar aptuveni pustūkstoša gadu precizitāti vairs neatbilst mūsdienu arheoloģijas zinātnes prasību līmenim. Tajos gadījumos, kad apbedījumos atrod labi saglabājušos skeletus, īpaši galvaskausus, etniskās piederības jautājumu skaidrojumā ļoti daudz var dot antropoloģiskie pētījumi, kas citos Latvijas bronzas laikmeta kapulaukos jau devuši jaunas atziņas.

Agrais dzelzs laikmets

Dzelzs ieguve no vietējās purva rūdas, un kā 1. gs. ietekmēja visus nākamos. Akmeņu krāvuma kapi un uzkalniņkapi. Romas ķeizaru monētas Straupē. Vai jārūnā par galveno ražotāju agrajā dzelzs laikmetā?

Iepazīšanās ar pirmajiem dzelzs darbarīkiem notika jau senākās dzelzs laikmetā pirms mūsu ēras. Jautājumā par to, kad Austrumbaltijā parādījušies pirmie dzelzs priekšmeti, vēl nav istas vienprātības. Tā, piemēram, igauņu arheologi uzskata, ka tas noticis 7. gs. p. m. ē., bet latviešu — ka ap 5. gs. p. m. ē. Šim domstarpībām būtiskas nozīmes tomēr nav, jo pirmie dzelzs priekšmeti tālaika saimniecībā vēl apvērsumu neienesā, jo to bija ļoti maz. Pirmos dzelzs priekšmetus, domājams, ieveda, un, ja arī sāka izgatavot no vietējās purva rūdas, tad rezultāts bija niecīgs. Apvērsums vietējās dzelzs ieguvē notika mūsu ēras pirmajā gadsimtā, kad no vietējās purva rūdas iemācījās iegūt dzelzi pietiekamā daudzumā un kvalitātē. Tad arī Latvijā sākās dzelzs laikmets, kas ilga no 1. līdz 12. gadsimtam. To sīkāk iedala agrajā, vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā.

Agrais dzelzs laikmets Latvijas teritorijā ilga no 1. līdz 4. gadsimtam. Sajā laikā vietējās dzelzs ieguve pieņēma tādas apmērus, ka dzelzs pretstatā iepriekšējā laikmeta bronzai kļuva par galveno izejmateriālu darbarīku un ieroču izgatavošanā. Senie kalēji vairs neapmierinājās ar ievesto paraugu atdarināšanu, bet sāka izgatavot patstāvīgas, vietējiem apstākļiem labāk atbilstošas darbarīku un ieroču formas. Dzelzs cirvju, sirpju, raukņu, nažu u. c. darbarīku ieviešana lielā mērā sekmēja lauksaimniecības attīstību. Galvenā zemkopības forma acīmredzot bija līdumu zemkopība, taču blakus līdumiem varēja pastāvēt arī

tūrums, tādēļ ka arkla izdzīto vagu pēdas pamatzemē konstatētas jau senākās dzelzs laikmeta apmetnēs Daugavas krastos pie Lielvārdes Dievu kalna un Indricas. Galvenās lauksaimniecības kultūras bija mieži, kvieši, lini, zirņi, pupas.

Zemkopība savukārt veicināja lopkopības attīstību. Spriežot pēc osteoloģiskā materiāla, tas ir, izrakumos iegūto dzīvnieku kaulu atliekām, audzēti zirgi, liellopi, cūkas, aitas un kazas. Blakus zemkopībai un lopkopībai nodarbojās arī ar zveju un medībām.

Daudz plašāku vērienu nekā pirms tam ieguva amatniecība, pirmkārt, dzelzs ieguve, kas ievērojami veicināja pārējo materiālu — koka, raga, kaula — apstrādi jaunā kvalitātē. Lielākā apjomā nekā pirms tam ievēda bronzu, ko pārstrādāja uz vietas, izgatavojot vietējai gaumei atbilstošas rotaslietas. Pati izplatītākā mājamatniecības nozare bija māla trauku izgatavošana. Tāpat kā agrāk, izgatavoja tekstilo, švikāto un gludo keramiku, bet radās arī jauna veida — tā sauktā apmetā keramika: spainveida podi ar nelīdzenu, grubuļainu, it kā dzīslotu virsmu.

Agrajā dzelzs laikmetā jūtami paplašinājās maiņas un kultūras sakari, it īpaši ar Vislas lejasceces apgabalu, kur dzīvoja rietumbaltu, rietumslāvu un ģermāņu ciltis, to skaitā goti. No šī apgabala ievēda bronzu, bronzas rotaslietas, piemēram, iecienītās saulšsaktas, emaljētās ripsaktas, stikla krelles u. c. priekšmetus. Ar šī apgabala starpniecību Austrumbaltijā nonāca arī romiešu monētas un citi priekšmeti no Romas provincēm.

Līdzīgi iepriekšējam laikmetam, zināmas tikai dažas agrā dzelzs laikmeta apmetnes, un tās pašas nav pētītas. Tas tādēļ, ka apmetnēm nav tik izteiktu ārējo pazīmju kā, piemēram, uzkalniņkapiem vai pilskalniem. Apmetnes bieži vien atrodas apstrādātā zemē, tām raksturīgais tumšais kultūrslānis vislabāk saskatāms pavasarī tikko apsētā laukā, vēlāk jau vairs ne. Turklāt daļa apmetņu, laukus apstrādājot, izarta.

Agrajā dzelzs laikmetā vēl varēja būt apdzīvota Kalnapiļu apmetne. Spriežot pēc savrupatradumiem, agrajā vai vidējā dzelzs laikmetā varēja būt apdzīvotas Drabešu Uplantu un Virgabaļu apmetnes. Tās ir atklātās apmetnes, kas ierīkotas nelielu upiņu krastos klajā laukā. Iespējams, ka šajā laikā bijuši apdzī-

voti arī vairāki vēlajā dzelzs laikmetā zināmie pilskalni.

Agrajā dzelzs laikmetā parka teritorijā pastāvēja divi izteikti atšķirīgi senkapu veidi: dienviddaļā atrodas uzkalniņkapi ar skeletapbedījumiem, bet ziemeļdaļā — akmeņu krāvuma kapulauki ar ugunsapbedījumiem.

Akmeņu krāvuma kapulauki zināmi pie Kūduma Zaļkalniem, Lenču Gaidēniem, Liepas Brasliņiem, Priekuļu Kalnapiļām un Ķunčiem, Raiskuma Dumpjiem un Sveķu silā. Šie kapulauki ierīkoti dažādās vietās — smilšu paugurā, dziļā mežā, kā Sveķu silā, klajā laukā, kā pie Priekuļu Kalnapiļām un Ķunčiem, kur abi kapulauki atrodas viens otram blakus, vai arī ezera krastā, kā pie Kūduma Zaļkalniem un Raiskuma Dumpjiem. Protams, mums nav zināms, kādi bija apkārtējās vides apstākļi toreiz, pirms vairāk nekā pusotra tūkstoša gadu, kad kapulaukus ierīkoja. Domājams, ka pašreiz zināmi gandrīz visi parka akmeņu krāvuma kapulauki, tomēr iespējams, ka varētu atrast vēl 1—2 kapulaukus. Visi pašlaik zināmie akmeņu krāvuma kapulauki vairāk vai mazāk pētīti.

Akmeņu krāvuma kapulauki ārēji izskatās kā lēzeni, ap 0,5 m augsti, līdz 10 m plati un dažāda garuma vidēja lieluma laukakmeņu krāvumi, kas dažkārt gandrīz pilnīgi iegrīmuši zemē un apauguši ar zāli vai kokiem. Šiem krāvumiem mēdz būt mistiski romantiski nosaukumi, piemēram, Raganu kapi (Sveķu silā), Velna klēpis (Liepā), kas acīmredzot saistās ar ļoti senām atmiņām par kapulaukiem un negatīvu attieksmi pret tiem. Varbūt tā radusies kristīgās baznīcas ietekmē pret senajām pirmskristietības apbedījumu un kulta vietām, jo, piemēram, Rakstupītes kapu uzkalniņā riņķa lielākajos akmeņos bija iekalti krusti, bet uzkalniņa virsmā no akmeņiem izlikta krusta zīme, kaut gan apbedīšana uzkalniņā bija pārtraukta jau pirms pusotra tūkstoša gadu. Līdzīga parādība vērojama Karēlijā, kur uz akmeņiem ar klinšu zīmējumiem viduslaikos iekalti krusti un pret «velna mākslām» vērsti kristīgās baznīcas teksti. Akmeņu krāvuma kapulauki ir izveidojušies no senākajiem agro metālu laikmeta uzkalniņkapiem ar apbedījumiem akmeņu šķirstos. Šī parādība novērota vairākās vietās Ziemeļlatvijā, tai skaitā arī Raiskuma Dumpjos, kur

hronoloģiski senākam uzkalniņam piekļaujas austrumu-rietumu virzienā orientēts akmeņu krāvuma kapulauks, kurā no prāviem akmeņiem izkrauti četrstūraini norobežojumi — kameras (igauņu valodā — *tarand*). Akmeņu krāvuma kapulauki šajā laikmetā ir izplatītākais kapulauku veids visā Igaunijā un Ziemeļlatvijā, kuros mūsu ēras 1. gadu tūkstoša pirmajā pusē un vidū apbedīti vēlāko igauņu un lībiešu cilšu piederīgie. Šajos kapulaukos atrodami gan ugunskaņi, gan skeletkaņi, kas apbērti ar sārta paliekām, zemi un apkrauti ar akmeņiem. Tā kā, ierokot jaunus apbedījumus, iepriekšējie sajaukti, tad akmeņu krāvumu kapulaukos atrod kā degušu, tā trūdējušu cilvēku skeletu kaulus ar dažādām piedevām — dzelzs šķēpiem, cirvjiem, raukņiem un nažiem, bronzas aprocēm, bronzas un emaljētām bronzas saktām, stikla krellēm, kā arī tekstilās, gludās un švikātās keramikas lauskām.

Uzskata, ka dzelzs ieroči un darbarīki kapu piedevās sastopami līdz 3. gadsimtam un ka jaunas tarandas akmeņu krāvumos ierīkotas tikai līdz 4. gadsimta beigām. Pēc tam mirušie ierakti vecajās tarandās vai blakus tām, ārpus krāvuma, un tā vismaz daļa akmeņu krāvuma kapulauku pastāvējusi arī vēl nākošajā laikmetā. (Taču arī šos nu jau pirms piecdesmit gadiem izstrādātos tipoloģiskos datējumus vajadzētu korigēt ar mūsdienīgākiem eksaktiem datējumiem.)

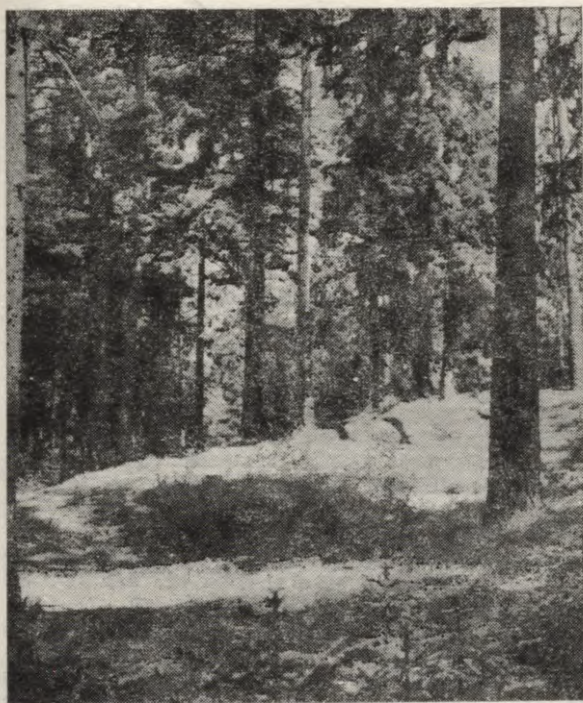
Uzkalniņkaņi atrodas pie Straupes Lielgaumaļiem, Kūka un Pūricām, Līgatnes Zanderu kapsētas, Krimuldas Jaunās kapsētas un Vaives Lazdiņiem. Tāpat kā akmeņu krāvuma kapulauki, arī tie ierīkoti smilšainās vietās, bieži vien mežā, upes vai ezera krastā, tomēr sastopami arī zemākās vietās. Uzkalniņu izmēri nelieli — diametrs 12—20 m, augstums 1,5—2,0 m. Vienā kapulaukā parasti atrodas 2—3, retāk — 9 uzkalniņi. Arī agrā dzelzs laikmeta uzkalniņiem gar pakāji redzams akmeņu riņķis, ko bieži vien sedz no uzkalniņa virsmas noplūdušās smiltis, tomēr apbedījumu izvietojums, piedevu daudzums un raksturs atšķiras no agro metālu laikmeta uzkalniņiem.

Agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņi ierīkoti, izvēlētajā vietā vispirms dedzinot sārta, kura pelnus un ogles pēc tam izklīdēja pa visu uzkalniņa pamatni. Domājams, ka ar uguni šķīstīja un sagatavoja izraudzīto kapu vietu. Pēc tam ap kapu vietu uzcēla

akmeņu riņķi. Pirmo apbedījumu, kas varbūt bija saimes galva, novietoja uzkalniņa centrā un apbēra ar smiltīm. Visus nākošos apbedījumus novietoja apkārt pirmajam un tāpat apbēra ar smiltīm. Tā pakāpeniski pieauga uzkalniņa augstums, apbedījumi atradās dažādos līmeņos, hronoloģiski jaunākie — augšā, vecākie — apakšā. Mirušos kapā guldīja uz muguras, izstieptā stāvoklī, ar elkoņos saliektām rokām. Tie apbedīti svētku tērpā, ar ieročiem, rotām un darbarikiem. Vīriešiem aizsaulē līdzīgu deva dzelzs uz-mavas cirvjus, šķēpu galus, nažus, uz-mavas kaltus, šķiltavakmeņus un galodas, 4. gadsimtā — arī dzelzs izkaptis. No rotaslietām vīriešu kapos atrod bronzas kaklarīņus, saktas, aproces un rotadatas. Sieviešu kapos pārsvarā ir rotaslietas, taču ir arī darbariki — dzelzs priekšmeti — sirpjī, ileni.

Liekas, ka pašlaik jau būtu zināma lielākā daļa parka teritorijas agrā dzelzs laikmeta uzkalniņkapu, jo pēdējos desmit gados atklātas tikai divas līdz šim nezināmas uzkalniņu atrašanās vietas — pie Dra-bešu Lejaspelēm un Vaives Lazdiņiem. Apmēram pusē no uzkalniņiem 19. gadsimta beigās ir izdarīti nelieli izrakumi, taču šīs senlietu meklēšanas nolūkā izrak-tās bedres un tranšejas pieminekļus vairāk postīja nekā pētīja.

Mēs šodien par agrā dzelzs laikmeta cilvēku garīgo dzīvi un apbedīšanas paražām vēl daudz ko nezinām, par to liecina 1972. gada izrakumi Vaives Lazdiņu uzkalniņā šīs grāmatas autora vadībā. Pilnīgi izpēti-tais uzkalniņš atrodas Lielā Lazdiņu ezera austrumu krastā, smilšaina paugura virsotnē, kas apaudzis ar jauktu skujkoku un lapkoku mežu. Uzkalniņam bija ieapaļa forma, diametrs — 12—16 m, augstums — 1,8 m. Izpētot uzkalniņa uzbūvi līdz neskartajai pa-matzemei, atklājās šāda konstrukcija. Gar uzkalniņa ārējo malu uz neskartās pamatzemes bija sakrauts līdz 1,9 m plats un 1,15 m augsts akmeņu riņķis. Ār-pus akmeņu riņķa 0,5—1,5 m attālumā uz ziemeļiem, dienvidiem, austrumiem un rietumiem bija nolikti prāvi akmeņi, kuru novietošanas virziens dienvidos un rietumos sakrita ar debespušu virzienu, bet zieme-ļos un austrumos nedaudz novirzījās no tā. Akmeņu riņķim ziemeļaustrumu un dienvidaustrumu daļās bija atstāti neaizkrauti 1,6 un 2,3 m plati atvērumi — «vārti», kurus abās pusēs norobežoja sevišķi lieli, ver-

Līgatnes Zanderu kapu uzkalniņš.

tikāli, ar smaili uz augšu likti akmeņi — «vārtu stabi».

Akmeņu riņķa iekšpusē virs pamatzemes atradās 2—5 cm biezas deguma kārtas — iesvētišanas ugunsritu pēdas. Virs šīs kārtas bija uzbērts koši dzeltens, ar oglītēm, pelniem un degumu sajaukts smilts slānis.

Uzkalniņā divās vietās atradās pamatzemē ierak-
tas bedres. Pirmā (diametrs 2,4—2,9 m) 1,8 m dziļā
divpakāpju bedre atradās pašā uzkalniņa centrā. Bed-

res sienās, blīvajā pamatzemes mālā, vēl bija saglabājušās 5 cm platas vergas vai kapļa un 12—15 cm platas lāpstas pēdas, ar ko tā bija izrakta. Bedre bija aizpildīta ar pelniem un ogļītēm jauktu smilti un pārsegta ar gaišsarkana māla kārtu. Dienvidaustrumu pusē uz māla pārseguma, iepretī pirmajiem «vārtiem», bija nolikts neliels akmens, uz kura atradās dzelzs senlietas — uznavas cirvis, kalts, divi šķēpu gali, izkopts un ilena fragmenti, mazliet tālāk — dzelzs nazis ar liektu muguru.

Otrā — uz pusi mazākā bedre atradās uzkalniņa ziemeļaustrumos, pretī otrajiem «vārtiem». Arī tā bija ierakta pamatzemē, aizpildīta ar pelnainu zemi un akmeņiem un pārsegta ar māla kārtu. Māla pārsegumā dienvidrietumu galā atradās plēsta akmens plāksne ar katrā galā noliktu akmeni. Bedres pildījuma virsmā zem māla pārseguma kārtas atrada cilvēka dzerokli.

Uzkalniņa ziemeļrietumu daļā akmeņu riņķim no iekšpuses pieklāvās neliela, no apaļiem akmeņiem sakrauta taisnstūrveida platforma. Uz tās atrada trīs nelielus cilvēka galvaskausa fragmentus — no sejas daļas, paura un pamatnes.

Akmeņu riņķim austrumu daļā no ārpuses pieslēdzās ap 6 m garš akmeņu pusloks, kas dalījās it kā divās daļās.

Visas šīs Lazdiņu uzkalniņa akmeņu konstrukcijas un bedres bija apbērtas ar 0,1—0,8 m biezu pelēkas smilts uzbēruma slāni. Pelēko smilšu uzbērums un līdz ar to arī visa uzkalniņa virsma savukārt bija pārklāta ar 0,1—0,4 m biezu māla uzpildījuma kārtu no pamatnes līdz augšai. Māla kārtā acīmredzot bija domāta, lai pasargātu uzkalniņa smilšu uzbērumu no noslidējuma un noskalošanas, tā saglabājot tā apaļo formu.

Lazdiņu uzkalniņā neatrada ne skeletkapus, ne ugunskapus to tradicionālajā veidā. Arī senlietu atradumu Lazdiņu uzkalniņā bija maz. Uzkalniņa vidū pie centrālās bedres atrastās senlietas aptuveni datējamas ar 1. g. t. otro ceturksni.

Agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņi, tāpat kā akmeņu krāvuma kapulauki, kā apbedījumu vietas vismaz daļēji vēl izmantotas arī 5. gadsimtā, dažviet pat vēl 6. gadsimtā, tad, pārejot uz apbedīšanu li-

dzenajos kapulaukos, vairs netika lietoti. Pēdējo apbedījumu laikā uzkalniņus jau vairs neuzbēra, mirušos ieraka vai nu pašā uzkalniņā, vai blakus tam. Līdzīgi rikojās arī akmeņu krāvuma kapulaukos.

Par divu uzkalniņkapu grupām — pie Drabešu Lejaspelēm un Vaives Kalauzām — pašlaik nekas tuvāk nav zināms, jo izrakumi tur vēl nav izdarīti.

Atsevišķas agrajam dzelzs laikmetam piederīgas senlietas atrastas arī Cēsis pie Riekstu kalna, Priekulšos pie bijušā Kņēžu kroga, Krimuldā un Turaidā. Atrodumi norāda, ka šīs vietas bijušas apdzīvotas jau agrajā dzelzs laikmetā. Nozīmīgs savrupatradums ir Straupē pirms 1923. gada iegūtais bronzas monētu depoziits, kas sastāv no 32 romiešu un 4 nenoteiktām antikām (grieķu?) monētām. Diemžēl pēc speciālistu atzinuma šīs it kā bijušajā Lielstraupes muižā atrastās monētas nav uzskatāmas par pilnīgi drošu depoziitu, jo tās iepirkas no kolekcionāriem, kas nereti peļņas nolūkā pārdeva salasītās vai citādi iegūtās monētas un senlietas, uzdodot tās par depoziitiem un lielākas ticamības labad norādot atrašanas vietu un laiku. Straupes depoziitā, kas tagad glabājas Rīgā, Latvijas PSR Vēstures muzeja fondos, ietilpst pa vienai Augusta Oktaviāna, Proba, Lūcija Vera un Antonija Pija monētai, kā arī 23 nenoteiktas 1.—3. gs. monētas. Jaunākā ir Proba monēta, kas kalta laikā no 276. līdz 282. gadam. Cetras antikās monētas tuvāk nav nosakāmas: vienai no tām ir caurumiņš piekāšanai.

Ja bronzas laikmeta apbedījumu etniskā piederība ne vienmēr ir skaidra un par dažu labu kapulauku vēl šodien tiek diskutēts — vai tas baltu vai somu, tad agrajā dzelzs laikmetā, pateicoties bagātajām un savdabīgi atšķirīgajām kapu piedevām, šī piederība ir skaidri redzama. Senlietas liecina, ka akmeņu krāvuma kapulaukos ir apbedīti Baltijas somu cilšu piederīgie, domājams, libiešu un igauņu priekšteči, bet uzkalniņkapos — baltu cilts piederīgie, tā sauktie Gaujas zemgaļi. Šis nosaukums skan mazliet dīvaini, jo mūsu priekšstati par zemgaļiem vienmēr saistās ar Lielupi un Zemgales līdzenumu. Tomēr nekādas kļūdas nav, jo agrajā dzelzs laikmetā zemgaļi dzīvoja ne vien Lielupes baseina dienviddaļā, bet arī Vidzemes dienvidrietumos. Tā kā vairums šajā laikā Vidzemē dzīvojošo zemgaļu pieminekļu atrodas pie Gau-

jas, tad šo atzaru arheoloģiskajā literatūrā dēvē par Gaujas zemgaļiem.

Mūsu ēras pirmo četru gadsimtu laikā baltu ciltis Austrumeiropā izvietojās ļoti plašā teritorijā — no Vislas lejteces rietumos līdz Okai austrumos un no Dņepras augšteces līdz Gaujas vidustecei ziemeļos. Var būt, ka šajā laikā balti sasniedza vēsturē savu maksimumu kā izplatības, tā daudzuma ziņā. Eiropas ziemeļaustrumos šajā laikmetā apdzīvoja somugru ciltis. Tādēļ akmeņu krāvuma kapulauku un uzkalniņkapu izplatības robeža parka teritorijā agrajā dzelzs laikmetā ir ne vien divu senkapu tipu izplatības robeža, bet arī daļiņa no saskares joslas starp tālaika baltu un somugru pasaulēm.

Raiskuma Dumpjos varēja labi izsekot, kā senākās dzelzs laikmeta uzkalniņam piekļaujas akmeņu krāvuma kapulauks, kas liecina par šī veida kapu vietējo izcelsmi. Patstāvīgu, vietēju izcelsmi uzrāda arī vairākas senlietu formas, kas raksturīgas tikai akmeņu krāvuma kapu izplatības apgabalā. Tajā pašā laikā senlietu materiāls liecina, ka zemgaļu un latgaļu saskarē radušās ietekmes, kādas vienmēr bijušas raksturīgas pierobežas novados dzīvojošajiem.

Pārmaiņas saimnieciskajā dzīvē izraisīja arī pārmaiņas sabiedrības organizācijā. Bronzas laikmetā pastāvēja pirmatnējās kopienas iekārta, cilvēki apvienojās kopienās uz asinsradniecības pamatiem. Agrajā dzelzs laikmetā pirmatnējās kopienas iekārta saira, lielās ģintis kopienas sadalījās atsevišķās mazās saimēs, kuru kodols bija ģimene. F. Engelss uzskatīja, ka saimes kopiena bija tā starppakāpe, caur kuru ģints kopiena sadalījās atsevišķās ģimenēs. Ģintīm sairstot, atsevišķās mazās saimes pameta vecās dzīvesvietas un apguva jaunas zemes, kur apvienojās nevis vairs pēc asinsradniecības, bet gan pēc teritoriālā principa, tāpēc ka jaunajās dzīvesvietās blakus mita dažādu ģinšu pārstāvji.

Sairstot ģints iekārtai, cilts organizācija tikai nostiprinājās, jo iekšējās kolonizācijas gaitā, apgūstot jaunas, lauksaimniecībai noderīgas zemes, starp atsevišķām ciltīm notika asas sadursmes. To apliecina ieroču — cirvju, šķēpu, nažu un vairogu detaļu — atradumi tālaika vīriešu kapos. Uzskata, ka tieši agrajā dzelzs laikmetā cilšu īpatnības kā materiālajā, tā garīgajā kultūrā bijušas visvairāk izteiktas.

Agro metālu laikmeta kapos bija ļoti maz apbedījumu piedevu, tādēļ spriedumi par bronzas laikmeta sabiedrības sociālo struktūru vairāk balstās uz pieņēmumiem un etnogrāfiskajām analogijām nekā uz konkrētā izrakumu materiāla. Uzskats, ka vīrietis ir galvenais ražotājs, pamatots ar lopkopības un zemkopības sākumiem, ar ko galvenokārt nodarbojās vīrieši. Agrā dzelzs laikmeta pētnieki šajā ziņā ir labākā stāvoklī. Protams, arī šī laikmeta kapu piedevas ir tradīciju noteiktas un nebūt neatspoguļo katra atsevišķa indivīda nodarbošanos viņa dzīves laikā, tomēr kapļu, sirpju un raukņu atradumi sieviešu kapos rāda, ka sievietes tāpat nodarbojušās ar zemkopību kā vīrieši atbilstoši saviem spēkiem. Neaizmirsīsim, ka pati pirmā darba dalīšana cilvēces vēsturē bija dalīšana starp dzimumiem un, kamēr vien cilvēku eksistence bija atkarīga no kopējā darba, tikmēr abi dzimumi pūlējās sviedriem vaigā, nemaz nedomādami par to, kuru no viņiem vēlāk uzskatīs par galveno ražotāju. Dzelzs laikmetā un vēl ļoti ilgi pēc tam sabiedrības pamatvienībās — ģimenēs, saimēs — valdīja patriarhālās attiecības, kas, domājams, bija visvairāk piemērotas dotajiem sociālekonomiskajiem apstākļiem.

Savstarpēji salīdzinot kapu piedevu daudzumu un kvalitāti, var secināt, ka starp sabiedrības locekļiem ir pastāvējusi zināma mantiskā nevienlīdzība. Diemžēl mūsu rīcībā nav nekādu citu avotu, pēc kuriem varētu spriest par agrajā dzelzs laikmetā pastāvējušām ipašuma formām.

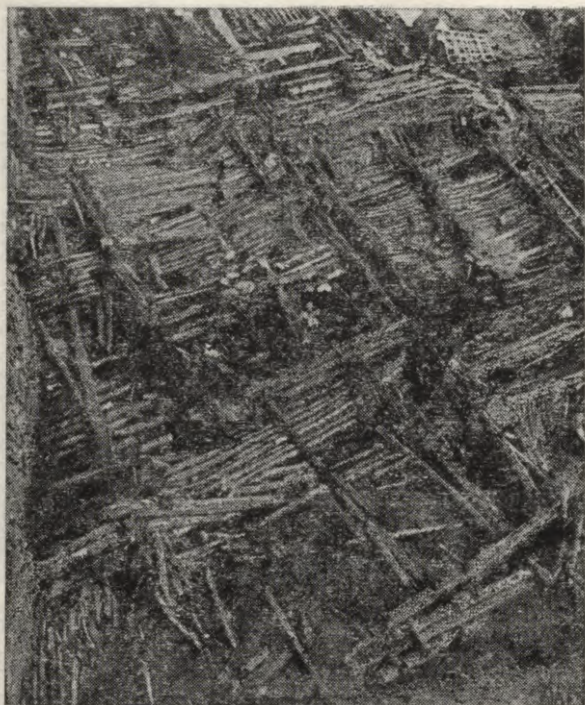
Vidējais dzelzs laikmets

Kaimiņu kopiena un virsprodukts. Āraišu ezerpils izrakumi. Kāds izskatījās seno latgaļu dzīvojamais nams pirms tūkstoš gadiem? Sumbri, bebri, bites, zobens un vanaga zīme. Gaujas zemgaļi un latgaļi.

Vidējais dzelzs laikmets ilga no 5. līdz 9. gadsimtam. Tajā laikā par sabiedrības sociālekonomiskās dzīves pamatu uz ilgiem laikiem kļuva teritoriālā jeb kaimiņu kopiena, kas vislabāk atbilda vietējiem vides apstākļiem un tālaika ražošanas tehniskās attīstības līmenim. Atsevišķa cilvēka darbs labvēlīgos apstākļos sāka dot produktu pārpalikumu, un tas bija galvenais cēlonis, kas radīja privātipašumu, ekspluatāciju un tās smagāko formu mūsu apstākļos — patriarhālo verdzību. Materiālo labumu uzkrāšanos, bet tikpat labi arī zaudējumus radīja sirojumi, kuru mērķis bija sagrābt kara laupījumu — mantu, lopus un gūstekņus. Izveidojās sociāli diferencēta militārās demokrātijas sabiedrība, kurā bija visi šķiru sabiedrības — feodālisma — pastāvēšanai nepieciešamie priekšnoteikumi. Tādi ir pašlaik pastāvošie vispārējie priekšstatu par vidējā dzelzs laikmeta attīstības gaitu Latvijā.

Konkrētā vidējā dzelzs laikmeta vēsture atrodama arheoloģiskajos pieminekļos, no kuriem katrs dod priekšstatu par kādu noteiktu cilvēku darbības sfēru. Daudz informācijas varētu dot tādas ilgstoši apdzīvotas dzīvesvietas kā pilskalns, kas līdz šim parka teritorijā pētīti ļoti maz. Cēsu Riekstu kalna nobradātajā ziemeļdaļā, kur notika izrakumi, vidējā dzelzs laikmeta slānis neizdalījās.

Spriežot pēc atrastās keramikas, Priekuļu Sārums kalns vidējā dzelzs laikmetā ir bijis intensīvi apdzīvots, it sevišķi laikmeta otrajā pusē. Šī laikmeta ne-

Āraišu ezerpils apbūves fragmentu atsegumi.
9.—10. gs.

nocietinātās apmetnes parka teritorijā vispār vēl nemaz nav pētiņas, tādēļ mūsu rīcībā šobrīd vēl nav nekāda konkrēta faktu materiāla par tā teritorijas apdzīvotības blīvuma pakāpi apskatāmajā laikmetā, par nocietinātu un atklāto dzīvesvietu izvietojumu un savstarpējām sakarībām.

Līdz šim visplašāk pētītā vidējā dzelzs laikmeta beigu dzīvesvieta ir Āraišu ezerpils. Tā ir arī pirmā plašāk pētītā ezermītne ne vien Latvijā, bet arī visā

PSRS teritorijā un Eiropas ziemeļaustrumu daļā, kas, pateicoties zinātniski un kultūrvēsturiski izcili nozīmīgiem atradumiem, ieskaitīta Vissavienības nozīmes aizsargājamo arheoloģisko pieminekļu sarakstā. Āraišu ezerpils izpētes vēsture īsumā ir šāda.

Kā jau pētījumu vēstures apskatā minēts, Āraišu ezerpili kā arheoloģisku pieminekli 1876. gadā atklāja Cēsu grāfs K. G. Zīverss, kurš to sākumā uzskatīja par akmens laikmeta pļosta, vēlāk — pāļu būves paliekām. Nākošajā — 1877. gadā tur nelielus izrakumus veica arī Berlīnes profesors R. Virhovs, kas to uzskatīja par vēlā dzelzs laikmeta klāstu būvi, kuras iedzīvotāji varbūt pat esot redzējuši zobenbrāļu atnākšanu un Āraišu mūra pils uzcelšanu. Pret jebkura veida, bet īpaši jau pāļu būves esamību Āraišu ezerā kategoriski nostājās K. Grēvinks un, pakļaujoties viņa autoritātei, arī daudzi citi zinātnieki. 20. gadsimta arheologi domāja, ka te ir vai nu l. g. t. p. m. ē. nocietinātas apmetnes, vai kādas citas — dažādos laikmetos apdzīvotas dzīvesvietas paliekas. Raksturīgi, ka visas šīs hipotēzes ir radušās pie kabineta galda, jo pēc K. G. Zīversa un R. Virhova neviens no senatnes pētniekiem netika uz salas kāju spēris. Izņemot jau minēto muzeja darbinieku A. Krieviņu, kurš 1922. gadā Āraišu ezera salā izraka trīs pēdas dziļu bedri, atrada dažus podu gabalus un secināja, ka visi spriedumi par šo pieminekli ir «arheoloģiska pile jeb Zīversa un Virhova pārsteidzīga maldīšanās».

Latvijas zemūdens arheoloģisko pieminekļu apzināšanas laikā no 1959. līdz 1964. gadam Vidzemes ezeros tika atrastas vēl deviņas citas Āraišu ezera salai līdzīgas ezermitņu paliekas. Bija skaidrs, ka atklāta jauna Latvijas arheoloģisko pieminekļu kategorija, pie tam prāvā skaitā, jo ārpus mūsu republikas robežām pagaidām tikai Igaunijas PSR Valgezerā vēl zināma viena līdzīga mītne, bet nebija skaidra ne šo arheoloģisko pieminekļu uzbūve, ne hronoloģija, ne etniskā piederība, par daudziem citiem jautājumiem nemaz nerunājot. To visu varēja noskaidrot tikai plašākos izrakumos. Bet izrakumiem stājās ceļā kāds arheoloģiskā darba praksē vēl nebijis šķērslis — ezeri. Tie paši ezeri, kas senos laikos esot ceļojuši pa gaisu, meklēdami sev vietu, kur apmesties, un, nolaidzamiem zemē, apslīcinājuši mājas un pilis, to skaitā arī pili Āraišu ezerā. Šo grūto uzdevumu, kam

Ieejas segums Āraišu ezerpils apbūvē. 9.—10. gs.

ceļā bija vairāk psiholoģiskas nekā tehniskas dabas šķēršļu, palīdzēja atrisināt Gaujas meliorācijas sistēmu pārvalde, kas melioratīvi uz izrakumu laiku par 1 metru pazemināja Āraišu ezera līmeni. Toreiz tā bija vienīgā iespēja uzsākt izrakumus kādā no ezerpilīm.

Āraišu ezerpils izrakumi turpinājās desmit sezonas. Tos veica Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija šīs grāmatas autora vadībā. Izrakumi notika divos paņēmienos — no 1965. līdz 1969. un no 1975. līdz 1979. gadam. Pirmajam izrakumu posmam bija tikai zinātniski mērķi — iegūt iespējami pilnīgāku priekšstatu par pētāmo objektu un līdz ar to arī par jaunatklāto pieminekļu kategoriju. Otrā posma izrakumus atsāka pēc

tam, kad bija nolemts uz atrasto materiālu pamata Āraišu ezerā uzcelt ezerpils brīvdabas rekonstrukciju.

Desmit izrakumu sezonās atsedza turpat trīs ceturtdaļas no pieminekļa vairāk nekā 2000 m² lielās kopējās platības, izpētīja 151 dzīvojamo, saimniecības un aizsargceltņu palieku, kā arī ceļu, kas savienoja ezerpili ar krastu. Celtnēs un kultūrslānī atrada 3700 senlietu, 120 restaurējamu māla trauku, 106 000 māla trauku lausku, 25 000 uzturā lietotu dzīvnieku kaulu fragmentu, kā arī daudzus citus dažādu izstrādājumu un materiālu paraugus, kas datējami ar 9.—10. gs.

Nevarētu teikt, ka Āraišu ezerpils būtu vienīgā līdz šim Latvijā pētītā vidējā dzelzs laikmeta dzīvesvieta. Piecdesmito gadu otrajā pusē pilnīgi izpētīja 5.—9. gs. apdzīvoto Ķentes pilskalnu ar apmetni pie Ogres, sešdesmito gadu sākumā pētīja 7.—10. gs. apdzīvoto Mežmaļu apmetni Pļaviņu tuvumā, kā arī vidējā dzelzs laikmeta apdzīvotuma slāņus Mūkukalnā, Altenes, Kokneses, Lokstenes mūra pilis u. c. pieminekļos. Bet Āraišu ezera sala ir līdz šim vienīgā tik plaši pētītā ezerpils un šī laikmeta dzīvesvieta, kur tik labi saglabājušās koka celtnes un senlietas. Koku un citu augu valsts izejmateriālu lielais īpatsvars seno cilvēku materiālajā kultūrā bija zināms fakts, taču nebija zināms, cik lielā apjomā. Atradumi Āraišu ezerpili vidējā dzelzs laikmeta kultūru tagad parādīja pavisam citā gaismā. So atradumu zinātnisko nozīmi vēl papildināja arī kāds cits apstāklis, proti, Āraišu ezerpils ir sterils piemineklis šī vārda arheoloģiskā izpratnē — tai nav ne senāka, ne jaunāka apdzīvotuma kultūrslāņa piejaukuma vai pārrakuma, kas varētu radīt neskaidrību kāda atraduma vai parādības izpratnē.

Izrakumu gaitā noskaidrojās, ka prāviem melnalkšņiem apaugusi saliņa Āraišu ezera ziemeļrietumu līcī nav dabas veidojums, bet gan ir te kādreiz pastāvējušas ezerpils paliekas. Ezerpils kultūrslānis sastāvēja no piecām apbūvju kārtām, kas sekojošas cita citai bez hronoloģiska pārtraukuma. Pirmās jeb laika ziņā senākās apbūves absolūtais vecums pēc Tartu radioaktīvā oglekļa laboratorijas analīžu datiem ir 1150 ± 50 gadu, bet ceturtais jeb priekšpēdējās, laika ziņā jaunākās — 1060 ± 60 gadu. Tātad Āraišu ezerpils ir celta 9. gs., pastāvējusi apmēram simt gadu un gājusi bojā 10. gs. Ezerpils palieku virsma apauga

ar dažādiem mitrumu mīlošiem augiem un kokiem un kļuva par mazu, skaistu saliņu, kāda tā attēlota jau 17. gs. beigās zemes ierīcības kartēs un 18. un 19. gs. Āraišu ainavu zīmējumos.

Izrakumi pierādīja, ka pirms vairāk nekā tūkstoš gadiem Āraišu ezera līmenis ir bijis par apmēram 1,2—1,3 m zemāks nekā mūsdienās. Ezera ziemeļrietumu līcī no pussalas puses toreiz iestiepās ap simt metru garš morēnas sēklis, kura galā atradās lēzena, pārplūstoša saliņa. Šo saliņu tad nu senie āraišnieki bija izvēlējušies apbūvei. Domājams, ka tā rīkoties viņus vispirms pamudināja aizsardzības apsvērumi, jo toreiz nekur vēl nepastāvēja kopējs, visu iedzīvotāju intereses aizsargājošs likums un vara, tādēļ katrai kopienai pašai vajadzēja rūpēties par savu drošību. Bez tam liekas, ka nocietinātas dzīvesvietas ierīkošana ezerā ar tālaika darbarīkiem, izmantojot kokmateriālus un dabisko ūdensšķērslī, prasīja mazāku darbaspēka patēriņu nekā pils celšana kalna galā.

No visām piecām ezerpils apbūvēm vislabāk bija saglabājušās pirmās apbūves celtnes. Tās parādīja, ka ezerpils nav bijusi kāda liela reprezentatīvas nozīmes celtnē mūsdienu pils izpratnē, bet gan dzīvojamo, saimniecības un aizsardzības celtnu komplekss, kuru apdzīvojusi kāda lauku iedzīvotāju kopiena.

Ezerpils pamati bija saglabājušies pilnīgi, kaut arī deformētā veidā. Varēja secināt, ka 9. gs. celtnieki uz pārplūstošās saliņas vispirms bija uzcēlušī taisnstūrveida apaļkoku pamatu režģogu, kas visu staigno būvpamatni pārklāja ar atbalsta kameru tiklu. Atsevišķi režģoga balķi bija pat 0,6—0,7 m resni. Režģoga virsma bija pārklāta ar apaļkoku klāstu. Tā sēkļa galā, apmēram 50 m attālumā no krasta, tika izveidots stabils ap 800 m² liels taisnstūrveida pamatu laukums, kas apmēram par 1 m pacēla visu apbūves kompleksu virs ūdens, pasargāja to no ezera ūdenslīmeņa svārstībām un kalpoja arī drenāžai, novadot virsūdeņus ezerā.

Ezerpils bija blīvi apbūvēta pa pamatu taisnstūra perimetru, novietojot ēkas ar ieejas gala fasādēm pret vidu, kur arī atradās ēku rinda. Visu apbūves kompleksu no ārpuses aizsargāja divos līmeņos novietotas aizsargceltnes. Augšējā līmenī, uz pamatklāsta ārmas, atradās aizsargceltnē — šaurs, no atsevišķiem cirtņiem sastāvošs vaļņveida paaugstinājums ar

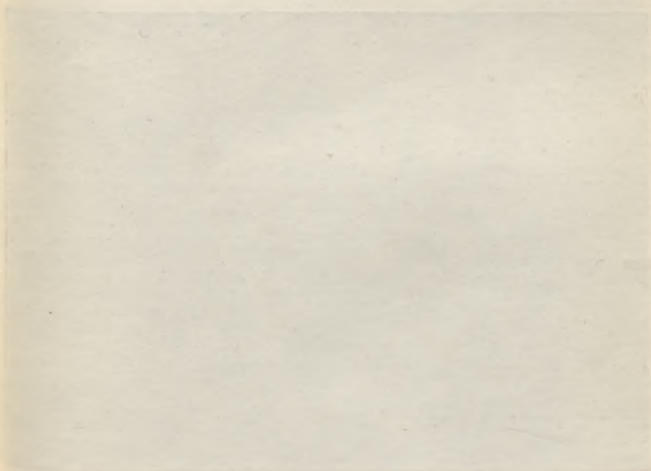
nelielu aizsargsienu gar ārējo malu, kas kā vienots būvķermenis apjoza visu apbūvi. Apakšējā līmenī to apjoza gar pamatu ārējo malu celtais guļbaļķu žogs, kura apakšējā daļa, vismaz vietām, atradās ūdenī. Ieeja ezerpili atradās krastam tuvākajā dienvidrietumu stūrī. No vienas puses to aizsargāja torņveida nocietinājumu celtnē, bet no otras — uzpildīta un ar valni norobežota platforma. No ieejas uz krastu veda vietām ar apaļkokiem, vietām ar sīkiem laukakmeņiem bruģēts vai ar oļainu granti uzbērts ceļš.

Nākošās apbūves sekoja pirmajai pēc 15—20 gadiem. Tās izraisīja pamatu nosēšanās, kā arī ugunsgrēki, kas tik blīvā apbūvē bija nenovēršama nelaime. Katras nākošās apbūves laikā ezerpils platība arvien vairāk paplašinājās, līdz piektās apbūves laikā tā bija divreiz lielāka nekā pirmajā apbūvē. Senlietu atradumi vedina uz domām, ka Āraišu ezerpils nodedzināta ienaidnieka uzbrukuma rezultātā, pēc tam vairs nav atjaunota.

Āraišu ezerpili bija daudz kultūrvēsturiski nozīmīgu atklājumu kā celtniecībā, tā senlietu materiālā. Tos visus nebūtu nozīmes uzskaitīt, tādēļ minēsim tikai atsevišķus spilgtākos piemērus no dažādām dzīves jomām, kas raksturo laikmetu. Daļa ēku, sevišķi pirmajā apbūvē, bija saglabājušās 3—5, viena pat 7 sienu vainagu augstumā. Šis apstāklis deva iespēju ne vien detalizēti izpētīt atrasto ēku konstrukciju, bet arī izsekot to sastāvdaļu attīstībai ezerpils pastāvēšanas laikā. Noskaidrojās, ka vairums dzīvojamo ēku bijušas neliela izmēra — $2,7 \times 4$ m un $4,5 \times 7$ m — taisnstūrveida guļbūves, kas sastāvēja no dzīvojamās telpas un neliela lieveņa pie ieejas gala fasādes. Lieveņa kreisajā pusē atradās ieeja, bet labajā — neliela saimnieciskas nozīmes piebūve. Spriežot pēc kultūrlīnī atrastajām būvdetaļām, kas piederējušas ēku nojauktajām augšdaļām, tās visas bijušas bezbēniņu ēkas, kurām jumts reizē izpildījis arī griestu funkcijas. Ēku stāvi bija celti no samērā tieviem — diametrā 14—20 cm — apaļiem baļķiem, nelīdzenās vietas virspusē pietēšot. Jumtu taisīja no tievākiem apaļkokiem un kārtīm kā sānsienu turpinājumu pa jumta slīpēm uz augšu līdz korei; jumta kokus pārsedza ar bērza tāšu un egļu mizu loksneņiem, kuras piespieda ar plēstu koku slogiem. Ne salmus, ne niedres, kuras varētu uzskatīt par jumta seguma paliekām, ezerpils

Vaives Lazdiņu uzkalniņš. 1.—4. gs.

Saliņa, kur 9.—10. gs. atradās Āraišu ezerpils.
Ielas seguma attīrīšana Āraišu ezerpilī.

Koka celtņu fragmenti Āraišu ezerpilī.

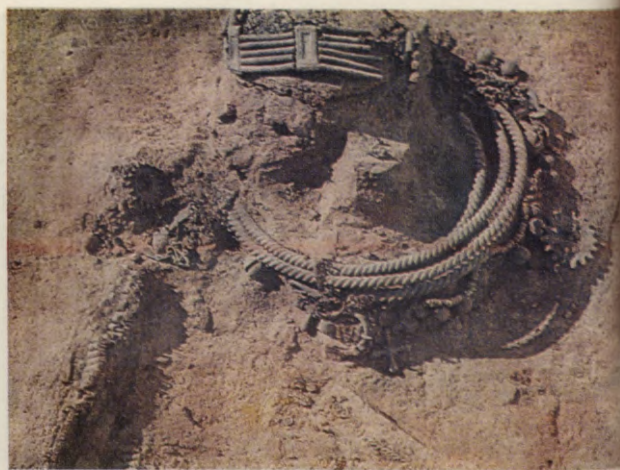
Māla trauki ar apmestu virsmu. Āraišu ezerpils.

Skats uz Drabešu Liepiņu kapulauku. 9.—12. gs.

Sievietes apbedījums. Drabešu Liepiņu kapulauks. 12. gs.

Siev

Sievietes ugunskaps. Drabešu Liepiņu kapulauks. 11. gs.

Pilskalns — Cēsu Riekstu kalns.

Ve

Iz

Vendur pils aizsargmūris Riekstu kalnā. 13. gs. sāk.

Izrakumi Liepeņu «Batarīņa» uzkalniņā. 6.—7. gs.

Cēsu pils rietumu spārna pagrabā Livonijas kara laikā bojā gājušo cilvēku skeleta attīrīšana 1974. g.

Arheoloģiskie atsegumi Cēsu pils dienvidu pusē.

Maksimiliāna II dukāts. Ungārija. 1571. g.

Pfalcas kūrfirsta Frīdriha II dālderis. Bavārija. 1547. g.

Sudraba ķēžu josta. Cēsu pils. 16. gs. vidus.

Ornamentēts kaula spals. Cēsu pils. 16. gs.

Turaidas pils.

Arheoloģiskie izrakumi Turaidas pils pagalmā.

Skats uz Turaidas pili un izrakumu laukumu.

Ska
Izra

Skats uz Āraišu ezeru.

Izrakumos atsegto Āraišu pils mūru konservācija.

Siguldas pils.

kultūrslānī neatrada, bija tikai mizu loksnes. Tas arī saprotams, jo labību tik lielos apjomos, lai pietiktu visu ezerpils ēku jumtu noseģšanai, vēl neaudzēja, turklāt tik blīvā apbūvē tas bija pārāk ugunsnedrošs jumta ieseguma materiāls.

Daudzās ēkās bija arī saglabājušās iekšējās iekārtas paliekas. Dzīvojamās telpas vidū atradās noapaļota taisnstūrveida vai apaļa bezdūmeņa krāsns, ieejai tuvākajā labajā stūrī — neliela saimnieciskas nozīmes iebūvīte, kur, domājams, novietoja produktus, saimniecības traukus un rīkus. Gar telpas kreiso sienu atradās solis, bet gar dibensieni — guļamā lāva. Gar sienām atradušies plaukti, starp baļķiem bijuši iedzīti vadži dažādu priekšmetu uzkarināšanai. Divi tādi atrastie vadži bija darināti no skujkoku saknēm, izgriezti paugurknābja gulbja un zoss veidā.

Dzīvojamās telpas apgaismoja, vēdināja un dūmus izlaida pa nelielām sienu baļķos izcirstām logailītēm, kā arī pa durvīm.

Blakus aprakstītā veida ēkām jau otrās apbūves laikā parādījās divtelpu ēkas, kam lieveņa vietā bija izveidots slēgts priekšnams. Priekšnams tāpat bija pārdalīts uz pusēm: tā kreisajā pusē atradās ieeja, bet labajā — neliela pieliekamā telpa, kur, domājams, glabāja pārtikas krājumus.

Pirmajā apbūvē bija tikai dažas atsevišķi celtas saimniecības ēkas, to skaitā āra krāsnis, kur gatavoja ēdienu siltajā gadalaikā. Nākamajās apbūvēs, tās paplašinot, pie dzīvojamo ēku aizmugures fasādēm vai atsevišķi sāka celt arvien vairāk saimniecības ēku ar krāsnīm. Tā parādījās trīsdalīgas ēkas, kas sastāvēja no dzīvojamās telpas ar lieveni un piebūvi vai priekšnamu pie ieejas gala fasādes un saimnieciskas nozīmes piebūves ar vai bez āra krāsns pie aizmugures fasādes.

Daļa saimniecības ēku, sevišķi āra krāsnis, bija celtas kā stabotas nojumes, taču starp ēkām bija arī dažas guļbūves ar slēgtām sienām.

Āraišu dzīvojamo un saimniecības ēku formām un to attīstībai, pārejot no viena varianta uz otru, ir ļoti liela teorētiska nozīme etnogrāfijā un arhitektūras vēsturē. Iekams arheoloģiskajos izrakumos nebija atrasti konkrēti dzīvojamo un saimniecības ēku fragmenti pietiekamā daudzumā un saglabāšanās pakāpē, etnogrāfu un arhitektūras vēstures pētnieku aprindās

par latviešu tautas celtnu izcelsmi, to senākajām formām un attīstības ceļiem pastāvēja dažādi uzskati. Tas arī saprotams, jo labi saglabājušies koka celtnu fragmenti sastopami tikai retumis, ēku vietas visbiežāk iezīmē melnās mītņu zemes plankumi ar apkures ierīču paliekām, keramikas un senlietu atradumiem. Tādos gadījumos par ēku konstrukciju dažkārt sprieda pēc netiešām pazīmēm atbilstoši autora zināšanām, piemēram, kādā apmetnē esot pastāvējušas gulbūves tāpēc, ka tur nav atrastas stabu vietas, utt. Teorētisks raksturs bija arī centieniem dzīvojamās ēkas prototipu saskatīt kādā no zemnieku sētas saimniecības ēkām, piemēram, vārāmajā namiņā, kam vēlākos laikos it kā būtu piebūvēta klāt istaba. Mūsu klimatiskajos apstākļos mājokļa galvenais uzdevums ir dot cilvēkam patvērumu un siltumu, tādēļ jebkura dzīvojamā ēka, kādas konstrukcijas un formas tā arī būtu, ir primāra, bet saimniecības ēka — sekundāra. Pēc mūsu rīcībā līdz šim esošajiem materiāliem, piemēram, Ķenteskalna apmetnes, var secināt, ka atsevišķi stāvošas vai dzīvojamo ēku tuvumā celtas saimniecības ēkas radās 1. g. t. vidū. Āraišu ezerpils dzīvojamās ēkas atradās pārejas stadijā no vientelpas uz divtelpu dzīvojamām ēkām, un saimniecības ēkas vai āra krāsns atrašanās vieta vēl bija nestabila, tā varēja būt vai nu atsevišķi celta, vai piebūvēta galvenās ēkas aizmugurei vai sāniem atkarībā no apbūves platības.

Āraišu ezerpils dzīvojamo ēku ārējais veidols — ar stabotu, zem jumta pārkares izbūvētu lieveni un aizmugurē novietotu saimnieciska rakstura telpu vai piebūvi — latviešu tautas celtniecībā pilnīgi nav saglabājusies. Zināma līdzība ar Āraišu ēkām ir Vidzemes gala klētīm, it īpaši trīsdalīgajām, kurām pie pamattelpas aizmugures pievienota vēl kāda palīgtelpa. No kompozicionālā risinājuma viedokļa Āraišu dzīvojamām mājām ļoti tuvs ir lietuviešu *namas* — viduslaiku Lietuvā visizplatītākais mājokļa veids, kurā zem viena jumta atradās lievenis ar kambari, dzīvojamā telpa ar ugunsgrūdu vidū un aiz tās novietotā kūts. Līdzīga plānojuma ēkas bija sastopamas arī senprūšu apdzīvotajā teritorijā un Vislas lejastecē. Šo ārējo līdzību tomēr nedrīkst novest līdz galējām konsekvencēm, jo varētu būt, ka ar krāsns apkures izveidošanu dzīvojamā telpā un āra krāsns novieto-

šanu ēkas aizmugurē tad arī ir sākušās atšķirības mūsu un lietuviešu tautas celtniecībā. Protams, tā ir tikai hipotēze, kuras pareizību tālākie pētījumi noliegs vai apstiprinās, jo kādā citā Latvijas novadā tajā pašā laikā varēja pastāvēt citas mājojļa formas.

Arī Āraišu ezerpils apdzīvotāju galvenā nodarbošanās bija zemkopība. Atšķirībā no atradumiem citos arheoloģiskajos pieminekļos daudzus darbarikus te atrada ar visiem koka kātiem. Ļoti interesants atradums, piemēram, ir izkopts kāts. Izrādījās, ka 9. gs. izkaptis nemaz nav līdzīgas mūsdienu izkaptim. Tās bijušas tā sauktās gorbušas tipa ar isu, augšgalā atpakaļ atliektu kātu. Gorbušas tipa izkaptim asmeni iesēja platā leņķī, un ar tām zāli grieza nevis cirtienā uz priekšu, kā to dara ar šaurā leņķī iesietajām mūsdienu izkaptim, bet gan kapāja, plaši atvēzējoties. Vēl nesenā pagātnē tā plāva sienu Ziemeļkrievijas apgabalos, izkapājot starp krūmiem augošos kuplākos zāles cerus. Plaušana ar «gorbušu» ir ļoti nogurdinošs darbs. Labību gan senie āraišnieki toreiz plāva ar nelieliem sirpjkiem, varbūt pat nogriežot tikai vārpas, jo labības stieбри bija ļoti īsi. No lauksaimniecības kultūrām sēja galvenokārt miežus, kviešus, sējas zirņus, lauku pupas un vējauzas. Ezerpils kultūrslānī atrada tikai dažus rudzu graudus, domājams, ka šī kultūra tikai tad sāka ieviesties. Rudzi kļuva par galveno kultūru Latvijā, sākot ar 8.—9. gadsimtu, tos audzējot, jūtami nostiprinājās iedzīvotāju barības bāze, tādēļ ka arī neražas gados bija zināmas iespējas iegūt vai nu vasarāju, vai ziemāju ražu. Joprojām kultivēja divgraudu vārpas kviešus jeb tā sauktos pūrus. Pūri ir samērā mazražīga kultūra, toties tie nebaidās no augu slimībām un dod ražu tiklab sausās, kā slapjās vasarās. Turklāt no pūriem varot izvārit ļoti garšīgu biezputru, tādēļ pūri pie mums esot audzēti vēl 19. gadsimtā. Cietās čaumalas dēļ pūri ir grūti kuļami, tādēļ tos dažkārt kūla piestā, pirms tam apdedzinot vārpas ugunī. Liekas, ka senie Āraišu iedzīvotāji tā arī būs rikojušies, jo apdegušās pūru vārpas atrada gan kādas saimniecības ēkas krāsni, gan piestā.

No dārzeniem atrada tikai rāceņu sēklas, toties samērā lielā daudzumā. Lielā daudzumā atrada arī linu spalvas, pogaļas un stiebrus, jo sevišķi — sējas idras stiebrus. Sējas idra ir sens eļļas augs, kas Lat-

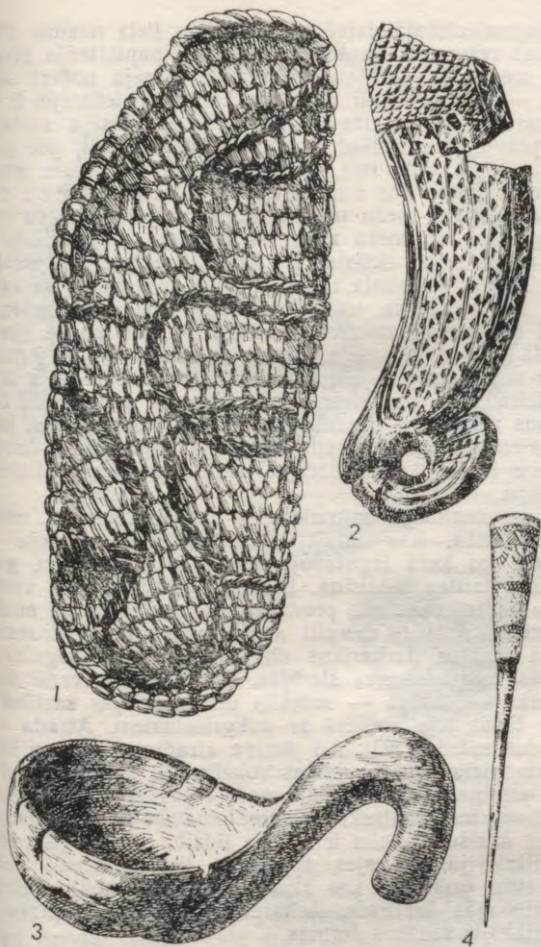
vijā kultivēts jau kopš bronzas laikmeta. No idras sēklām iegūst ļoti labu uzturā lietojamu eļļu, kas kvalitātes ziņā līdzvērtīga sezama eļļai. Kā eļļas augu idru kultivēja vēl 19. gadsimtā Karpatos. Iespējams, ka eļļu spieda arī no linsēklām.

Domājams, ka ezerpils iedzīvotājiem tīrumi un dārzi atradās turpat blakus ezerpilij, Āraišu ezera rietumu krasta pussalā, kas ir ļoti parocīga ne vien apstrādāšanai, bet arī sējumu aizsargāšanai no meža dzīvnieku postījumiem.

Pašā ezerpilī lopu kūtis neatrada, tikai divas nelielas, domājams, nojumes, kur varētu būt turēti jaunlopi. Acīmredzot lopu novietnes atradušās krastā. Spriežot pēc uzturā lietoto kaulu fragmentu atradumiem, salinieki audzējuši zirgus, turējuši liellopus, siklopus un cūkas, no putniem — vistas. Uzturā daudz lietoja zirga gaļu. Vēl nesen bija izplatīts uzskats, ka zirga gaļas lietošana pārtikā ir ļoti sena parādība, tādēļ ka latviešu tautasdziesmās tā praktiski vairs neatspoguļojas un 1. g. t. otrās puses pilskalnu slāņos vairāk atrodami liellopu, cūku un siklopu nekā zirgu kauli. Acīmredzot tautasdziesmu vēsturiskā atmiņa vismaz šajā jautājumā tik tālā pagātnē nesniedzas. Zirga gaļu, tāpat kā ķēves pienu un zirga asinis, uzturā lietoja visas ziemeļu un ziemeļaustrumu Eiropas tautas, un šo paražu pilnīgi izskauda tikai kristīgā baznīca, jo zirgs ieņēma nozīmīgu vietu pagāniskajos rituālos un tā gaļu ēda upurdzīrēs.

Par lopu vilcējspēka izmantošanu transportā un zemkopībā stāsta cieta zirga saku un vēršu jūga atradumi. Nav šaubu, ka tie izgatavoti uz vietas, jo saku kokus atrada visās gatavošanas pakāpēs, sākot ar atbilstošā formā iztēstu sagatavi un beidzot ar saku koka pusi, kam visa virsma rotāta ar kokgriezumu. Arī vēršu jūgs liekas vēl pilnībā nepabeigts. Pašlaik tie ir senākie aizjūga atradumi kā Latvijā, tā visā PSRS ziemeļrietumu reģionā.

No transporta līdzekļiem atrada ragavu fragmentu un vairākas detaļas, arī visās izgatavošanas stadijās, bet ne ratu riteņa, ne ratu detaļas starp atradumiem nebija. Var būt, ka tajā laikā, kad satiksmes ceļi mūsdienu izpratnē vispār vēl nebija, ar ragavām brauca arī vasarā, kā to vēl 19. gadsimtā darīja Kariēlijas mežainajos apvidos.

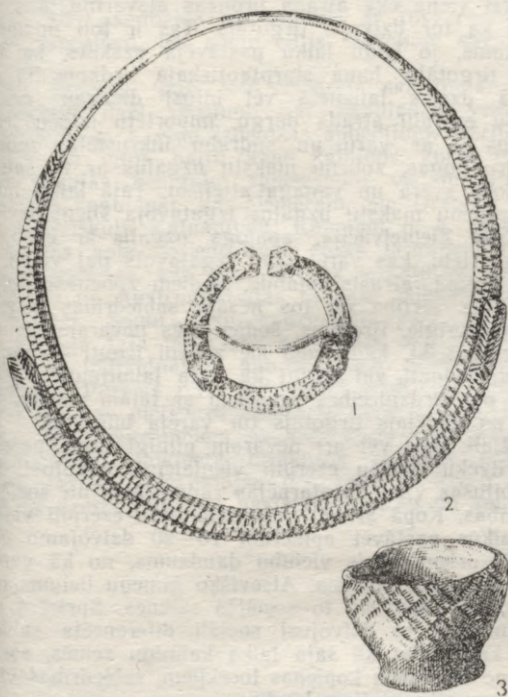

Āraišu ezerpilī atrastās senlietas (9.—10. gs.): 1 — lūku sandale; 2 — ornamentētu zirga saku fragments; 3 — koka kauss; 4 — ilens ar ornamentētu kaula spalvu. (Senlietu zīmējumiem dažādi mērogi.)

Saimnieciskajā dzīvē vēl joprojām liela nozīme bija dabas resursu izmantošanai. Pārtiku papildināja zveja un medības. Sajā laikā Gaujā vēl varēja noķert stores — kāds ezerpilī atrastais kauls ir piederējis 3 m garai storei! Arī medījumu mežā vēl varēja sastapt it prāvu. Kultūrslāni atrastie sumbra kauli, pēc paleozoologu atzinuma, ir piederējuši ap tonnu smagiem buļļiem. Tas nozīmē, ka tajā laikā pastāvēja vēl lieli, neskarti mežu masīvi, kuros mājāja sumbru un, iespējams, arī meža zirgu — tarpānu — populācijas, jo meža zirgu eksistenci Lietuvas mežos vēl piemin 15. un 16. gadsimta rakstītie avoti. Ko medīt un zvejot tātad netrūka, un, ja vien bija spēks un izmaņa, tad arī lauksaimniecības kultūru neražas gados gluži badā nomirt nevarēja. Tomēr medībās gaļas ieguve jau sen vairs nebija galvenais mērķis. Galvenais bija kažokādu — sevišķi bebru ādu ieguve, pēc kurām Eiropas zemēs un Bizantijā bija liels pieprasījums, kas aizvien pieauga. Ezerpils izpētītajā daļā atrada daudz bebru kaulu, kas piederējuši turpat pusotram simtam ipatņu.

Ļoti nozīmīga saimniecības nozare bija arī meža dravniecība, kas tolaik deva vienīgo saldvielu — medu, no kura izgatavoja gan medus dzērienu, gan lietoja tautas medicinā. Blakus zvēradām bišu vasks bija iecienīts maiņas produkts, to izmantoja arī amatniecībā. Āraišu ezerpilī atrada visus meža dravniecībā lietotos darbarīkus un to sastāvdaļu sagataves visās izgatavošanas stadijās. Dravnieka galvenā darbarīka — dzeiņa — sēdeklis un atsevišķās sastāvdaļas tāpat bija rotātas ar kokgriezumiem. Atrada arī medus spiedes dēli. Arī dzeiņa atraduma nozīme tālu pārsniedz mūsu republikas robežas, jo kaimiņu zemēs tik pilnīgu atradumu šajā nozarē vēl nav. Interesanti atzīmēt, ka konstruktīvā risinājuma un pat ornamentu ziņā Āraišu dzeiniem ir lielāka līdzība ar 19. gadsimtā Baltkrievijā, Poļesjes apgabalā, lietoto dzeini nekā ar tiem dzeiņiem, kas atrodas mūsu republikas etnogrāfiskajās krātuvēs. Acīmredzot Poļesjes dzeinis ir saglabājis senākas formas.

Jautājumā par amatnieku un kopienas attieksmēm vidējā dzelzs laikmetā Latvijā istas skaidrības vēl nav. Nav skaidrs tas apstāklis, vai amatnieks iztiku pelnīja tikai ar saviem ražojumiem vai viņš arī ara zemi, kāpa bišu kokos un raudzīja noķert kādu zivi.

Āraišu ezerpilī atrastās senlietas (9.—10. gs.): 1 — bronzas pakavsakta; 2 — bronzas kaklagredzens; 3 — māla trauciņš ar ornamentētu augšmalu.

Āraišu ezerpilī arī ir dzīvojis un strādājis rotkalis, tomēr nekas neliecināja par viņa no kopienas atšķirīgu dzīves veidu. Māla traukus un tāšu vāceles izgatavoja vairākās mājās, tāpat kā audumus. Iespējams pat, ka audumu izgatavošana pārsniedza pašas kopienas vajadzības, tomēr nav nekādu norādījumu, ka šī nodarbošanās būtu izgājusi ārpus mājamatniecības ietvariem.

Tikai vienā ēkā atrada bronzas atsvariņu, kas norāda, ka tur dzīvojis tirgotājs. Tas ir ļoti nozīmīgs atradums, jo kādu laiku pastāvēja uzskats, ka vietējo tirgotāju loma starptautiskajā tirdzniecībā pat vēlajā dzelzs laikmetā vēl bijusi diezgan neliela. Āraišu ezerpilī atrada dārgu, importētu ieroču fragmentus — ar varu un sudrabu inkrustētas zobenu rokturu pogas, zobenu makstu uzgaļus ar tā saukta grābjošā zvēra un vanaga attēliem. Tajā laikā līdzīgus zobenu makstu uzgaļus izgatavoja Dienvidzvidrijā un Ziemeļvācijā, analogs uzgalis ar grābjošā zvēra attēlu, kas varētu būt izgatavots pat vienā lejamā formā, atrasts Islandē. Šādiem zobeniem tolaik bija liela vērtība un tos nēsāja sabiedrības virsslānim piederīgie. Protams, šodien mēs nevaram viennozīmīgi pateikt, kādā ceļā šie zobeni iegūti — nopirkti, uzdāvināti vai iegūti kā kara laupījums —, bet fakts par tirdzniecības sakariem ar tālām zemēm paliek, un vietējais tirgotājs tur varēja būt klāt.

Pašlaik mēs vēl arī nevaram pilnīgi droši pateikt, cik cilvēku Āraišu ezerpilī vienlaicīgi dzīvojuši, kādas bijušas viņu savstarpējās radniecības un sociālās attiecības. Kopā ar vēl neizpētīto daļu ezerpilī varēja vienlaikus pastāvēt apmēram 18—20 dzīvojamo ēku. Tas ir orientējošais vienību daudzums, no kā varēja sastāvēt lauku kopiena. Atsevišķo ģimeņu lielums nav nosakāms, tāpat kā to sociālās saiknes. Spriežot pēc atradumiem, te dzīvojuši sociāli diferencēta sabiedrība, kas, tāpat kā šajā laikā kaimiņu zemēs, sastāvēja no brīvajiem kopienas locekļiem, sabiedrības virsslāņa un atkarīgajiem ļaudīm.

Āraišu ezerpils iedzīvotāji apbedīti Liepiņu kapulaukā, kas atrodas pakalnā, netālu no Āraišu ezera. Tas ir līdzenais kapulauks ar individuāliem zemē ieraktiem skeletkapiem, un ezerpils iedzīvotāju apbedījumus te norādīja tikai atrastās analogās senlietu formas, jo māla zemē skeleti nebija saglabājušies. Kā ezerpilī, tā Liepiņu kapulaukā atrastās senlietas raksturīgas senajiem latgaļiem. Domājams, ka Āraišu ezerpils, tāpat kā citu Vidzemes ezermītņu celtniecība varētu būt saistāma ar latgaļu ienākšanu un apmešanos uz dzīvi Vidzemē I. g. t. otrajā pusē. Latgaļi neieradās tukšā vietā, te jau dzīvoja kā baltu, tā somu ciltis. Kā tālāk risinājās vietējo iedzīvotāju un ienācēju savstarpējās attiecības, vēl nav detalizēti

noskaidrots, taču domājams, ka Gaujas zemgaļi samērā ātri asimilējās un saplūda ar tuvi radniecīgiem latgaļiem, bet somu ciltis saglabāja savu identitāti.

So procesu, gan ļoti vispārējā skatījumā, varētu apliecināt daži vērojumi par kapulauku veidu no maiņu. I. g. t. vidū izbeidzas apbedījumi Kārļu Simtēnos un citos baltu kapu kalniņos, kurus uzskata par Gaujas zemgaļu apbedījumu vietām. Parādās līdzinie kapulauki, kā, piemēram, pie Drabešu Liepiņām, Priekuļu Kalnapiļām, Kampām u. c. Šajos kapulaukos apbedītajiem līdzīgi dotas latgaļiem raksturīgas senlietas, kas gan, vērīgāk ieskatoties, nedaudz atšķiras no Austrumlatvijas tā paša laikmeta latgaļu senlietām. Somu cilšu apdzīvotajā parka teritorijas ziemeļdaļā šajā laikā sāk parādīties uzkalniņu kapulauki ar individuāliem apbedījumiem, piemēram, Lielstraupes Pūricās un citur. Katrā gadījumā mūsu rīcībā vēl nav pietiekoši daudz faktu materiāla, lai varētu bez pieņēmumiem un hipotēzēm rekonstruēt vidējā dzelzs laikmetā notikušos etniskos procesus, kuru rezultātā izveidojās pēc rakstīto avotu ziņām vēlajā dzelzs laikmetā pazīstamās baltu un somu ciltis.

Vēlais dzelzs laikmets

Kādēļ vēsturniekus tik ļoti interesē vēlais dzelzs laikmets? Pilskalni. Cēsu Riekstu kalns un vendi. Līdzenie kapulauki. Valstiskie veidojumi un etniskais sastāvs parka teritorijā 12.—13. gs. mijā. Senie ticējumi. Mūka Teodorika likstas Turaidā un Igaunijā.

Vēlais dzelzs laikmets pastāvēja no 10. līdz 12. gadsimtam. Šajā laikmetā notika būtiskas pārmaiņas ražošanas spēku un ražošanas attiecību attīstībā. Salīdzinājumā ar iepriekšējo laikmetu vairākkārt palielinājās iedzīvotāju skaits, pēc dažu pētnieku domām — pat piecas reizes. Attīstījās feodālais ražošanas veids un šķiru sabiedrība, radās pirmie mums zināmie valstiskie veidojumi, sākās iepazīšanās ar kristīgās ticības pausto, viduslaikos valdošo ideoloģiju. Maiņas un citu sakaru rezultātā Baltijas austrumu piekrastes iedzīvotāji iepazīs ar skandināvu un austrumslāvu tautu materiālās un garīgās kultūras sasniegumiem.

Nevienam no Latvijas senākās vēstures posmiem arheologi un īpaši vēsturnieki nav pievērsuši tik lielu uzmanību kā vēlajam dzelzs laikmetam. Tas tādēļ, ka vēlais dzelzs laikmets ir latviešu un igauņu tautu patstāvīgās vēsturiskās attīstības beigu posms, jo tālākā Austrumbaltijas vēsturiskā attīstība veidojās vācu feodāļu agresijas ievirzē, kas sākās 12. gadsimta beigās. Pastiprinātu uzmanību šim laikmetam pievērsa ne tik daudz teorētiska interese par latviešu tautas vēstures alternatīvo attīstības ceļu — kā būtu bijis, ja nebūtu vāciešu, — bet gan pavisam praktiski sabiedriski politiskas dabas jautājumi: kam tad galu galā Latvijā ir tiesības uz varu, īpašumu? Tādēļ gan baltvācu, gan buržuāziskās Latvijas, gan padomju historiogrāfijā par šo laikmetu izteikti visnotaļ atšķirīgi spriedumi atbilstoši pētnieku ideoloģiskajām

un metodoloģiskajām koncepcijām, kā jau to redzējām pētījumu vēstures apskatā. Salīdzinājumā ar citiem laikmetiem vēlā dzelzs laikmeta arheoloģisko pieminekļu skaits ir krietni vien lielāks, un tiem pievienojas arī pirmās rakstīto vēstures avotu ziņas. Jaunākās atziņas par vēlā dzelzs laikmeta ražošanas veidu, sociālekonomiskajām attiecībām, politiskās un kultūras dzīves jautājumiem ir plaši apskatītas tādā kolektīvi apkopojošā rakstura darbā kā, piemēram, «Latvijas PSR arheoloģija», kas lasītājam pieejams, tādēļ šajā darbā galveno uzmanību veltīsim pašu pieminekļu apskatam.

Gaujas nacionālajā parkā patlaban zināmi 15 pilskalni. Liekas, ka tas ir lielākais pilskalnu blīvums, kāds zināms Latvijā tik nelielā teritorijā. Pilskalni izvietoti apkārtnes augstākajās vietās, stipri šķēršlotā apvidū, ko senie celtnieki prasmīgi pielāgojuši aizsardzības vajadzībām. Gaujas krastos atrodas pieci pilskalni — Kauguru Kalneniņu Pekas kalns, Raiskuma Kvēpenes pilskalns, Kārļa un Viešu kalni un Rata kalns. Vaives Sārums, Līgatnes, Vildogas, Lojas Vikmestes pilskalni un Siguldas Lībju kalns atrodas pie nelielu upīšu satekām. Kūduma Baznīckalns un Vaidavas pilskalns atrodas pie ezeriem, Cēsu Riekstu kalns — starp gravām, bet Stalbes pilskalns — apkārtnes augstākajā paugurā.

Pilskalnu lielums, forma, nocietinājumu veids un kultūrslāņa biezums ir ļoti dažāds. Gandrīz vai visi pilskalni ir uzmēroti. Divos pilskalnās ir redzamas mūra celtnes paliekas, kas mūsu republikā ir ārkārtīgi reta parādība. Kvēpenes pilskalnā aiz vaļņa atrodas kvadrātiskas formas mūra celtnes, domājams, torņa paliekas, bet Cēsu Riekstu kalnu apjož mūra aizsargsiena. Bez tam Riekstu kalna dienvidu malā arī, šķiet, atrodas kādas mūra celtnes fragmenti.

Neveicot izrakumus, ir grūti noteikt pilskalnu pastāvēšanas laiku un apdzīvotības intensitāti. Daži no tiem pastāvējuši ilgāku laiku nekā cietokšņi — dzīciltīgo varas atbalsta punkti un agrā feodālisma zemju centri, citi — kā kopienu patvēruma vietas, vai arī to izbūve kaut kādu iemeslu dēļ pārtraukta. Tāds, piemēram, ir Stalbes pilskalns pie Ausekļu mājām. Stalbes pilskalnā nav izteikta kultūrslāņa: tā esamību norāda tikai uzejas vieta, daļēji nolīdzinātais plakums un pastāvinātās malas.

Vai būtu zināmi jau visi parka teritorijas pilskalni? Iespējams, ka jā, kaut gan Stalbes pilskalnu atklāja melioratori tikai 1975. gadā, un vēl kāds cits varētu būt paslēpies kādā nomaļā, mežainā nostūrī, ar kuriem tik bagāts šis apvidus.

Gandrīz visi pilskalni ir saglabājušies bez jūtamiem bojājumiem. Izceļoties uz apkārtējā reljefa fona, pilskalni var veidot nozīmīgu ainavas elementu, taču pašreiz tie ir tik ļoti apauguši ar kokiem un krūmiem, ka, pat blakus stāvot, ir grūti saskatīt pilskalna formu, nemaz nerunājot par tā fotografēšanu.

Izņemot uzmērojumus un mēģinājumus identificēt ar rakstītajos avotos minētajām ziņām, pilskalni vēl maz pētīti. Dažos pilskalnās redzamas diletantu un mantu meklētāju atstātās bedres. Līdz šim plašākie izrakumi ir notikuši Cēsu Riekstu kalnā. 1980. gadā sakarā ar Oktobra parka kapitālo pārbūvi Cēsu pilsēta piešķīra līdzekļus arī pilskalna — Riekstu kalna — ziemeļu malas izpētei, kura bija stipri bojāta (nobraidāta!). Līdz izrakumiem par Riekstu kalnu pastāvēja dažādi uzskati. Vieni te meklēja Latviešu Indriķa hronikā minēto Vendu pili, otri — Autīni, bet trešie uzskatīja, ka Cēsu mūra pili ar Riekstu kalnu savienoja tilts, kura paliekas vēl tagad esot redzamas nodrupuša staba veidā pie Cēsu pils ziemeļu torņa.

Izrakumu gaitā Riekstu kalnā konstatēja trīs slāņus. Augšējais piederēja viduslaikiem, tas bija sajaukts un pārrakts. Vidējais slānis sastāvēja no intensīvi melnas mītnu zemes, kurā atklājās celtnu paliekas, senlietas, keramikas lauskas un citi atradumi. Interesantākais atklājums, bez šaubām, bija mūra aizsargsienas fragmenti, kas nepareiza taisnstūra veidā aptvēra Riekstu kalna ziemeļu malu un turpinājās tālāk neaizskartajā kultūrslānī gar pilskalna malu. Iekšpusē aiz aizsargsienas atradās nodegušu celtnu un nojauktu akmeņu krāšņu paliekas. Blakus celtnēm atradās aizbērtā aka, kuras sienas bija izmūrētas ar dolomīta plāksnēm. Zem otrā slāņa atsedzās trešais ar īsti melnu mītnu zemi un nodegušu celtnu paliekām, kas otrā slāņa ēku celtniecības laikā nojauktas un izklīdētas. Trešā slāņa apdzīvotības laikā celtnes atradušās arī uz pilskalna nogāžu augšējās malas, kur tās aizsargājis žogs. Riekstu kalna austrumu pakājē atklāja trešajam apbūves periodam atbilstošu terasi, kas bija nocietināta ar valni un žogu.

Terasi klāja bieza deguma kārtā. Augšā, pilskalna plakuma ziemeļaustrumu stūrī, bija saglabāties zemē iedziļināts, ar māla kārtu izoderēts pavards, kura bedrē atrada sadegušus graudus, domājams, arī miltus, dzirnakmeņu fragmentus, kāda sadeguša koka trauka atliekas un vairāk nekā divdesmit citu senlietu. Aka pastāvējusi jau šajā laikā, tikai tās «odere» nav bijusi izmūrēta, bet tāpat bez saistvielas izkrauta ar dolomītiem.

Izvērtējot Riekstu kalna atradumus kopumā, var secināt, ka trešā slāņa apdzīvotību varētu datēt ar 12. gadsimtu vai nedaudz agrāk, bet otro — vidējo slāni — ar 13. gadsimta sākumu. Pirmais — augšējais slānis pašlaik vēl tuvāk nav datējams, tas attiecināms uz viduslaiku pārbūvēm.

Ir atrastas atsevišķas keramikas lauskas, kas liecina, ka Riekstu kalna apdzīvotība sākusies daudz senāk, taču tas ir nākotnes pētījumu uzdevums.

Kas un kad tad īsti ir apdzīvojis Riekstu kalnu? 13. gadsimta hronista Latviešu Indriķa Livonijas hronikas 10. nodaļas 3. paragrāfā par priestera Dāniēla misionāra darbību 1206. gadā teikts, ka pēc tam, kad Turaidas un Dabreļa pils lībieši pieņēmuši kristīgo ticību, «... viņš devās pie vendiem. Bet vendi bija pazemīgi šai laikā un nabagi, jo viņi bija padzīti no Ventas, kas ir Kursas upe, un viņi dzīvoja uz Senā kalna, kam blakus Rīgas pils tagad ir uzcelta, un no turienes atkal kurši viņus padzina un vairākus nonāvēja, pārējie aizbēga pie latgaļiem un dzīvoja tur kopā ar viņiem...»

Pamatojoties uz šo vietu hronikā, jau 19. gadsimtā tika izteiktas vairākas hipotēzes par vendu etnisko piederību, pieskaitot tos gan baltiem, gan somiem, gan pat rietumslāviem. Padomju arheologs E. Mugu-rievičs 1973. gadā visas līdz tam izteiktās hipotēzes kritiski pārvērtēja. Salīdzinot Cēsu stacijas kapulaukā un Ventas lejjasteces kapulaukos Zlēkās, Užavā un Vārvē iegūtās senlietas, viņš secināja, ka vendus var uzskatīt par Kurzemes lībiešu grupu, ko kurši aizdzinuši no Ventas lejjastecē pastāvējušās Vindas zemes, kas minēta 13. gadsimta rakstītajos avotos.

Riekstu kalna izrakumos iegūtais materiāls vēl nav detalizēti izpētīts, taču galvenos vilcienos tas datējams ar 12.—13. gadsimtu. Rotaslietu formas un ornamentika raksturīga somugriem, vairākas senlietas, pie-

mēram, kaula lāpstveida piekariņi, adatu kārbiņas un adatveida bultas, sastopamas tikai libiešu vēlā dzelzs laikmeta materiālā. Salīdzinot arheoloģisko materiālu ar rakstītajiem avotiem, var secināt, ka Cēsu Riekstu kalns ir Latviešu Indriķa Livonijas hronikā minētā Vendu pils un vendi ir Ziemeļkurzemes libieši — izceļotāji no Ventas grīvas. Vendi apbedīti Cēsu stacijas kapulaukā, vismaz jau līdz kristietības pieņemšanai. Pēc tam, domājams, vendu kapsēta ierīkota citā vietā.

Salīdzinot citas Latviešu Indriķa Livonijas hronikā minētās ziņas par 13. gadsimtā vietejo iedzīvotāju apdzīvotajām pilīm ar Gaujas pilskalniem, var domāt, ka Siguldas Lībju kalnā atradusies Satezele, Kūduma Baznīckalnā — Urele, Raiskuma Kvēpenes pilskalnā — Satekle, Vaives Sārunkalnā — Autīne. Zināma neskaidriība pastāvēja jautājumā par Kaupo Lielās pils atrašanās vietu. Kādu laiku to meklēja Turaidas Kārļa kalnā, tomēr šī hipotēze nebija visai pārliecinoša, jo Kārļa kalns atstāj gan lielas, bet celt nepabeigtas pils iespaidu, turklāt tur nav redzams intensīvs kultūrslānis. Pašlaik uzskata, ka Kaupo Lielā pils atradusies zem Turaidas pils mūriem, kur izrakumos atklāja libiešu apdzīvotu koka celtnu paliekas.

Ja par minēto pilskalnu identifikāciju Latvijas vēsturiskajā ģeogrāfijā sevišķu domstarpību nav, tad par Beverīnas atrašanās vietu vēl šobaltdien tiek lauzti šķēpi. Beverīnu meklēja gan Vaidavas pilskalnā, gan Vijciema Celītkalnā, gan Raunas Tanīskalnā, gan Kauguru Pekas kalnā, gan zem Valmieras un Trikātas pilsdrupām. Šo meklējumu pamatā bija rakstīto avotu — īpaši Latviešu Indriķa Livonijas hronikas sniegto vēsturisko un ģeogrāfisko ziņu salīdzinājums ar arheoloģiskajiem pieminekļiem un to apkārtējo vidi. Beverīnas meklējumu nolūkā tika izdarīti arī arheoloģiskie izrakumi Kauguru Kalneniņu Pekas kalnā un Valmieras pilsdrupās. Tomēr vēl nav izdevies iegūt neapstrīdamus pierādījumus. Acīmredzot Beverīnas meklējumos jāiet citi ceļi.

Neviena cita laikmeta apbedījumos nav tik daudz un tik dažādu piedevu kā vēlā dzelzs laikmeta kapos. Daudzie ieroči, rotaslietas u. c. piedevas, tāpat kā apbedīšanas tradīcijas, raksturo agrās feodālās sabiedrības materiālo kultūru, sociālo struktūru, sakarus ar

kaimiņtautām, sniedz ieskatu garīgās dzīves izpausmēs. Saglabājušies skeleti, sevišķi galvaskausi, raksturo cilvēku antropoloģisko tipu, kā arī dod zināmu priekšstatu par mūža ilgumu, dzīves laikā pārciestajām slimībām, demogrāfijas jautājumiem.

Vēlajā dzelzs laikmetā parka teritorijā pastāvēja divi kapulauku veidi — līdzenie un uzkalniņkapi. Līdzenie kapulauki atrodas galvenokārt Gaujas kreisā krasta parka daļā. Tajos savus mirušos apbedīja senie latgaļi, arī vendi. Līdzenajos kapulaukos, kas sastāv no apmēram 200—300 apbedījumiem, vairumā gadījumu atrod skeletkapus, retāk — ugunskapus. Līdzenajiem kapulaukiem parasti nav nekādu redzamu ārējo pazīmju. Drošākais norādījums šādu pieminekļu esamībai ir zemes darbos atrastās senlietas, cilvēku kauli, reizumis kāda sena monēta. Vērā ņemama pazīme ir arī tādi vietu nosaukumi kā «kapu kalniņš», «zviedru kapi» utt. Šajos nosaukumos tautā saglabājušās atmiņas par senajām apbedījumu vietām.

Parkā pašreiz zināmi apmēram desmit vēlā dzelzs laikmeta līdzenie kapulauki. Tāda nenoteiktība tik neliela daudzuma objektu uzskaitē attaisnojama ar to, ka šo kapulauku hronoloģiskās robežas nevar noteikt bez pilnīgas izpētes. Bez vēlā dzelzs laikmeta apbedījumiem te sastop ne vien vidējā dzelzs laikmeta, bet arī viduslaiku apbedījumus. Lielākā daļa līdzeno kapulauku — pie Drabešu Liepiņām, Kārļu Ainavām, Lielstraupes Jātniekiem, Līvu Mēderiem, Priekuļu Kampām un Vaives Sķesteriem — atrodas apstrādātā tīruma zemē. Vairums no tiem kļuva zināmi, apstrādājot zemi, kad arkla lemeši izcēla cilvēku kaulus un senlietas. Kārļu Ainavu kapulauku atklāja tikai pēc meža nociršanas, kad sāka celt ēkām pamatus. Bet vundu kapulauks atrodas Cēsu pilsētā, zem dzelzceļa stacijas un autoostas. To atklāja gandrīz pirms simt gadiem, kad cēla dzelzceļa līniju un Cēsu stacijas ēku.

Daļa līdzeno kapulauku ir pētīti. Cēsu stacijas kapulauks liekas gandrīz pilnīgi izrakts, varbūt kādi apbedījumi vēl saglabājušies pie stacijas zem autobusu pieturu vietām.

Priekuļu Kampās izpētīti 19 kapi. Tas ir ļoti liels kapulauks, varbūt turpinājums Priekuļu Kalnapiļu vidējā dzelzs laikmeta apbedījumiem. Kārļu Ainavās

izpētīti tikai 14 apbedījumi, domājams, ka kapulaukā bijuši apbedījumi vēl 13. gadsimtā.

Plašāki izrakumi ir notikuši Drabešu Liepiņu kapulaukā. Tur izpētīja 168 apbedījumus, ieguva 1096 senlietas. Liepiņu kapulauks ir pirmais tik plaši pētītais kapulauks latgaļu apdzīvotās teritorijas rietumu daļā. Liepiņu kapulaukā atrastais materiāls parāda zināmas atšķirības no austrumlatgaļu apbedīšanas paražām, kas labi zināmas no Pildas Nukšu pilnībā izpētītā kapulauka. Arī Liepiņās kā skeletkapi, tā ugunskaņi ierakti galvenokārt 0,3 — 1,1 m dziļās taisnstūrveida bedrēs, taču šīs bedres ir garākas nekā parasti — pat līdz 2,3 m.

Skeletkapos mirušie parasti bija guldīti uz muguras izstiepti, sievietes ar galvu uz rietumiem vai ziemeļrietumiem, vīrieši — pretējā virzienā. Diezgan daudzos kapos bija saglabājušies egļu mizu un bērza tāšu lokšņu fragmenti, ar tām bija izklātas kapu bedres un pārsegti apbedījumi. Sieviešu apbedījumi vēl bija pārsegti ar villainēm. Dažos kapos bija saglabājušās blūķa zārku atliekas. Vienā blūķa zārkā atrada kādu neparastu, spriežot pēc senlietām, — sievietes apbedījumu. Mirušās ķermenis bija sadalīts divās daļās, katra daļa ietīta villainē un novietota savā zārkā galā. Kādā citā kapā blūķa zārks bija izklāts ar zvēradas apmetni.

Kapu bedres bija aizbērtas ar izrakto zemi, kurai piejauktas oglītes, pelni, sīku, izdegušu kaulu fragmenti un māla trauku lauskas — domājams, bērnu mielasta, varbūt arī kāda cita rituāla paliekas. Kādā kapā zem sievietes galvas atrada paparžu atliekas, bet vīrieša kapā — daudz ogļu un dzelzsrūdas gabaliņu.

Atšķirībā no austrumlatgaļu apbedījumiem Liepiņu kapulaukā bija daudz vairāk ugunskaņu. Arī ugunskaņi nebija vienveidīgi, starp tiem novēroja vairākus variantus. Pirmajā variantā kādas sievietes kapa bedre bija izklāta ar ziemeļrietumu — dienvidaustrumu virzienā orientētu mizas loksni. Loksnes vidū bija novietota kalcinētu kaulu kaudzīte, bet tai pāri — villainē ietītas sabojātas senlietas: izstiepti un salauzti kaklariņķi, saktas. Blakus tām atradās otra — uz zemes noliktu kalcinētu kaulu kaudzīte ar dažām nelielām piedevām.

1

2

3

Drabešu Liepiņu kapulaukā atrastās senlietas (10.—11. gs.): 1 — šķēpa gals ar sudraba platējumu un bronzas pogu uz uzmavas; 2 — karavīra aproce; 3 — stopsakta.

Otrajam variantam piederēja vīriešu apbedījumi, kuros sadedzinātie kauli bija novietoti skeletkapiem līdzīgās kapu bedrēs, salauztās kapu piedevas izvietojot tādā pašā kārtībā kā skeletkapos.

Trešo variantu pārstāvēja kāds bērns apbedījums, kura sadedzinātie kauliņi un nedaudzās piedevas bija iebērtas vācelē kā urnā un ieraktas kapulaukā.

Neparasts bija jaukts apbedījums — skeletkaps un uguns kaps vienā bedrē. Kapa bedres apakšā gar malām bija noliktas plēsta skujkoka puses, kas noklātas ar mizām. Uz tām bija guldīta maza meitene, kas apsegta ar villaini, pārklāta ar mizām un apbērtā ar zemi. 10—15 cm virs meitenes, bedres vidū, bija novietots karavīra uguns kaps, kas savukārt atkal apbērts ar zemi.

Piedevu daudzums apbedījumos bija ļoti dažāds. Dažos kapos, sevišķi tajos, kas ierakti gar kapulauka malām, piedevu vispār nebija. Vairumā kapu — gan vīriešu, gan sieviešu — piedevu skaits svārstījās no 1 līdz 20 priekšmetiem. Tikai nedaudzos kapos atrada 21—24 senlietas, bet vienā 12. gadsimta beigu sievietes kapā — pat 42! Izrakumu strādnieki šo senlietu kādreizējo īpašnieci nekavējoties nokristīja par «bagāto kundzi».

Sieviešu apbedījumos bez jau minētajām villainēm atrada lentes un grīstes vainagus, važiņu rotas, kaklariņķus, kaklarotas, aproces, gredzenus, kā arī citas rotaslietas. Kādā apbedījumā zem mirušās pakauša bija nolikts labi saglabājies koka irbulis ar rupjas brūnas vilnas dzijas uztinumu. Vairākos sieviešu apbedījumos kaklarotu sastāvā bija arī krusītiņi — dažkārt pat ļoti retas formas.

Vīriešu kapu piedevās, protams, bija ieroči un rotaslietas. Vienā vīrieša kapā atrada greznu šķēpa galu, kura uzmava rotāta ar kompozicionāli sarežģītu sudraba platējumu, bet kakliņš starp uzmavu un asmeni — ar reljefu, ornamentētu bronzas apkalumu. Kopā ar to atrada arī gabalos sadalītu rokautu — auduma lenti, kurai viens gals ornamentēts ar šiku, audumam caurlaistu bronzas lociņu rakstu. Uzskata, ka šādi rokauti seno latgaļu karaspēkā varēja būt militārās atšķirības zīmes, jo parasti vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos atrod tikai pa vienam rokautam. Kādā citā kapā bez pārējām piedevām atradās arī 44 cm garš kaujas duncis ar bronzu apkaltā, bagāti

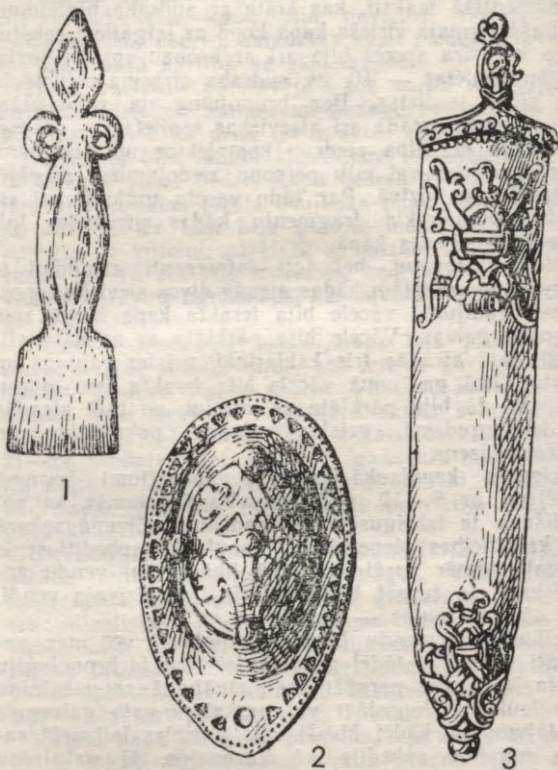
ornamentētā maksti, kas klāta ar sudraba platējumu.

Pašā pirmajā vīrieša kapā kopā ar latgaļiem raksturīgo karavīra aproci bija arī ar bronzu apkalta josta, arābu monētas — 10. gs. sudraba dirhema ceturtdaļa un citas senlietas. Bez bruņojuma un rotaslietām kapu bedrēs atrada arī atsevišķas senlietas — gredzenus, kas neietilpa piedevu komplektos un uzskatāmi par tuvinieku vai citu personu ziedojumiem aizgājējam aizkapa dzīvē. Par tādu varētu uzskatīt arī vīriešu bruņukrekla fragmentu kādas piedevām ļoti bagātas meitenes kapā.

Reti sastopami, bet ļoti interesanti atradumi ir vāceles ar senlietām, kādas atrada divos sieviešu kapos. Vienā gadījumā vācele bija ierakta kapa bedrē zem mirušās galvas. Vācele bija pārklāta ar salocītu villaini, tajā atradās trīs kaklariņķi, grīstes vainags un sakta. Otrā gadījumā vācele bija ierakta zem muguras. Arī tā bija pārklāta ar villaini, un tajā atradās 6 kaklagredzeni, grīstes vainags, pakavsakta un spirālgredzens.

Liepiņu kapulaukā atsegtie apbedījumi kopumā datējami ar 9.—12. gadsimtu. Varētu domāt, ka apbedīšana te izbeigusies 13. gadsimta sākumā sakarā ar katoļticības pieņemšanu. Kapulaukā apbedīti senie latgaļi, tomēr varētu būt arī lībiešu vai vendu apbedījumi, jo turpat blakus Cēsīs taču dzīvoja vendi, bet otrpus Gaujas — lībieši.

Lībiešu un vendu līdzenie kapulauki vēl maz apzināti un pētīti, tādēļ grūti spriest par to hronoloģiju un apbedīšanas paražām salīdzinājumā ar uzkalniņu kapulaukiem. Joprojām vēl neskaidrš pats galvenais jautājums — kādēļ lībieši vēlajā dzelzs laikmetā savus mirušos apbedīja kā līdzenajos, tā uzkalniņu kapulaukos? Spriežot pēc senlietu savrupatradumiem, viens līdzenais kapulauks atrodas pie Krimuldas Mežsautiem. Var būt, ka tādi kapulauki atrodas arī pie Inciema un Turaidā, tikai tie vēl nav atklāti. No līdzenajiem kapulaukiem plašāk pētīts ir vendu kapulauks pie Cēsu stacijas. Kapulaukā atklāti galvenokārt skeletapbedījumi; tur atrada tikai vienu ugunskapu. Mirušie apbedīti 0,3—1,2 m dziļās kapu bedrēs, kas atšķirībā no latgaļiem orientētas ziemeļu—dienvidu virzienā. Dažos sieviešu kapos bija vērojama arī austrumu—rietumu un rietumu—austrumu virziena orientācija. Sieviešu kapiem bija raksturīgas sevišķi

Libiešu un vendu vēlā dzelzs laikmeta senlietas: 1 — no kaula darināta kosmētikas lāpstiņa (Riekstu kalns, 12. gs.); 2 — bruņurupuču sakta (Krimuldas lībiešu uzkalniņkapi, 11.—12. gs.); 3 — zobena maksts sudraba uzgalis (Krimuldas Liepenes, 11. gs.).

bagātas rotaslietu piedevas — kaklariņķi ar uzvērtām bronzas spirālēm, uz bronzas stieplēm uzvērtas stikla krellu un kauri gliemežvāku kaklarotas, rotadatas ar važiņu rotām un dažādiem piekariņiem —

krustiņiem, putniem, laču zobiem un monētām. Tāpat sieviešu kapos atrada arī ar bronzas spirālītēm un gredzentiņiem bagātīgi rotātu villaiņu fragmentus.

Viriešu kapos, protams, rotaslietu bija mazāk, apbedījumu piedevas pārsvarā bija ieroči — dzelzs cirvji, šķēpi un naži. Cēsu stacijas kapulaukā atrastās rotaslietas ir ļoti līdzīgas, dažkārt pat analogas Ventas Iejasteces kapulauku un Cēsu Riekstu kalna atradumiem. Šī līdzība ir drošākais pierādījums vaidu izcelsmei no Ziemeļkurzemes lībiešiem un hronista Latviešu Indriķa sniegto ziņu patiesīgumam.

Vidzemes lībiešu vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku lielāka daļa — ap 16 kapulauku — izvietota Gaujas baseinā, apmēram 1000 km² lielā teritorijā. To izplatības centrs atrodas Krimuldas, Siguldas un Turaidas apkārtnē, kur koncentrēta vairāk nekā puse no šiem kapulaukiem. Parka teritorijā pašreiz zināmi deviņi uzkalniņu kapulauki — pie Krimuldas Liepenēm, Tālēniem un Priedēm, Lenču Bundēm, Lielstraupe Pūricām, Siguldas internātskolas, Turaidas Karātavkalnā, kā arī pie Sikšņiem un Pūteļiem. Atsevišķi uzkalniņi zināmi arī Krimuldas baznīcas tuvumā un pie Krimuldas Brīduļiem. Nenoskaidrotas palikušas J. Bēra minētās ziņas par kādu apmēram no 20 uzkalniņiem sastāvošu kapulauku Siguldas apkārtnē.

Atšķirībā no līdzenajiem kapulaukiem kapu uzkalniņi parasti izvietoti blīvi cits pie cita upju vai ezeru krastos un apauguši ar mežu. Vai uzkalniņu kapulauki sākotnēji atradušies mežā vai klajā laukā, nav iespējams noskaidrot. Vismaz 19. gadsimtā daļa uzkalniņu atradās klajumā. Neskatoties uz to, ka kapu uzkalniņi kā katrs cilvēka roku veidojums dabā parasti labi saskatāmi, 19. gadsimta izrakumu dēļ šodien nav iespējams gūt pilnīgu priekšstatu par šo kapulauku skaitlisko sastāvu un izskatu pirms 700—900 gadiem, kad tie funkcionēja atbilstoši savam uzdevumam. Atsevišķo uzkalniņu skaits kapulaukos ir ļoti dažāds: piemēram, Turaidas Karātavkalnā bija 16 uzkalniņu, pie Krimuldas Liepenēm — 33, pie Krimuldas Tālēniem — 53, bet pie Krimuldas Priedēm — pat 270 uzkalniņu. Domājams, ka Gaujas parka uzkalniņu kapulaukos pavisam varēja būt apmēram 700 atsevišķo uzkalniņu.

Viena kapulauka robežās vērojamas atsevišķas uzkalniņu grupas pa 3—10 uzkalniņiem katrā. Sākot-

nēji tiem, šķiet, bijusi puslodes forma, kas vēlāk gadsimtu gaitā noplacinājusies. Lielākā daļa uzkalniņu ir 1,0—1,5 m augsti un 5—10 m diametrā, kaut gan sastopami arī mazāki — $0,4 \times 3$ m — un lielāki — $2,5 \times 15$ m — uzkalniņi. To centrā parasti atrodas viens, retāk — divi un pavisam reti — trīs apbedījumi. Tā ir viena no galvenajām pazīmēm, ar ko vēlā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņi atšķiras no agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņiem.

Kaut arī 19. gadsimtā jau izraka lielāko uzkalniņu daļu, visvairāk informācijas par to uzbūvi, lībiešu apbedīšanas paražām un kapu piedevām, pateicoties uzlabotai izrakumu darbu un fiksācijas metodikai, deva 20. gadsimta trīsdesmito un sešdesmito gadu izrakumi.

Vēlā dzelzs laikmeta lībiešu kapu uzkalniņos atrod kā ugunskaļus, tā skeletkaļus. Kā viena, tā otra veida apbedījumi var būt ierakti pamatzemē līdz 0,5 m dziļumam, guldīti uz pamatzemes vai arī novietoti uz neliela zemes paaugstinājuma. Lībiešu uzkalniņkāpi vispār kopumā datējami ar 11.—13. gadsimtu. Ugunsapbedījumi tajos ir hronoloģiski senāki, tajos vairāk apglabāti vīrieši. Ap 11.—12. gadsimta miju sastopami abi apbedījumu veidi, bet ar 12. gadsimtu par galvenajiem kļūst skeletapbedījumi, kurus vēl nostiprināja katoļticības ieviešana 13. gadsimta sākumā.

Abi kapu veidi galvenokārt orientēti lībiešiem raksturīgajā ziemeļu—dienvidu virzienā, kaut gan gadās arī ziemeļrietumu—dienvidaustrumu virzienā guldītu vīriešu un dienvidaustrumu—ziemeļrietumu virzienā liktu sieviešu apbedījumi.

Gaujas lībiešu uzkalniņkaļos, sevišķi Krimuldas Liepenēs un Turaidas Pūteļos, pārsvarā atrasti vīriešu apbedījumi. Tādēļ uzkalniņos atrasts daudz ieroču, arī rotaslietu. Te gan jāpiezīmē, ka lībiešu kapu piedevās lielāki darbarīki vispār nav atrasti, tikai naži, šķiltavas, dzirkles, adatu kārbīņas, atslēgas un reizēm pa kādam sīrpim.

Tradicionālas vīriešu kapu piedevas bija ieroči — zobeni, šķēpi, kaujas cirvji, naži, kā arī ādas jostas, retāk — dzeramie ragi, svāriņi, atsvariņi un iemauktu dzelži. No rotaslietām vīriešu kaļos atrastas pakavsaktas, aproces un dažādi piekariņi — krūšu rotas. Tikai divos vīriešu kaļos atrasti arī kaklariņki.

Lībiešu sieviešu kapu piedevu komplekti visai krasi atšķiras no latgaļu sieviešu apbedījumos atrastajām piedevām. Lībietēm raksturīgas važiņu rotas ar brunūrupuču saktām, važturiem, starplocekļiem un ļoti daudzveidīgiem piekariņiem. Kaklariņķu, cita veida saktu un aproču sieviešu kapos samērā maz, tās lībieši tā nebija iecienījuši kā baltu ciltis, toties lībietes nēsāja ļoti bagātas stikla krellju kaklarotas ar dažādiem piekariņiem. Atsevišķos sieviešu kapos atrasti arī ieroči, piemēram, cirvji.

Turklāt lībiešiem bija vēl divas īpatnējas kapu piedevas. Pirmā no tām ir māla trauki, kas atrasti kā sieviešu, tā vīriešu kapos gan skeletapbedījumos, gan ugunsapbedījumos. Četros kapos — divos vīriešu un divos sieviešu — atrastas arī bronzas bļodas. Otrā īpatnība ir suņu apbedījumi, kas novietoti kapā pie mirušā kājām. Citu dzīvnieku — zirgu vai briežu — kaulus kapos sastop daudz retāk nekā suņu skeletus.

Spriežot pēc atradumu apstākļiem, Gaujas lībieši nēsājuši zobenu pie kreisajiem sāniem. Daļa no atrastajiem zobeniem ir visai grezna, to rokturi rotāti ar smalku sudraba stieplīšu režģi, aptinumu vai arī sudraba platējumu. Vairākiem zobeniem bija arī ar palmetēm, krustu un putnu figūrām ornamentēti makstu uzgaļi, starp kuriem īpaši izceļas Turaidas Pūteļu un Krimuldas Liepeņu uzkalniņos atrastie 20—22 cm garie, no sudraba darinātie uzgaļi ar neparastu un sarežģītu rotājumu. Ar 11. gadsimtu datējamam Krimuldas Liepeņu uzgalim līdzīgi atrasti Lietuvā, Kēdaiņu rajonā, un Kijevā, Desjatinajas baznīcā.

Divasmens zobeni Latvijā 11.—12. gadsimtā visvairāk bija izplatīti Kursā. Tūlīt aiz Kursas atradumu skaita ziņā seko Vidzemes lībiešu apdzīvotie novadi, sevišķi Gaujas baseina uzkalniņi. Diemžēl līdz šim tikai pāris uzkalniņos atrastajiem zobeniem ir izdarītas metalogrāfiskās analīzes, tādēļ jautājums par to, vai šie zobeni ir izgatavoti uz vietas vai importēti no citām zemēm, vēl nav pilnīgi skaidrs. Gaujas lībiešu zobenu forma un ornamentika kopumā atbilst tālaika Ziemeļ- un Austrumeiropā izplatītajiem zobenu tipiem. Daļa zobenu varētu būt ievesta kā no Rietumeiropas, tā Kursas, bet otra daļa, kā liecina metalogrāfiskā analīze, varētu būt izgatavota no vietējās vai ievestās dzelzs. Savukārt no orna-

mentikas viedokļa šo zobenu rokturu apdare liecina par zināmu līdzību ar skandināvu zobeniem, bet makstu uzgaļu ornamentiem tuvāki ir Austrumeiropas un Dienvidaustrumeiropas izstrādājumu rotājumi.

Gaujas baseina uzkalniņos atrasts arī liels daudzums šķēpu galu, piemēram, Turaidas Pūteļu kapulaukā — 50 eksemplāru, Krimuldas kapulaukos — 48 eksemplāri. Apbedījumos parasti atradās divi — metamā un duramā — šķēpa gali. Lielākā daļa no tiem bija uzmavas šķēpi. 16 šķēpiem uzmava bija klāta ar sudraba platējumu un krāšņi rotāta ar rūnakmeņu stila ornamentiem. Uz kāda Pūteļos atrastā uzmavas šķēpa gala pat bija saglabājušās zelta platējuma pēdas.

Arī jautājumā par šķēpu galu vai vismaz to pirmparaugu izcelsmi vēl nav īstas skaidrības, tādēļ ka metalogrāfiskās analīzes izdarītas nepietiekamā daudzumā. Pēc formas un ornamentikas šie šķēpi, tāpat kā bruņurupuču saktas, ir ļoti tuvi Zviedrijā, sevišķi Gotlandes salā, izgatavotajiem šķēpiem. Dārgie šķēpi, tāpat kā zobeni, varēja būt gan importēti, gan izgatavoti no ievestās vai arī vietējās dzelzs. Daži šķēpu gali ar sudrabortajām uzmavām, to skaitā ar cilpu vijumiem ornamentētais šķēpa gals no Krimuldas, varētu būt izgatavoti uz vietas.

Kā libiešu sieviešu, tā vīriešu tērpus rotāja dažāda veida piekariņi — lāča ilkņi, putnu un dzīvnieku figūriņas, miniatūri darbarīki un iedzīves priekšmeti, krustiņi, zvārguļi, liela un maza izmēra sudraba un dzintara piekariņi, kā arī dažādas atslēgas, adatu kārbiņas, ausu tīrāmās karotītes, pītas važiņas, zvaigznessaktas, ar ko libiešu tērpi atšķīrās no kaimiņu ciltim. Tikai libiešiem raksturīgi arī bronzas trapecveida piekariņi ar nelieliem izvirzījumiem augšgalā, kādi atrasti Lielstraupes Pūricu kapu uzkalniņā un Turaidas pilī. Pēc formas šie piekariņi ir visai līdzīgi senkrievu zemēs izplatītajām tā sauktajām Rjurikoviču cilts zīmēm. Latvijā tie atrasti samērā lielā daudzumā, galvenokārt meiteņu un sieviešu kapos, tomēr to virsmas rotājums atšķirīgs, tādēļ šie piekariņi mūsu apstākļos uzskatāmi nevis par kādas noteiktas dižciltīgo dzimtas piederības zīmi, bet par rotaslietu. Tomēr iespējams, ka šiem piekariņiem varētu būt bijusi arī kāda cita — vēl nenoskaidrota nozīme.

Par vēlā dzelzs laikmeta valstiskajiem veidojumiem un to etnisko sastāvu var spriest tikai retrospektīvi, galvenokārt pēc 13. gadsimta pirmās puses rakstīto avotu ziņām. Arheoloģiskie pieminekļi, sevišķi kapulauki, sniedz diezgan drošus norādījumus par kādas teritorijas iedzīvotāju etnisko piederību, taču nevar noderēt atsevišķo novadu un zemju robežu noteikšanai, sevišķi jau etniski jauktās teritorijās.

Vēlā dzelzs laikmeta beigās gandrīz pusi no parka teritorijas apdzīvoja senie latgaļi, bet otru pusi — lībieši, idumieši un vendi. Šī platības ziņā nelielā un etniski neviendabīgā teritorija turklāt vēl bija sadalīta starp dažādiem politiskiem veidojumiem, jo tolaik nepastāvēja nacionālās valstis, kas aptvertu tikai kādas vienas tautības apdzīvotu teritoriju. Turklāt šie politiskie veidojumi bija dažāda rakstura un atradās visai sarežģītās savstarpējās attiecībās.

Nozīmīgi vēstures avoti, pēc kuriem var spriest par mūs interesējošās teritorijas politisko iedalījumu, to savstarpējām un starptautiskajām attiecībām, ir Latviešu Indriķa Livonijas hronika, Jersikas un Tālavas dalīšanas akti, arī citi avoti.

Vēlajā dzelzs laikmetā apdzīvotās vietas vienu no otras šķīra dabiskās robežas — upes, ezeri, mežu masīvi. Tādas bija arī novadu un zemju robežas. Galvenā robeža parkā, kas šķīra dažādus novadus, bija Gaujas upe, tās pietekas un to krastos augošie mežu masīvi. Spriežot pēc rakstīto avotu ziņām, parka ziemeļdaļas Gaujas labais krasts apmēram līdz Jumaras upei ietilpa Imeras latgaļu zemē, bet kreisais krasts — Tālavā. Tālāk Gaujas kreisais krasts līdz Amatas upei, izņemot Cēsis, piederēja Autīnes pilsnovadam. Autīnes pilsnovads, par kura centru uzskata Priekuļu Sārumkalnu, bija viens no seno latgaļu lielākās feodālās valsts — Jersikas — novadiem. Tam pretī, Gaujas labajā krastā, starp Jumaras un Braslas upēm atradās Idumejas novads ar centru pie tagadējās Straupes, kuru, pēc Latviešu Indriķa Livonijas hronikas ziņām, apdzīvojuši idumieši — lībieši kopā ar latgaļiem.

Parka dienvidrietumu daļā abpus Gaujas atradās lībiešu novadi: labajā krastā — Toreida un Kubesele ar centriem tagadējā Turaidā un Krimuldā, bet kre-

sajā krastā — Satezele ar centru Siguldas Lībju kalnā.

No Kurzemes atnākušie vendi, kā minēts Indriķa hronikā, bija apmetušies starp latgaļiem. To apdzīvotā teritorija bijusi neliela, vēlākajos rakstītajos avotos minētā Līvu pagasta robežās, ar centru Cēsu Riekstu kalnā. Kāds cits vendu apdzīvots ciems, kā liecina rakstītie avoti, esot atradies uz ziemeļiem no Turaidas, taču tā atrašanās vieta dabā vēl nav noskaidrota.

Vēlajā dzelzs laikmetā kuršu, zemgaļu un Ziemeļkurzemes lībiešu zemes bija politiski neatkarīgas, bet Vidzemes latgaļu un lībiešu zemes 12. gadsimtā, pēc Indriķa hronikas ziņām, atradās meslu atkarībā no krievu kņazistēm. Piemēram, Jersika un līdz ar to arī Autīne politiskā ziņā bija saistīta ar Polocku, bet Tālava — ar Pleskavu.

Seno cilvēku priekšstati par apkārtējo pasauli veidojās no iepriekšējo paaudžu dzīves pieredzes ceļā iegūtajām zināšanām savienojumā ar reliģiskajiem priekšstatiem, kas ikdienas dzīvē izpaudās dažādās sakrāla un maģiska rakstura darbībās — lūgšanās, upurēšanā, amuletu nēsāšanā, svēto dzīvnieku, piemēram, zirga kopšanā, kontaktu uzturēšanā ar mirušajiem tuviniekiem — veļiem. Liela loma te bija cilvēku nodarbei, citiem vārdiem sakot — ražošanas veidam. Ja mednieku, zvejnieku un savācēju sabiedrībās reliģisko ticējumu un maģijas priekšmets bija dzīvnieki un putni, tad zemkopju politiskajās reliģijās galveno vietu ieņēma dabas un auglības dievības, reliģiskie svētki bija saskaņoti ar lauksaimniecības darbu ciklu. Rotaslietu ornamentiem — rakstiem — sākotnēji nebūt nebija tikai dekoratīva nozīme. Dažādie riņķīši, krustiņi, rombi, punkti un līnijas simbolizēja Sauli, Mēnesi un daudz vēl ko citu mums nezināmu. Daudzie piekariņi tika nēsāti kā amuleti. Domājams, ka apaļie piekariņi bijuši Saules, lunulas — Mēness, cirviši — Pērkonas simbols. Sakrāls raksturs bija tradicionāli noteiktajām kapu piedevām, maģisks — dažādiem priekšmetu ziedojumiem un depozītiem.

Senākās rakstīto avotu ziņas par baltu cilšu reliģiskajiem priekšstatiem atrodamas romiešu vēsturnieka Tacīta darbā «Ģermānija», kuru viņš laidis klajā pēc 98. gada. Tacīts raksta, ka Svēbu (t. i., Baltijas)

jūra savā piekrastē apskalo aistiešu ciltis, kas paražās un izskatā neatšķiroties no ģermāņu cilts svēbiem, bet valodā esot tuvāka britiem. Aistieši pielūdzoši dievu māti, audzējot labību un vācot jūrā un tās piekrastē dzintaru. Kaut arī ne visām Tacīta sniegtajām ziņām var ticēt bez ierunām, nevarētu būt šaubu, ka šajā gadījumā viņš runā par senprūšiem, viņu dzīves veidu un ticējumiem agrajā dzelzs laikmetā, kas varēja būt visai tuvi arī citām baltu ciltīm. Sajos ticējumos ievērojamu vietu ieņēma dažādu dievību — māšu kultī, kas atspoguļojas arī latviešu folklorā.

Zemkopju sabiedrībās bez auglības kultiem vēl ļoti populāri bija arī mitoloģisko varoņu un cilšu vadoņu kultī. Pašreiz mēs tikai ļoti aptuveni varam iedomāties kādreiz parka teritorijā dzīvojušo cilšu un tautību reliģiskos priekšstatus un to konkrētās izpausmes formas, pie tam vēl vēsturiskās evolūcijas gaitā. Tādēļ, ja arheologi izrakumos sastopas ar neparastām, ne vienmēr uzreiz saprotamām parādībām, tās bieži vien izskaidro kā kulta izpausmes. Un ne bez pamata. Kā spilgtu piemēru te var minēt Vaives Lazdiņu uzkalniņu.

Izrakumu materiālā jau bija aprakstīts, ka Vaives Lazdiņu uzkalniņā nebija ne skeletkapu, ne ugunskapu to parastajā veidā. Ja centrālās bedres malā uz neliela akmens noliktā senlietu grupa, kas atbilst vīrieša kapa piedevu komplektam, būtu atrasta bedrē, to varētu uzskatīt par ugunskapu, tāpat kā otro — ar māla kārtu zoderēto un akmeņiem daļēji aizkrauto bedri, kurā atrada vienu cilvēka dzerokli. Savukārt uz akmeņu platformas atrastie cilvēka galvaskausa fragmenti liecina, ka skeletapbedījumi, vismaz daļa zobu, uzkalniņā būtu saglabājušies, ja vien būtu bijuši. Bez tam šie nelielie fragmenti piederēja trim dažādām galvaskausa daļām — paurim, augšžoklim un pamatnei. Tātad galvaskausis pirms tā fragmentu novietošanas uzkalniņā sadalīts. Ko tas viss varētu nozīmēt? Protams, mēs nebūt nezinām pilnīgi visas Gaujas zemgaļu apbedīšanas paražas, un tomēr Lazdiņu uzkalniņš neatstāja kapu uzkalniņa iespaidu ne pēc savas uzbūves, ne atradumiem.

Legendāro seno skandināvu inglingu sākā, kas vēsta par zviedru valdniekiem — konungiem —, atstāstīti divi no arhaiskā pasaules uzskata un ticējumu viendokļa ļoti raksturīgi gadījumi. Inglingu ciltstēvs esot

bijis viens no seno skandināvu mitoloģijā minētajiem dieviem. Konunga pienākums bijis aizsargāt zemi pret ienaidniekiem, ziemas sākumā upurēt dieviem par ražīgu gadu, ziemas vidū — par auglīgu vasaru, bet vasarā — par uzvaru utt. Tādēļ konungam, pēc seno skandināvu uzskatiem, piemita spēja savā valdīšanas laikā un arī vēl pēc savas nāves ietekmēt dzīves apstākļus. Ja kāda konunga valdīšanas laiks bija neveiksmīgs, viņu pašu varēja upurēt, lai novērstu tautai uzbrukušo nelaimi. Piemēram, leģendārā konunga Domaldi valdīšanas laikā Zviedrijā bija neražas un bads. Lai to novērstu, pirmajā rudenī senā kulta centrā Upsalā dieviem upurēja vēršus, otrajā — cilvēkus, bet nekas nelīdzēja: bads kļuva vēl briesmīgāks. Tad vadoņi nosprieda, ka pie neražas vainīgs pats konungs. Domaldi upurēja dieviem, un pēc tam atkal iestājās ražīgi gadi un miers. Turpretī norvēģu konunga Halfdana Melnā valdīšanas laikā 9. gadsimta pirmajā pusē bija neredzēti ražīgi gadi. Tauta viņu ļoti mīlēja, un, kad konungs nomira, viņa liķi sadalīja četrās daļās. Galvu un katru daļu apbedīja atsevišķos kapu uzkalņiņos dažādos novados, lai nodrošinātu sev ražīgus gadus arī nākotnē.

Kā secināms no Latviešu Indriķa hronikas, senajiem skandināviem līdzīga arhaiskā pasaules izpratne un kulta tradīcijas pastāvēja arī Austrumbaltijā vēl 12. gadsimta beigās. Ļoti lakoniski, bet detalizēti un spilgti Indriķis stāsta par to, ka Turaidas lībieši bija nodomājuši ziedot savam dievam sludinātāju Teodoriku (vēlāko bīskapu Igaunijā), lai viņu sējumi būtu auglīgāki un viņu laukus nenopostītu lietusgāzes. «Tiek salasīta tauta, dievu griba par upurēšanu izzināta ar lozi. Tiek nolikts šķēps, iet zirgs, liek uz priekšu kāju, pēc Dieva gribas dzīvībai lemtu. Brālis lūdz ar muti, ar roku svētī. Pareģis pastāv uz to, ka kristīgo Dievs sēd zirgam mugurā un virza zirga kāju, kura jāliek uz priekšu, un tāpēc vajaga zirga muguru noslaucīt, lai Dievs noslīd. Kad tas bija izdarīts un zirgs lika uz priekšu dzīvības kāju kā agrāk, brālis Teodoriks tika paturēts pie dzīvības.» Kā secināms no konteksta, arī katoļu garīdznieks Indriķis bija pārliecināts, ka zirga kāju vadījis dievs, tikai ne pagānu lībiešu, bet kristīgo dievs. Šo epizodi gleznā «Likteņa zirgs» attēlojis gleznotājs Arturs Baumanis.

Taču ar to sludinātāja Teodorika likstas vēl nebeidzās. 1191. gadā viņš nokļuva Igaunijā, kur «cieta daudz dzīvības briesmu no pagāniem saules aptumšošanās dēļ, kas notika Jāņa Kristītāja dienā, tie teica, ka viņš aprij sauli». Tomēr viss beidzās laimīgi, Teodoriks atgriezās Turaidā, kur nodarbojās ar dziedniecību un kristīšanu.

Latvijas teritorijā ar pareizticību sāka iepazīties, domājams, jau 11. gadsimtā, jo, arheoloģiskajā materiālā atrod dažādas formas krustiņus, kas attiecināmi uz šo laikposmu. Arheoloģiskos krustiņus tomēr nevar uzskatīt par neapstrīdamu kristietības pierādījumu, tādēļ ka sieviešu kaklarotām tos varēja pievienot tīri dekoratīvos nolūkos, bet vīriešu kapos krustiņus atrod tikai retos gadījumos. Turpretī no rakstītiem avotiem zināms, ka 12. gadsimtā Austrumlatvijā, piemēram, Jersikā un Koknesē, jau bijušas pareizticīgo baznīcas ar zvaniem un svētbildēm. Tomēr pareizticība līdz 13. gadsimtam izplatījās lēni, domājams, ka tā skāra galvenokārt sabiedrības valdošo slāni, jo, piemēram, Tālavas Tālivalža dēli 1214. gadā atteicās no pareizticības un pieņēma katolicismu. Izplatoties kristīgajai ticībai, kļuva iespējams iepazīties arī ar rakstību, taču līdz šim tik senī rakstu pieminekļi pie mums vēl nav atrasti.

Viduslaiku arheoloģiskie pieminekļi

Vācu feodāļu agresija. Autīnes sacelšanās 1212. gadā. Turaidas sanāksme 1221. gadā. «Zemnieki! Tu šeit karalis nebūsi!» Mūra piļu izpēte. Āraišu pils. Cēsu pils. Turaidas pils. Cēsu un Straupes senpilsētas. Viduslaiku kapsētas. Kas bija iemūrēts Āraišu baznīcā? Kulta vietas. Depozīti un dārglietu atradumi. Kara nometnes — skanstis. Soda vietas. Krustakmeņi.

Par viduslaiku pieminekļiem Latvijas arheoloģijā pieņemts uzskatīt tos arheoloģiskos pieminekļus, kas raksturo 13.—17. gadsimta materiālo un dažos gadījumos arī garīgo kultūru.

13.—14. gadsimtā vācu krustneši pabeidza iekarot tagadējo Latvijas un Igaunijas teritoriju. Vācu feodāļi piespieda vietējos iedzīvotājus pieņemt katoļticību, radikāli izmainīja iekaroto zemju politisko iekārtu, radīja jaunus valstiskos veidojumus, sabiedriski ekonomiskajās attiecībās agro feodālismu nomainīja attīstītais feodālisms. Politiskās pārmaiņas notika samērā ātri, toties ekonomiskajā un garīgajā dzīvē sev vēlamo stāvokli vācu iekarotāji sasniedza daudz vēlāk.

Neskatoties uz to, ka visas šīs izmaiņas notika vācu, vēlāk arī poļu un zviedru feodāļu interesēs, tās nedrīkst atstāt bez ievēribas, jo tieši vācu, poļu un zviedru feodāļu jūgs un savstarpējās cīņas noteica 13.—17. gadsimta Latvijas vēsturiskās attīstības gaitu. Pie tam dažā labā jomā kultūrvēsturiskās ietekmes bija abpusējas, jo, dzīvojot kopā divām vai vairākām tautām kādā teritorijā ilgstošu laiku, to savstarpējā kultūras mijiedarbība ir nenovēršama.

Šo gadsimtu vēsturiskās attīstības un tās laikā notikušo procesu objektīva izpēte un vērtējums joprojām ir aktuāls padomju vēstures zinātnes uzdevums.

13.—17. gadsimtā Baltijā izveidojās vācu-baltu un vācu-somugru feodālisma variants atšķirībā no slāvu-baltu feodālisma varianta tajā pašā laikā Lietuvas lielkņazistē. Šo gadsimtu vēsture ir vērtēta dažādi, gan vienpusīgi izceļot vācu iekarotāju kultūras misiju Baltijā un pilnīgi noliedzot vietējo iedzīvotāju kultūras sasniegumus, gan savukārt pilnīgi noliedzot 13.—17. gadsimta laikā radītās kultūras vērtības. Padomju arheologi, pamatojoties uz pēckara gadu plašajos izrakumos iegūto materiālu, cenšas rekonstruēt objektīvo 13.—17. gadsimta materiālās un garīgās kultūras attīstības gaitu no marksistiski ļeņinskās metodoloģijas pozīcijām.

Vācu feodāļi savu agresiju Baltijā uzsāka 12. gs. beigās, pakļaujot seno Daugavas tirdzniecības ceļu. To organizēja jaundibinātās Livonijas baznīcas bīskapi ar Vācijā savervēto krustnešu karaspēku. Tā kā uz īsu laiku savervētie krustneši neattaisnoja uz viņiem liktās cerības, Rīgas bīskaps Alberts 1202. gadā nodibināja mūku militāru organizāciju — Zobenbrāļu ordeni, kura galvenais uzdevums bija izplatīt katoļticību ar zobenu rokā. Ordenis sākotnēji bija pakļauts bīskapam, taču ar laiku sāka iet patstāvīgus ceļus. Ja Rīgas bīskapa galvenais mērķis bija senā Daugavas tirdzniecības ceļa uz Polocku un tam pieguļošo zemju pakļaušana, tad Zobenbrāļu ordenis centās sagrābt Gaujas tirdzniecības ceļu uz Pleskavu un Novgorodu, Ziemeļvidzemi un Igauniju.

Zināmi priekšdarbi Gaujas baseina sagrābšanai bija veikti jau agrāk. Tādi sludinātāji kā, piemēram, jau minētais Teodoriks bija iepazinušies ar vietējiem apstākļiem, lībiešu un igauņu noskaņojumu. Turklāt vācieši ļoti veiksmīgi bija dabūjuši savā pusē Turaidas lībiešu valdnieku Kaupo.

1203. gadā Teodoriks, dodamies uz Vāciju un tālāk uz Romu pie pāvesta Inocenta III ar ziņojumu par krusta kara sekmēm Livonijā, paņēma līdzi arī Kaupo, kuru stādīja priekšā pāvestam. Pēdējais uzņēma Kaupo ļoti laipni, noskūpstīja, izprašāja par vietējo tautu stāvokli un turklāt uzdāvināja vēl simt zelta gabalu. Acīmredzot visa redzētā un dzirdētā iespaidā Kaupo kļuva pārliecināts vācu atbalstītājs.

Gaujas baseina lībiešu zemju iekarošanu vāci uzsāka 1206. gadā, pēc tam kad bija pakļauti Daugavas lībieši. Veikli izmantojot savā labā vecās zemgaļu un

turaidiešu nesaskaņas, bīskaps Alberts noorganizēja zemgaļu karagājienu pret turaidiešiem. Pusi karaspēka komandēja Kaupo. Kaupo ieņēma pats savu pili, kurā, sašutuši par nodevību, bija nocietinājušies viņa radi un draugi, un daļu no tiem apkāva. Otra puse karaspēka apkaroja Dabreļa pili Satezeli, bet tā uzbrukumu atsita. Uzzinājis par to, Polockas kņazs kopā ar turaidiešiem organizēja karagājienu pret Rīgu un aplenca Salas pili (bijušajā Mārtiņsalā), bet bez panākumiem. Palikuši bez atbalsta, 1206. gadā Turaidas un Siguldas libieši, idumieši un vendi pieņēma katoļticību.

Rīgas bīskaps Alberts un Zobenbrāļu ordenis nekavējoties izmantoja savā labā radušos situāciju. 1207. gadā viņi sadalīja iekarotās libiešu zemes, no kurām Gaujas labā krasta teritoriju saņēma bīskaps, bet kreisā — ordenis. Pakļautajās zemēs ieradās vācu priesteri, soģi un ordeņa brāļi un sāka celt pilis un baznīcas. 1206. gadā cēla Krimuldas baznīcu, arī baznīcu pie Straupes, domājams, ka Straupes baznīca bijusi celta no koka un atradusies tagadējā Baukalnā. 1207. gadā Zobenbrāļu ordenis sāka celt Siguldas pili, bet ap 1207.—1209. gadu — Cēsu pili. Domājams, ka šajā laikā ar apkārtmūri nocietināta arī vendu pils Cēsu Riekstu kalnā, kur vēl 1210. gadā zobenbrāļi dzīvoja kopā ar vendiem. Tā pavisam īsā laikā Zobenbrāļu ordenis, izejot no Rīgas kā vācu agresijas galvenās bāzes, izveidoja sev operatīvo bāzi Cēsīs Ziemeļlatvijas un Dienvidigaunijas pakļaušanai, ko arī nekavējoties uzsāka.

1208. gadā vāciešiem, atkal izmantojot vecas nesaskaņas, izdevās sanaidot Tālavu un Ugauniju (novadu tagadējā Dienvidigaunijā). Šajā gadā militāru savienību noslēdza Rūsins no Satekles, Varidots no Autīnes, Tālivaldis no Beverīnas un Zobenbrāļu ordeņa komturs Bertolds no Cēsīm, kas bija vērsta pret igauņiem. Šai savienībai pievienojās arī Rīgas bīskaps un rīdzinieki. Sākās asiņains karš, kas ilga četrus gadus un beidzās ar badu un mēri. Kā trāpīgi izteicies kāds vēsturnieks, ko nu līdzēja brāļu karā kaimiņiem atņemtais laupījums un verdzenēm pārpildītā zeme, ja šī netaisnā manta atnesa labumu vienīgi tiem, kas svešām rokām rausa kastaņus no oglēm.

1209. gadā Autīne nonāca Rīgas bīskapa, bet dažus gadus vēlāk — Zobenbrāļu ordeņa varā. 1214. gadā

Rīgas bīskaps Autīnes nemieros nodedzinātās Turaidas pils vietā uzcēla nelielu pili, ko nosauca par Fredelandi (t. i., Miera zemi). Šis nosaukums gan neieskaņojas, un drīz vien to sāka saukt atkal vecajā vārdā par Turaidu. Tajā pašā 1214. gadā Tāļivalža dēli Drivinalds, Rameķis un Varibuls jaunajā Turaidas pilī atteicās no pareizticības, pieņēma katoļticību un kļuva par Rīgas bīskapa vasaliem, līdz ar to atteikdamies no Pleskavas meslu pakļautības.

1224. gadā Tālavu galīgi sadalīja starp bīskapu un ordeni. Ar šo dalīšanu pilnīgi visas tagadējā Gaujas nacionālā parka teritorijas seno iedzīvotāju zemes bija zaudējušas patstāvību un nonākušas vācu feodāļu varā. Gaujas labā krasta zemes līdz pat 16. gadsimta vidum piederēja Rīgas arhibīskapam, bet kreisā krasta zemes — Livonijas ordenim. Šī ordenim piederošā vietām tikai pārdesmit kilometru platā zemes josla viduslaiku vēstures literatūrā pazīstama ar nosaukumu Gaujas koridors. Gaujas koridors savienoja Livonijas ordenim piederošās zemes Igaunijā ar zemēm Dienvidlatvijā un vienlaicīgi pārdalīja divās daļās Rīgas arhibīskapa zemes. Rīgas arhibīskaps un Livonijas ordenis bija divas savstarpēji konkurējošas iekarotāju grupas, kuru attiecības vēlāk kļuva klaji naidīgas. Tādēļ piļu celtniecība parka teritorijā turpinājās kā Baltijas iekarošanas laikā, tā arī pēc tam. Rīgas arhibīskapa vasalis 13. gadsimta otrajā pusē cēla Lielstraupes pili, bet Rīgas domkapituls — Krimuldas pili. Savukārt ordenis 14. gadsimtā uzcēla Āraišu pili.

Daudz vairāk nekā atsevišķo grupējumu interešu aizsardzībai mūra pilis bija vajadzīgas cīņai pret vācu iekarotāju ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem. Un tādu netrūka. Nemaz nerunājot par 13. gadsimta cīņām, 14. gadsimtā Livonijas bruņinieki ar Lietuvu vien karoja 100 reizes. Savukārt pakļautās tautas izmantoja katru izdevību, lai mēģinātu nokratīt iekarotāju jūgu. Tādēļ mūra pilis ir ne vien vācu feodāļu varas balsti, bet arī gadsimtiem ilgo varonīgo Baltijas tautu brīvības cīņu tieši un netieši pieminekļi. Lūk, daži piemēri.

Jau no paša sākuma vācu feodāļi nebūt neslēpa savu attieksmi pret jaunkristītajiem zemniekiem. Tā, piemēram, Autīnes latgaļi karā pret Ugauniju skaitījās vācu sabiedrotie. Neskatoties uz to, Cēsu zoben-

brāļi ar ieročiem rokās atņēma Autīnes latgaļiem tīrumus un bišukokus, turklāt dažus latgaļus ievainoja. Šis notikums daudziem atvēra acis, un 1212. gada rudenī sākās Autīnes sacelšanās.

Sākumā latgaļi un lībieši žēlojās Rīgas bīskapam par zobenbrāļu varmācībām, bet, kad nekādu gandarījumu neguva, «sazvērējās pret bruņinieku brāļiem un domāja izdzīt visus vāciešus un kristīgo vārdu no livoniešu zemes». Sacelšanos organizēja Satezeles lībieši, iesaistot šajā pasākumā kā Daugavas, tā Gaujas lībiešus. Sacelšanās dalībnieki vienojās, ka pēc ražas novākšanas visi saies savās pilīs un sāks karadarbību. Šī vienošanās kļuva zināma Lielvārdes fogtam Daniēlam, un vācieši apsteidza nemierniekus: apcietināja Lielvārdes novada vecākos, nodedzināja Lielvārdes un Turaidas pilis un nojauca Mārtiņsalas mūra pils augšdaļu. Toties jo sīvas cīņas iedegās starp Satezeles lībiešiem un Siguldas zobenbrāļiem. Vāciem, lai ieņemtu Satezeli, vajadzēja likt lietā visus savus spēkus. Satezeles aizstāvēšanu vadīja Rūsins no Satekles, kuru hronists Indriķis raksturoja kā «visvaronīgāko no latgaļiem». Par šo varonību viņš samaksāja ar galvu. Ieraudzījis starp aplencējiem Bertoldu no Cēsīm, bijušo karadraugu, Rūsins atgādina viņam par agrāko mieru un draudzību. To darot, viņš noņēma no galvas bruņucepuri un izlicās no nocietinājuma. Tajā brīdī Rūsins dabūja galvā balistārija bultu, saļima un nomira.

Pēc sacelšanās apspiešanas lībiešiem palielināja nodevas. Autīnes latgaļi saņēma atpakaļ savus bišukokus, dabūja naudas kompensāciju par ievainojumiem, bet atņēmtos laukus bruņinieki tomēr paturēja. Varbūt tādēļ, ka tieši šajā laikā Autīne nonāca ordeņa varā.

Autīnes sacelšanos uzskata par pirmo Latvijas vēsturē zināmo zemnieku sacelšanos pret feodāļiem.

Nākošā sacelšanās sekoja pēc nepilniem desmit gadiem.

Novgorodiešu un pleskaviešu palīdzība igauņiem 1217.—1218. gadā nostādīja vāciešus kritiskā stāvoklī. Bīskaps Alberts, lai iekarotu Igauniju, aicināja palīgā dāņu karali Valdemāru II, par palīdzību apsolut tam virsvaru gan pār iekarotajām teritorijām, gan pār Rīgas pilsētu. Atsaucoties aicinājumam, Valdemārs II 1219. gadā izcēlās krastā pie Tallinas, uzsāka Ziemeļ-

īgaunijas iekarošanu, kā arī 1221. gadā atsūtīja uz Rīgu bruņinieku Gotšalku, lai tas pārņemtu varu pilsētā. Rīdzinieki izmantoja šo bīskapa varas atslābumu, lai atbrīvotos no feodālā senjora varas, un sāka sacelšanos. Bruņinieku Gotšalku no pilsētas padzina. 1221. gadā sanāksmē pie Turaidas Rīgas namnieki un tirgotāji noslēdza savienību ar libiešiem un latgaļiem kā pret Dānijas karali, tā arī «pret visiem saviem pretiniekiem». Šo notikumu rezultātā Rīgā tika izveidota pilsētas padome jeb rāte (magistrāts), kas pirmo reizi rakstītos avotos minēta 1226. gadā.

Vēlreiz vāci nonāca kritiskā stāvoklī pēc Durbes kaujas 1260. gadā, kad žemaiši, kurši un īgaunī sākāva ordeni. Cīņas laukā palika pats Livonijas ordeņa mestrs, Vācu ordeņa maršals un vismaz 150 ordeņa brāļu. Tūdaļ sākās zemgaļu, kuršu un prūšu sacelšanās. Lietuvas karalis Mindaugs, izmantojot radušos situāciju, atteicās no katoļticības un līguma ar Livonijas ordeni, noslēdza savienību ar Novgorodu un 1261. gadā devās karagājienā uz Cēsīm. Pēc Atskaņu hronikas ziņām, padomdevēji Mindaugam apgalvojuši: «Tiklīdz ar tevi nonākuši Mēs būtu pie libjiem un latviešiem. Tev padoties netrūktu gribas tiem, Ar visu zemi zem tevis būt, Jo pagāni atkal tie vēlas kļūt.» Mindauga karagājiens aprobežojās ar zemes izsirošanu, jo novgorodieši neatnāca un vietējie nesacēlās.

Kad Baltija jau bija iekarota, 1343. gadā vācu varu jūtami satricināja zemnieku karš Igaunijā, t. s. Jurgā nakts sacelšanās. Šajā laikā zemnieku nemieri notika arī Gaujas parka teritorijā. Tā Vartbergas Hermana Livonijas hronikā stāstīts, ka lietuviešu karalis Aļģirds 1345. gadā iebrucis Vidzemē un nonācis pie Siguldas. Tur pie viņa visas jaunkristītās tautas vārdā griezies kāds no libiešu vecākajiem un solījis palīdzēt pakļaut zemi. Aļģirds savukārt esot prasījis, kas tādā gadījumā notikšot ar Livonijas ordeņa mestru, uz ko libietis atbildējis, ka viņi gribot padzīt mestru ar visiem vāciešiem. Tad Aļģirds esot teicis: «Zemnieki! Tu šeit karalis nebūsi!» — un licis viņam uz laukuma Siguldas pils priekšā nocirst galvu.

Tā nu, pateicoties vēsturiskajiem apstākļiem, Gaujas nacionālajā parkā pavisam nelielā platībā atrodas sešas — Āraišu, Cēsu, Krimuldas, Lielstraupes, Siguldas un Turaidas — pilis. Šeit, tik nelielā teritorijā,

ir visvairāk mūra piļu ne vien Baltijā, bet arī visā Eiropā. Turklāt parkā atrodas arī vēl divas senpilsētas, kas izveidojušās Livonijas laikā, — Cēsis un Straupe.

Katrai no parka pilīm ir atšķirīgs arhitektoniskais veidojums un saglabāšanās pakāpe. Vissliktāk ir saglabājušās Āraišu un Krimuldas pilis, kuru augšdaļas nojauktas un apakšējās daļas saglabājušās pagraba līmenī. Vislabāk saglabājusies Lielstraupes pils, kaut arī stipri pārbūvēta veidā. Mūra pilis jāuzlūko ne vien kā arhitektūras, bet arī kā arheoloģiskie pieminekļi, jo zem vairākus metrus biežā kultūrslāņa atrodas to senākās, vēlākajās pārbūvēs nojauktās vai pārveidotās daļas. Citiem vārdiem sakot, mūra pilis, tāpat kā pilskalni, ir daudzslāņu pieminekļi.

Ar Gaujas nacionālā parka nodibināšanu sākās plaši Āraišu, Cēsu un Turaidas mūra piļu izpētes darbi, ko veic Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta arheoloģiskās ekspedīcijas ciešā sadarbībā ar Cēsu vēstures un mākslas un Siguldas novadpētniecības muzejiem.

Āraišu mūra pils ar priekšpili aizņem visu Āraišu ezera rietumu krasta pussalu. Patī kvadrātveida kastellas tipa pils aizņem pussalas austrumu daļu pie ezera, bet priekšpils — rietumu daļu. Pili no priekšpils atdala dziļš aizsarggrāvis. Arī priekšpils nocietināta ar valni un grāvi, kas visā platumā pussalu atdala no krasta. Pirmie izrakumi Āraišu pili notika no 1972. līdz 1974. gadam šī darba autora vadībā, pēc tam atsākās 1981. gadā. Izrakumi notiek pils rietumu spārnā. Tur atsegta labi saglabājušās aizsargmūra paliekas ar vārtailu un gar tā iekšpusi celtu dzīvojamo ēku, klēts, pirts u. c. saimniecības ēku atlieku pamatu, pagrabstāva un vietām pat pirmā stāva līmenī, kas līdz izrakumiem vispār nebija zināmas. Ēkas apsildītas ar sakarsēta gaisa padeves jeb t. s. hipokausta krāsnīm, kā arī bezdūmeņa akmeņu krāvuma krāsnīm, bet saimniecības ēkās izmantoti arī pavardi. Kā mūra, tā koka celtnes uzskatāmi raksturo 14.—16. gadsimta celtniecības tradīcijas un tehniskos paņēmienus. Āraišu pils ir pastāvējusi no 14. līdz 17. gadsimta sākumam; tā cietusi Livonijas kara laikā 1577. gadā. Celtnu raksturs un senlietu atradumi rāda, ka Āraišu pils Livonijas periodā pildījusi reizē militāra un saimnieciska rakstura funkcijas, aizseg-

Āraišu mūra pils. 14.—17. gs.

dama pieejas Cēsu pilij no dienvidu puses; tur novietoti kara zirgi, kā arī uzglabāti pārtikas krājumi un furāža. Tautas teikas stāsta, ka no Āraišu pils pa ezera apakšu uz Cēsu pili ejot pazemes eja un ka Āraišos esot atradušās vecās Cēsis. Pazemes eja gan vēl līdz šim izrakumos nav atrasta, nav arī domājams, ka tāda būtu bijusi, bet nostāstos par vecajām Cēsīm varētu būt saglabājušās atmiņas par plašās priekšpils apdzīvotību viduslaikos, kāda konstatēta 1969. gada pārbaudes izrakumos. Āraišu pili atsegtais

celtņu paliekas izrakumu gaitā konservē un gatavo brīvdabas ekspozīcijai.

Cēsu mūra pils ir viena no skaistākajām, kā arī labāk saglabājusies Livonijas laika pils Baltijā. Gadsimtu gaitā tā vairākkārt pārbūvēta un paplašināta. Līdz mūsdienām saglabāties Cēsu pils 16. gadsimta sākuma arhitektoniskais veidols, kad pili pārbūvēja pēdējo reizi, pielāgojot ugunsšaujamo ieroču lietošanai karadarbībā. Pils stipri postīta kara laikā, it sevišķi 1577.—1578. gadā, un Ziemeļu kara sākumā 1703. gadā, pēc tam nav vairs atjaunota. Labi noietinātā konventēkas tipa pils ar trim torņiem un kapelu, aizsarggrāvjiem un trim plašām priekšpilīm, kas tāpat aizsargātas ar torņiem un vārtiem, bija nozīmīgs Livonijas ordeņa valsts administratīvais un politiskais centrs, kurā no 1239. līdz 1561. gadam (ar pārtraukumiem) atradās Livonijas ordeņa mestru rezidence.

Kopš 1974. gada Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija zinātniskās līdzstrādnieces Z. Apalas vadībā veic pils arheoloģisko izpēti.

Izrakumu gaitā atsegta vairākas līdz šim nezināmas pils būvdaļas — rietumu korpuss, dienvidu puses apbūve rajonā starp pils aizsargsienu un dienvidu korpusu, 42 m tilta apakšējās daļas, kā arī kādas 175 m² lielas ēkas pamati pils dienvidu puses aizsarggrāvja rietumu galā. Lai tās atrastu, vajadzēja attīrīt līdz 16 m biezo kultūrslāni. Jaunatklātās būvdaļas pieder vairākām hronoloģiski atšķirīgām apbūvju kārtām, kas pastāvējušas 14.—17. gadsimtā. Arheoloģiskie izrakumi tagad parāda Cēsu pils būvēsturi pavisam citā gaismā, nekā to iedomājās, pamatojoties tikai uz rakstīto avotu ziņām. Tā, piemēram, uzskatīja, ka Cēsu pilij rietumu korpusa nemaz nav bijis, tā vietā atradusies tikai aizsargsiena, kā tas redzams iepriekšējās Cēsu pils grafiskajās rekonstrukcijās un modeļos.

Cēsu pils izrakumos ir iegūts arī ļoti plašs atradumu klāsts — ap 6500 senlietu, kā arī liels daudzums māla un cita materiāla trauku lausku, krāsns podiņu fragmenti, dažādas būvdetaļas, uzturā lietoto dzīvnieku kaulu fragmenti u. c. materiāli. Starp Cēsu pils atradumiem, kā jau to varēja gaidīt, ir daudz ieroču un kara materiālu. Masveida atradumi bija

Izrakumi Cēsu pilī. 1983. g.

Cēsu pilī atrastās senlietas (16. gs.): 1 — viduslaiku rakstāmais rīks—stils; 2 — no kaula darināta rotājuma plāksnīte ar iegravētu jātnieka attēlu; 3 — kaula stabule.

dzelzs stopa bultu gali un mortīru (īsstobra lielgabals) akmens lodes, retāk — pistoles ar rata atslēgām. Tādi atradumi kā, piemēram, arbaleta loks, no dzelzs riņķīšiem darināta bruņutērpa kapuce, retas formas — tā sauktie nieru dunči, vairāku veidu zelta monētas — riāli, dukāti — Latvijā atrasti pirmoreiz. Tādas atradumu grupas kā preču zīmes, Reinzemes keramika un, protams, dažādas monētas norāda ekonomisko sakaru virzienus. Bez tam pilī atrada arī

No bronzas darināts grāmatas vāka apkalums. Cēsu pils. 16. gs.

grāmatu apkalumus, rakstāmriķus — stilus, mūzikas instrumentus, spēļu kauliņus.

Cēsu pili atrastās senās pils būvdaļas iekonservē atseguma līmenī, par galveno mērķi izvirzot oriģinālā materiāla saglabāšanu tālākai, vispusīgai arheoloģiskai, arhitektoniskai un vēsturiskai izpētei. Paralēli konservācijas darbiem pils apbūves kompleksā notiek arī atsevišķu daļu restaurācijas darbi.

1976. gadā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts un Siguldas novadpētniecības muzejs pēc šī muzeja ierosmes uzsāka Turaidas pilsdrupu arheoloģisko izpēti J. Graudoņa vadībā.

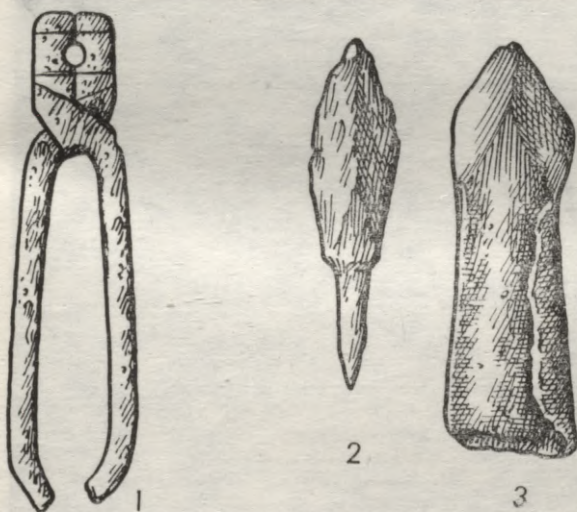
Turaidas pils ir pastāvējusi apmēram 560 gadu, no 1214. līdz 1776. gadam, kad nepiesardzīga šāviena rezultātā aizdegās kādas pils klēts salmu jumts un ugunsgrēks izpostīja pils ēkas. Daļu ēku pēc tam nojauca būvmateriālos. Līdz 20. gadsimtam labākā vai sliktākā stāvoklī bija saglabājusies aizsargsiena, galvenais, ziemeļu un pusapaļais tornis. No 1952. līdz 1968. gadam notika klēts (tagad muzeja ēkas), pusapaļā un galvenā (tagad skatu torņa) restaurācijas darbi.

1976. gadā uzsāktās Turaidas pils sistemātiskās izpētes mērķis ir noskaidrot pils nocietinājumu sistēmu un vispārējo apbūvi. Šajā laikā ir atrasta liela daļa aizsargsienu ar kontrforsiem, pētītas ziemeļu un dienvidu priekšpilis, pašā pilī pētīts dienvidu korpuss ar četrstūraino torņa celtni, kāda celtnie ziemeļaustrumu daļā, galveno vārtu rajons, kur atsedza vārtu torni un jaunu, līdz tam nezināmu aizsargsienu fragmentus. Pils celtņu paliekām tāpat pieder dažāda veida krāsnis, pagalmu bruģi un kāda rūpīgi maskēta slepenā izeja.

Izrakumu gaitā Turaidas pili atklājās vairākas līdz tam nezināmas būvdaļas un apbūvju kārtas, kam nepieciešama vēl lielāka un detalizētāka izpēte to izveidošanās secības un kopsakarību noskaidrošanā. Viens no pieturas punktiem atklāto būvdaļu skaidrojumā ir poļu administrācijas 1590. gadā sastādītais Turaidas pils revīzijas protokols, taču tas neko nevar dot 14.—15. gadsimtā notikušo lielo pārbūvju skaidrojumam.

Nozīmīgākais atklājums šajos izrakumos, bez šaubām, ir 11.—13. gadsimtā apdzīvotās libiešu koka pils palieku atklāšana zem Turaidas pils mūriem. Acīmredzot te atradusies tik ilgi meklētā Kaupo Lielā pils, kuru nodedzināja 1212. gadā Autīnes sacelšanās laikā. Ar to Turaidas pils atšķiras no Cēsu pils, kas celta blakus vietējo iedzīvotāju apdzīvotajam pilskalnam.

Turaidas pils nav sevišķi bagāta ar senlietu atradumiem, tur atrasts ap 3000 priekšmetu. Tāpat kā visās viduslaiku pilīs, starp tiem ir dažādi amatnieku darbarīki, piemēram, kalēja lūkšas un veseri, cirkulis, arī zirglietas — dzelzs skrāpis, pakavi, iejūga sprādzes. Pilī daudz ieroču atradumu — bultu gali, musketes dakša, ložu lejamās standziņas, arī bruņutērpa fragmenti. Starp dažādajām monētām interesantākais atradums ir 1652. gadā Lībekā kaltais

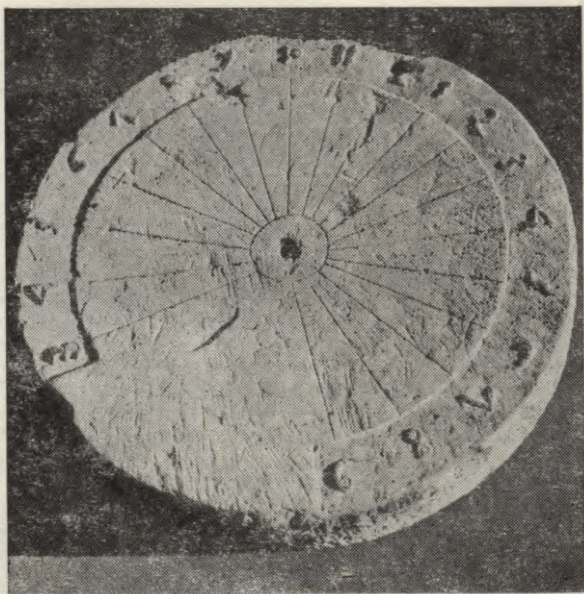
Turaidas pilī atrastās senlietas:

1 — ložu lejamās standziņas (16. gs.); 2—3 — bultu gali (13.—14. gs.).

zelta dukāts. Tāpat rets atradums ir no plienakmens izgatavotais saules pulkstenis, kam stundu vietas zīmētas ar arābu cipariem.

Pretstatā Cēsu pilij, kuru pirmo reizi ieņēma tikai Livonijas kara laikā, Turaidas pils savstarpējās Livonijas ordeņa, Rīgas arhibīskapa un Rīgas pilsētas cīņās gāja no rokas rokās. Šis apstākļi arī varēja būt viens no daudzo pārbūvju cēloņiem. Turaidas pilī pašlaik ir arī izvērsti Latvijā plašākie mūra pils rekonstrukcijas darbi nolūkā atjaunot pils sākotnējo izskatu.

Pārējām parka teritorijas pilīm pašlaik tiek pievērsta mazāka uzmanība dažādu iemeslu dēļ. Lielstraupes pils ansamblis, pateicoties psihoneiroloģiskā dispansera vadības rūpēm, atrodas labā stāvoklī. Krimuldas pilī ir izdarīti nelieli apkopes darbi, kas gan būtu ik gadu turpināmi, lai veidotu ainavu un

Saules pulkstenis. Turaidas pils. 14.—15. gs.

nostiprinātu pilsdrupas. Kā labs paraugs te minama Siguldas pilsdrupu galvenā ēka, kuras viena daļa konservēta teicamā kvalitātē. Tādu pašu stāvokli vajadzētu panākt arī pārējās Siguldas pils daļās — kā konventēkā, tā iekšējā un ārējā priekšpilis. Vēl arī nav noskaidrots, kur atradies 15. gadsimta avotos minētais miestiņš pie Siguldas pils, — vai ārējā priekšpilī, kur tagad sanatorijas ēkas, vai ārpus tās.

Tā kā pilskalni vēl nav pietiekami pētīti, mūsu rīcībā nav neapstrīdamu materiālu, uz kuru pamata varētu pilnīgi droši atbildēt — vai līdz 13. gadsimtam pie mūsu senču pilskalniem ir vai nav pastāvējušas senpilsētas. 1209. gadā Jersikas dališanas aktā Autīne ir nosaukta par pilsētu. Nepietiekamās izpētes dēļ arī nezinām, vai jau 12. gadsimtā senpilsētas vai

tām līdzīgas apmetnes ir pastāvējušas Cēsu pilī pie Riekstu kalna, Kubeselē, Satezelē un Turaidā vai nav. Toties Livonijas periodā Gaujas parka teritorijā zināmas divas senpilsētas — Cēsis un Straupe, kas no 14. gadsimta ir spēcīgi nocietinātas, akmens mūriem apjotas viduslaiku tirdzniecības pilsētas — Hanzas savienības locekles. Zināmus norādījumus par Cēsu pilsētas sākumiem var atrast Latviešu Indriķa hronikā. Indriķis stāsta, ka 1221. gadā novgorodieši nākuši ar lielu karaspēku pret Cēsīm. Ordeņa bruņinieki ar vendiem devušies tiem pretī pie vārtiem, bet, nevarēdami turēties pretī to daudzumam, paši aizdedzinājuši mājas un ciemu un atgriezušies Cēsu pilī. Tātad 1221. gadā ciems pie pils jau ir bijis, un varētu sākt runāt par Cēsu pilsētas sākumiem.

Cēsu senpilsēta, protams, tagad ir apbūvēta ar jaunāka laika celtnēm, tikai austrumu pusē gar Vaļņu ielu saglabājušies 14. gadsimtā celtie pilsētas aizsardzības mūra fragmenti. Rietumu pusē Cēsu senpilsētu norobežoja ordeņa pils un tās priekšpiļu mūri. Cēsu pilsētas un pils plāna kopskats redzams J. A. Ulriha ap 1683. gadu izgatavotajā uzmērojumā.

Par Straupes senpilsētas likteni mums daudz mazāk zināms. Acīmredzot tā sākusi attīstīties blakus Lielstraupes pilij, pastāvējusi līdz 16. gadsimta otrajai pusei un tad Livonijas un zviedru-poļu kara laikā 17. gadsimta sākumā gājusi bojā. Straupes senpilsētas nocietinājumi — mūru paliekas, valnis un grāvji — redzami Straupes austrumu, rietumu un dienvidu pusē. Lielākā daļa Straupes senpilsētas teritorijas ir apbūvēta, pārējā daļā aug parka koki.

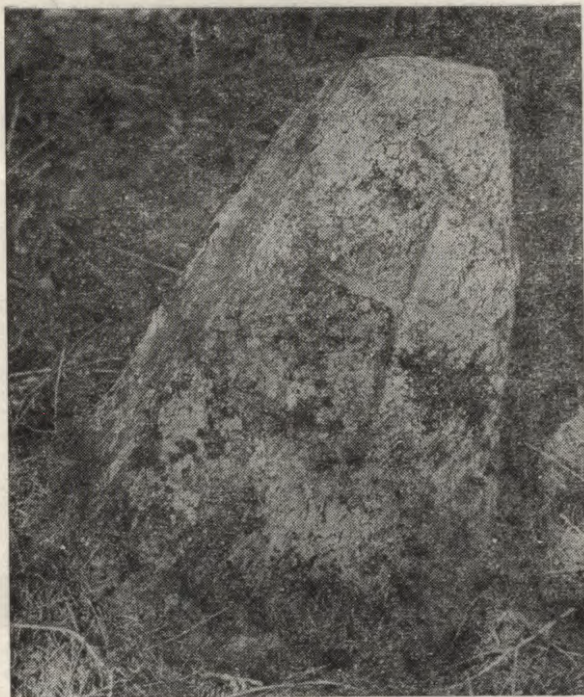
Izrakumi šajās viduslaiku pilsētās vēl nav notikuši. Praktiski tie iespējami tikai tad, ja senpilsētas teritorijā notiek apjomīgi celtniecības darbi, kuru būvbedrēs atsedzas kultūrslānis ar seno celtnu paliekām.

Vācu krustnešu agresijas rezultātā 13. gadsimta sākumā sāka ierīkot kapsētas, kur apbedījumiem vajadzēja notikt saskaņā ar katoļu baznīcas prasībām. To iespaidā kā pirmie sāka izzust ugunsapbedījumi, arī uzkalniņkapi, jo kristīgā ticība neatzina miesas sadedzināšanu, kam vajadzēs celties augšā pastarā dienā. Tomēr šīs prasības ne vienmēr tika konsekventi ievērotas. Tā, piemēram, kad Kaupo 1217. gadā krita kaujā Igaunijā, viņa miesu sadedzināja, bet «kaulus aiznesa uz Livoniju un apbedīja Kubeselē».

Straupes senpilsētas grāvis.

Tādēļ attīstītā feodālisma laika kapsētas dažkārt pastāv blakus vēlā dzelzs laikmeta kapulaukiem vai pat ir to turpinājums, ja šos kapulaukus iesvētīja par kapsētām. Bez tam pat vēl 17. un 18. gadsimta baznīcu vizitāciju protokolos lasāms, ka zemnieki savus mirušos aprok nevis baznīcas norādītajās un iesvētītajās kapsētās, bet «krūmos». Sajā gadījumā «krūmi» ne vienmēr jāsaprot burtiski, tādēļ ka vēl 17. un 18. gadsimtā apbedīšanai tika izmantotas vecās Livonijas laika kapsētas vai citas zemnieku patvaļīgi izvēlētas vietas, it sevišķi sērgu laikā.

Viduslaiku kapakmens Auciema kapsētā.

Viduslaiku kapsētas dabā atrodas dažādās vietās, tomēr liekas, ka daļa no tām, piemēram, Auciema, Raiskuma Dimdu, Veselavas un Kārļu Krustkalnu varēja būt ierīkotas pie senajām katoļu laikos celtajām kapelām. Dažās nomaļāk stāvošās kapsētās saglabājušies arī viduslaiku kapu pieminekļi — akmens krusti, kapu plāksnes un citi kapakmeņi. Labi saglabājušies viduslaiku kapsēta atrodas pie Līgatnes Incēniem. Nelielā, stāvā paugurā, kas apaudzis simtgadīgiem kokiem, guļ zālē izaugušas kapu plāksnes un paceļas liels, apdrupis šūnakmens krusts, kura

virsmā vienā pusē iekalti seši, bet otrā — četri mazāki krusti. Pēc rakstīto avotu ziņām, Livonijas laikā tur atradusies kapela, pēc tautas nostāstiem — koka baznīciņa ar salmu jumtu, kas vēlāk pārvesta uz Ķempjiem.

13.—17. gadsimta kapsētas vēl maz pētītas. Līdz šim plašāki aizsardzības rakstura izrakumi ir notikuši Drabešu Uplantu kapsētā, kuru atklāja ceļu būves darbu gaitā. 1969. un 1971. gadā tur izpētīja 78 kapus, kuros apbedīti 13.—14. gadsimta latgaļi. Uplanti ir vietējās lauku kopienas kapsēta, kas ierīkota pilnīgi jaunā vietā pēc kristietības pieņemšanas 13. gadsimta sākumā. Raksturīgi, ka te līdztekus pastāv gan jaunievestās apbedīšanas tradīcijas — mirušie guldīti dēļu šķirstos un apbedīti rindās, ar galvām uz rietumiem, gan seno rituālu piekopšana — bagātīgu piedevu došana līdzī kapā un bērnu mielasti kapsētā. Neraugoties uz baznīcas aizliegumiem mirušos sadedzināt, Uplantos atklāti arī divi ugunsapbedījumi.

Otrā pētītā viduslaiku kapsēta ir Turaidas Baznīckalnā, kur atraka 45 apbedījumus. Tur zem 17 gadsimta kapiem atrada arī divus 12.—13. gadsimta lībiešu skeletkapus.

Bez uzskaitītajiem kapu veidiem zināmi arī apbedījumi baznīcās, kas gan visi attiecas uz jaunākiem laikiem, jo tos pilnīgi pārtrauca tikai pēc 1783. gadā izdotā Krievijas valdības rīkojuma. Tādi apbedījumi zināmi Āraišu, Cēsu, Jāņa, bijušajā Cēsu Katrīnas, Krimuldas, Siguldas un Straupes baznīcās. Baznīcās parasti apbedīja valdošās šķiras pārstāvjus, sevišķi Cēsu Jāņa baznīcā, kur atrodas vairāku Livonijas ordeņa mestru un 16.—17. gadsimta katoļu bīskapu apbedījumi.

Ka daudzo nostāstu pamatā par baznīcās un pilis iemūrētajiem cilvēkiem var būt arī paties notikums, liecina kāds neparasts atradums Āraišu baznīcā.

Tautas teikas stāsta, ka Āraišu baznīcu nekādi nesot varējuši uzcelt: kas pa dienu uzcelts, tas pa nakti atkal nojaukts. Tikai tad, kad baznīcas sienā iemūrēta meitene, celtni varēja pabeigt.

Āraišu baznīcas celšanas gads nav zināms. Gada-skaitlis 1225, kas piestiprināts virs ieejas, nav dokumentāli pamatots. Āraišu draudze pirmo reizi vēstures avotos minēta 1445. gadā, kad Livonijas ordeņa

Akmens krusts Incēnu viduslaiku kapsētā Līgatnē.

mestrs Heidenrihs Finke apstiprināja divu muižu pirkšanas un pārdošanas aktu, kuras atradās «Skujenes un Āraišu draudzēs». Pašreizējā izskatā Āraišu baznīca pastāv no 1791. gada. Āraišu baznīcas senāko variantu var redzēt J. K. Broces 1772. gada zīmējumā. Sākotnēji tā ir bijusi divdaļīga celtnē bez zvanu torņa; tās altāra kora daļa bijusi mazāka par lielo baznīcu. Tornis uzcēla tikai pārbūves laikā 1791. gadā, kad baznīca ieguva pašreizējo formu. Celtniecības darbu gaitā noārdīja arī mūra stabus,

kas atradās virs baznīcas durvīm uz vecās rietumu zeltiņa (juntgale, ģēvele) sienas. Nojaucot vidējo stabu, atrada iemūrēta cilvēka atliekas — skeleta kaulus un rūtainas drēbes nospiedumus uz šaurās staba iekštelpas sienām. Mūsu rīcībā nav nekādu ziņu par to, kas bijis šis cilvēks, kādēļ viņš iemūrēts un kad tas noticis. Un nekad to arī neuzzināsim.

Bet baznīcas viduslaiku Baltijā nebūt nebija nedz vienīgās, nedz arī ikdienā visvairāk apmeklētās kulta vietas. Neskatoties uz katoļticības pieņemšanu, ko uzspieda ar ieroču spēku, uz klausām un nodevām baznīcas labā, kā arī represijām pret pagānisma paliekām, tautas masas ļoti ilgi saglabāja senos ticējumus un kultus kā opozīciju pret oficiālo kungu baznīcu.

Kā liecina jaunākie pētījumi Latvijas reliģijas vēsturē, veco apbedīšanas tradīciju, kulta vietu un mitoloģisko tēlu saglabāšanās folklorā pierāda, ka kristietība saplūda ar pagānisko daudzdievību, dabas un auglības dievībām iekļaujoties baznīcas svēto kultā (piemēram, Jāņi, Pēteri, Mārtiņi u. c.) un tajā pašā laikā folklorā pārņēmot kristietības dieva, Māras un velna tēlus. Tādējādi pakāpeniski izveidojās sinkrētiska masu reliģiozitāte, ko kristietība bija gan ietekmējusi, bet ne pakļāvusi.

Kulta vietas ir tie mūsu senču garīgās dzīves pieminekļi, kas Latvijas arheoloģiskajā materiālā vēl joprojām vismazāk pazīstami un pētīti. Arī par Gaujas parka senajām kulta vietām esošās ziņas vēl nav pilnā mērā apkopotas, ne dabā pārbaudītas. Kulta alu arheoloģiskā izpēte sākusies tikai pēdējos gados. Atmiņas par šādu vietu esamību saglabājušās vietu nosaukumos un nostāstos. Daudz vērtīgu ziņu var atrast arī 17. un 18. gadsimta baznīcu vizitāciju un tiesu protokolos.

Uzskata, ka senākās ziedojumu un upuru vietas ir akmeņi, kas tautā pazīstami ar tādiem nosaukumiem kā Velna akmens vai Pēdākmens. Akmens virsmā parasti mēdz būt iekalts it kā cilvēka pēdas atveids. Šādu akmeņi ar pēdveidīgu iedobumu tā virsmā atrada mežā Priekuļu Upmaļu māju tuvumā. Akmens ar «velna pēdu» atrodies arī pie Vaidavas Viļumiem. Akmeņi kā ziedojumu vietas pazīstami jau no akmens laikmeta, taču šī paraža turpinājās arī vēl tad, kad ziedoja pie viduslaiku akmens krustiem. Ir ziņas, ka Āraišos, tagadējās Vanagu kapsētas vietā,

Sievietes apbedījums Drabešu Uplantu kapsētā.
14. gs.

ceļa malā stāvējis akmens krusts, pie kura vēl 19. gadsimta sākumā tūkusi ziedota nauda.

Plaši pazīstamas ziedojumu vietas ir dažādi koki, birzis un avoti, akmeņu krāvumi un kalni. Tā sauktajā Baldena attekā, pie kuras atrasts depoziāts, esot mesta nauda. Bez izrakumiem nevar noskaidrot, piemēram, Siguldas Krusta kalna nozīmi, kas reģistrēts kā kulta vieta.

Kā senas ziedojumu un dziedniecības vietas pazīstamas arī daudzās alas. Tādas ir plaši pazīstamā

Gūtmaņa ala Siguldā, Liepas Ellīte un Cēsu Svētavota ala, par kurām jau 18. gadsimtā rakstīja J. K. Broce.

Iekšķīgās slimības esot ārstējuši ar Gūtmaņa alas avota ūdeni, bet Cēsu Svētavota ūdens dziedinājis reimatismu un acu slimības.

Bez aprakstītajiem galveno arheoloģisko pieminekļu veidiem parka teritorijā sastopami arī citi: depozīti, soda vietas, kara nometnes, dažādi akmeņi ar vēsturisku nozīmi, senie kuģi un laivas, kā arī dažādi savrupatradumi.

Par depozītiem sauc kādā vietā (visbiežāk zemē) noglabātu senlietu kopumu; tās var būt visai dažādas — monētas, rotaslietas, ieroči, darbarīki utt. Izplatītākais noguldījumu veids ir monētu depozīts.

Depozītu izcelsme ir dažādi skaidrojama. Tos noslēpa zemē ziedojumam, uzglabāšanai vai arī briesmu brīdī. Ja depozīts atrasts upē, ezerā, purvā, kapulaukā vai kulta vietā, tad diezgan droši var domāt, ka tas noguldīts maģiskā nolūkā, jo, piemēram, senie skandināvi ticēja, ka viņā saulē cilvēkam piederēs tās mantas, kas viņam bijušas līdzī uz bērū sārta un ko viņš pats savas dzīves laikā kaut kur noglabājis.

Parka teritorijā pašlaik zināmas kādas 12 depozītu atradumu vietas. Senākās ir Lielstraupes muižā atrastās 1.—4. gadsimta romiešu monētas. Rokot grāvi, pie Drabešu Veišāriem 19. gadsimta beigās atrada sudraba stienīšus, ko agrā feodālisma laikā un vēl 13. gadsimtā lietoja kā svāra naudu un kas Latviešu Indriķa hronikā saukti par ozerīgiem.

Pārējie ir monētu vai dārglietu un monētu depozīti. Pašu lielāko 17. gadsimta sudraba monētu depozītu ap 1928. gadu, zemi strādājot, atrada pie Priekuļu Kalnaūbelēm. Nelielā, līdz 19,5 cm augstā un 14,5 cm resnā, brūnpelekā krūkā ar bārdaina vīra attēlu uz sāniem atrada 4892 sudraba monētas, galvenokārt zviedru karaļu Gustava II Ādolfa, Kristīnes, Kārļa X Gustava un Rīgas brīvpilsētas vai Livonijas šiliņus, kaut gan starp atrastajām monētām bija arī Polijas karaļa Sigismunda III trīspelheri, reti sastopamie Poznaņas un Lobžeņicas ternāriji, Brandenburgas—Prūsijas Vilhelma šiliņi un pat Skotijas valdnieka Kārļa I divpensi. Diemžēl vērtīgākās monētas — 1650. gadā Rietumfrīzijā kaltais dālderis un

So iemeslu dēļ «vecajai naudai» praktiski nav materiālās vērtības, ir tikai vēsturiskā, jo tā sniedz vērtīgu izziņas materiālu pētījumiem par ekonomiskās, tirdzniecības un kultūras sakaru attīstības virzieniem, sabiedrības sociālo noslāņojumu un citiem jautājumiem.

Gadsimtu gaitā Gaujas krastos notikušas daudzas sīvas kaujas. Katrs pilskalns, katra pils ir tikusi apkarota. Karagājienu un kauju apraksti ir galvenā viduslaiku hroniku tematika; atainoti galvenie militārie notikumi, dažkārt pat detaļas, ja hronists ir bijis notikumu aculiecinieks.

Arheoloģisko izrakumu gaitā reizēm atklājas dramatiskas ainas — pagājušo laiku cīņu atbalsis. Tā kādā no Cēsu pils rietumu spārna pagrabtelpām zem trīsmetru bieza gruvešu slāņa atsedzās 3 sieviešu, 3 bērnu skeleti un kāda cita skeleta atsevišķi kauli. Pie skeletiem atrastās monētas un citi priekšmeti, kā arī atradumu apstākļi norāda, ka mirušie ir Livonijas kara upuri. 1577. gada septembrī Ivana Bargā kara spēka aplenkuma laikā sievietes ar bērniem pils pagrabos bija meklējušas glābiņu, bet atradušas nāvi zem brūkošajiem mūriem. Domājams, ka šajā pašā reizē Cēsu pils rietumu spārna gruvešu slānī nokļuva arī 950 sudraba monētas u. c. dārglietas, kam, grābjot gruvešus, nejauši uzdūrās 1971. gadā.

Kaut arī rakstītie avoti reizumis visai precīzi norāda karadarbības vietu un laiku, kauju vietas, tomēr cīņās kritušo kapi vēl nav nedz apzināti, nedz arheoloģiski pētīti, varbūt tādēļ, ka šīm vietām nav nekādu ārējo pazīmju.

Vairākās vietās ir zināmas nocietinātas militāras lauka nometnes, t. s. skanstis, kas ir iespaidīgi fortifikācijas pieminekļi ar uzbērtiem zemju vaļņiem, grāvjiem un lielgabalu pozīcijām.

Viena tāda neliela četrstūrveida skanstis atrodas Cēsīs, cieši blakus Valmieras šosejai. Otra apmēram 1,5 ha platībā atrodas mežā, Kazu gravas ziemeļu pusē, Upmaļu māju tuvumā. Tās pret Valmieras ceļu vērstā vaļņa rietumu puses garums ir 200 m.

Lielākā skanstis — Priekuļu Lodes Bateriju lauks — atrodas pie vecā Cēsu—Raunas ceļa. Skanstis ir apmēram 3 ha liels laukums, kuru ietver nocietinājumu sistēma: grāvji, vaļņi un lielgabalu pozīcijas. Izrakumi šajās skanstīs nav izdarīti, taču tie varētu no-

teikt nometņu pastāvēšanas laiku un noskaidrot, kura no tām ir Baltazara Rusova hronikā minētā Ivana Bargā karaspēka nometne, pie kuras 1578. gadā notika liela kauja.

Kā liecina saglabājušies nostāsti un vietvārdi, senās soda vietas atradušās Āraišu Karātavkalnā un Turaidas Karātavkalnā (Rata kalnā). Šādas soda vietas ierīkoja apkārtnes augstākajās vietās pie viduslaiku administratīvo pārvaldes iecirkņu (pilsnovadu) centriem.

Vēl pavisam neapzināta un nepētīta arheoloģisko pieminekļu grupa ir senās sauszemes ceļu trases un ostas. Ka tās šajā blīvi apdzīvotajā apvidū pastāvējušas jau sirmā senatnē, ir pašsaprotams fakts, jo senatnē liela nozīme bija Gaujas ūdensceļam. Gaujas atvaros, smiltīm segts, jādombā, guļ ne viens vien tālās zemes un jūras redzējis senais kuģis. Līdz šim gan zināms tikai viens tāds atradums.

1872. gada vasarā Gaujā pie Turaidas atrada lielas laivas fragmentus. Smiltis bija saglabājušās ozola plankas ar airu caurumiem un citas daļas. Paša atraduma vairs nav, bet tā apraksts un zīmējums līdz ar detaļplāniem ir publicēts. Latviešu Indriķa Livonijas hronikā aprakstīts sāmsaliešu uzbrukums Turaidai 1211. gadā ar daudziem kuģiem, no kuriem krustneši kā kara laupījumu ieguvuši 300 kuģu. Tādēļ atradēji domāja, ka šī laiva varētu būt viens no nogremdētajiem sāmsaliešu kuģiem. Šis pieņēmums nav pierādāms. Nav šaubu, ka Gaujā pie Turaidas atradusies sena kuģu piestātne, taču tikai ar izrakumiem noskaidrojams, vai tā sauktā Zviedru skanstis pie Bēršu mājām ir kara nometne vai sena ostas vieta.

1968. gadā Āraišu ezerā atrada vienkoča laivu, kas aptuveni būtu datējama ar m. ē. l. g. t. otro pusi.

Bez jau aprakstītajiem kulta akmeņiem un kapu pieminekļiem parka teritorijā ir vairāki akmeņi ar vēsturisku nozīmi. Tie ir tā sauktie krustakmeņi — apstrādāti vai neapstrādāti akmeņi ar vienu vai vairākiem iekaltiem krustiņiem. Tādi zināmi vairākās vietās. Āraišu krustakmeņi iekalts viens krusts, Rakstupītes krustakmeņi — trīs. Šie akmeņi, liekas, būs viduslaiku robežakmeņi, kādus Livonijas laikā un vēlāk uzstādīja zemes īpašumu robežu apzīmēšanai. Krustakmeņi viduslaiku robežu aprakstos minēti arī

Krimuldas apkārtnē. Robežu apzīmēšanai raka arī bedres, kuras piepildīja ar akmeņiem, oglēm, iecirta krustus kokos.

Pārbaudot dabā ziņas par krustakmeņiem pie Kūduma Gulbjiem un Ķemerēm, noskaidrojās, ka šie akmeņi ar vidū iekaltiem prāviem krustiem ir nevis viduslaiku kapu plāksnes, bet gan seno Auciema un Kūduma muižu zemju robežakmeņi, tātad — vēstures pieminekļi. Seši no tiem vēl atrodas savās vietās: pie Ķemerēm meža malā, apmēram 100 soļu atstatumā cits no cita; divi akmeņi redzami bijušo Gulbju māju lauka malā.

Krustakmeņi var saistīties ar kādiem vēsturiskiem notikumiem, kas tagad aizmirsti. Uzskaitot pilnīgi visus krustakmeņus un salīdzinot ar rakstītiem dokumentiem, varētu rekonstruēt viduslaiku pilsnovadu un citu zemju īpašumu robežas.

Parka teritorijā zināmas apmēram 50 savrupatradumu vietas. Savrupatradumi ir atsevišķas senlietas, kas vai nu nejauši nokļuvušas zemē (nozaudētas), vai arī nāk no kādiem līdz šim nezināmiem kapulaukiem, dzīvesvietām, depoziātiem, ziedojumu vietām un citiem pieminekļiem, tādēļ to atradumu vietas un apstākļi rūpīgi pārbaudāmi. Savrupatradumu vietas izklidētas visā parka teritorijā un, kā jau redzējām, hronoloģiski pieder visiem laikmetiem.

Atpūtas zonu perspektīvas

Neparasti lielais kultūrvēsturisko pieminekļu daudzums ir tieši tā īpatnība, ar ko Gaujas nacionālais parks atšķiras no citiem nacionālajiem parkiem. Pēc starptautisko kultūras vērtību aizsardzības speciālistu domām, Gaujas parks šajā ziņā ir unikāls pasaules līmenī, jo te blakus arheoloģiskajiem un etnogrāfiskajiem pieminekļiem atrodas viduslaiku arhitektūras pieminekļi, vēsturisko notikumu un revolucionāro cīņu piemiņas vietas. Tādi pieminekļi kā Āraišu ezerpils, Cēsu pilsētas vēsturiskais centrs ar pilsdrupām, Jāņa baznīcu un daļēji saglabājušos vecpilsētas nocietinājumu sistēmu, Lielstraupes pils komplekss ar baznīcu un viduslaiku pilsētu, Turaidas pils komplekss un Ungurmuižas apbūves ansamblis ir ieskaitīti mūsu valsts augstāko kultūras vērtību kategorijā — Vis-savienības nozīmes kultūras pieminekļu sarakstā.

Gaujas nacionālais parks un tam pieguļošās teritorijas šodien ir viens no lielākajiem tūrisma un aktīvās atpūtas centriem ne tikai Latvijā vai Baltijā, bet visā Padomju Savienībā. Saskaņā ar atpūtas centru attīstības ģenerālo shēmu Gaujas parkā paredzēts izveidot trīs aktīvās atpūtas zonas — Siguldā, Līgatnē un Āraišos. Izņemot Līgatnes zonu, kurai ir dabas aizsardzības mācību bāzes raksturs, abas pārējās ir izaugušas un tālāk veidojas ap kultūrvēsturisko pieminekļu kompleksiem.

Siguldas zona ir ne vien senākā, bet arī plašākā un līdz šim visvairāk apmeklētā parka zona. Pēdējo desmit gadu laikā to apmeklē ik gadus apmēram 1,5 miljoni cilvēku gadā, un šim skaitlim ir tendence arvien palielināties. Apmeklētāju skaita palielināšanās rada pamatotas bažas par visvairāk apmeklēto objektu strauju nolietošanos. No šādas situācijas ir tikai divas izejas — vai nu krasi samazināt pārslo-

goto pieminekļu apmeklēšanu, vai arī atrast un iekārtot citus — papildu tūrisma objektus un maršrutus. Perspektīvākais šķiet otrs variants. Kultūrvēsturiski ļoti nozīmīgs pasākums varētu būt libiešu vēstures muzeja izveidošana kādā no Siguldas zonas pieminekļiem. Kā zināms, libieši bija viens no tiem etniskajiem komponentiem, no kuriem vēlāk izveidojās latviešu tautība. No libiešu tautības nosaukuma nāca arī 13.—16. gadsimtā lietotais Latvijas un Igaunijas nosaukums — Livonija. Siguldas zona atrodas Vidzemes libiešu kādreiz apdzīvotās teritorijas centrā, un šīs vietas ir saistītas ar liktenīgajiem pavērsieniem libiešu vēsturē. Apkopojot un salīdzinot Daugavas, Gaujas un Kurzemes libiešu apdzīvotajos novados iegūtos arheoloģiskos materiālus ar rakstīto avotu ziņām, etnogrāfiskajiem un valodniecības datiem, varētu izveidot aptverošu libiešu tautības vēstures ekspozīciju.

Āraišu zonas izpēte sākās jau 1965. gadā ar arheoloģiskajiem izrakumiem Āraišu ezerpilī. Neaplasti labi saglabājušos seno koka celtņu un priekšmetu atradumi jau pašā izrakumu sākumā — 1967. gadā — ierosināja domu izveidot Āraišu ezera salīnā ezerpils brīvdabas rekonstrukciju — tūrisma objektu ar izglītojoša un audzinoša rakstura funkcijām. Šo ideju aktīvi atbalstīja Cēsu rajona Tautas deputātu padomes izpildkomiteja, Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, Arhitektu savienība, Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība, kā arī citas iestādes. Rezultātā pie Cēsu rajona izpildkomitejas 1971.—1973. gadā sabiedriskā kārtā darbojās no dažādiem speciālistiem izveidotā darba grupa šī jautājuma vispusīgai izpētei. Āraišu mikrorajona tālākā izpēte sākotnējā doma pārauga idejā par muzejparka izveidošanu Cēsu rajonā ap Āraišu ezeru, kas Vidzemei raksturīgā ainavā uz vēsturiskās attīstības gaitā izveidojušos vietējo kultūrvēsturisko pieminekļu kompleksa bāzes parādītu viena Latvijas PSR etnogrāfiskā novada — Vidzemes — vēsturisko attīstību no vissenākiem laikiem līdz mūsu dienām. Nodibinot Gaujas nacionālo parku, Āraišus iekļāva tā sastāvā kā aktīvās rekreācijas zonu. Turpinājās zonas tālākas izveides darbi, kuros bez jau minētajām iestādēm aktīvi piedalījās arī vēl Gaujas nacionālais parks, Zinātniskā ražošanas apvienība «Silava», Latvijas PSR Meliorā-

cijas projektēšanas institūts, Cēsu vēstures un mākslas muzejs, Cēsu rajona kolhozs «Sarkanais karogs», Rīgas Politehniskais institūts u. c. iestādes.

Latvijas PSR Ministru Padome 1983. gada 1. septembrī pieņēma lēmumu par arheoloģijas pieminekļa — Āraišu ezera apmetnes — saglabāšanu un parka—muzeja izveidi ap Āraišu ezeru, kura teritorijā esošie arheoloģijas, vēstures, arhitektūras un mākslas pieminekļi izmantojami zinātnisku, kā arī tūrisma un ekskursiju, ekspozīciju, izstāžu un citiem kultūrizglītības mērķiem iedzīvotāju idejiski tikumiskajā, internacionālajā un estētiskajā audzināšanā.

Āraišu ezera apkārtnē ap 1000 ha lielā platībā ir sakoncentrēti apmēram 15 dažādu laikmetu arheoloģiskie pieminekļi.

Spriežot pēc vēlāku laikmetu pieminekļos atrastajiem akmens kaltiem, Āraišu ezera apkārtnē bijusi apdzīvota jau akmens laikmetā.

Bronzas un agrā dzelzs laikmeta pieminekļi atrodas pie tagadējā Puškinu karjera, blakus mazām upītēm un sausiem, smilšainiem pauguriem. Uplantu un Virgabaļu apmetnes atrodas apstrādātos laukos, pie mazām upītēm Kalnaastišu apmetne — sakņu dārzā, paugura nogāzē. Varbūt pat, ka īslaicīga dzīvesvieta pastāvējusi tagad ar mežu apaugušajā paugurā pie Kalnaastītēm. Netālu uz rietumiem no Virgabaļu mājām atrodas sena dzelzs ieguves vieta, jo tur dārza zemē atrasts ļoti daudz dzelzs sārņu. Abi šim apmetnēm atbilstošie kapu uzkalniņi atrodas mežā, Lejaspeļu māju tuvumā. Lazdiņu uzkalniņš, kas datējams ar agro dzelzs laikmetu, atrodas muzejparka austrumu malā pie Lielā Lazdiņu ezera.

Vidējo dzelzs laikmetu detalizēti raksturo 9.—10. gadsimta Āraišu ezerpils, kuras iedzīvotāji atdusas Liepiņu kapulaukā. Šim laikmetam varētu piederēt arī Āraišu ezera atrastā vienkoča laiva. Vēlo dzelzs laikmetu Āraišos pašlaik pārstāv ar 9.—12. gadsimtu datējamais Drabešu Liepiņu kapulauks. Spriežot pēc vispārējās vēsturiskās situācijas 13. gadsimta sākumā, Āraišu apkārtnē piederējusi Āutīnei.

Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā. ►

APZĪMĒJUMI:

viduslaiku pilsētas

mūra pils

pilskalni

ezerpils

apmetnes

kapsētas un līdznie kapulauki

atsevišķi kapu uzkalniņi

uzkalniņu kapulauki

akmeņu krāvuma kapulauki

dažādas nozīmes akmeņi

nozīmīgākie savrupatrādumi

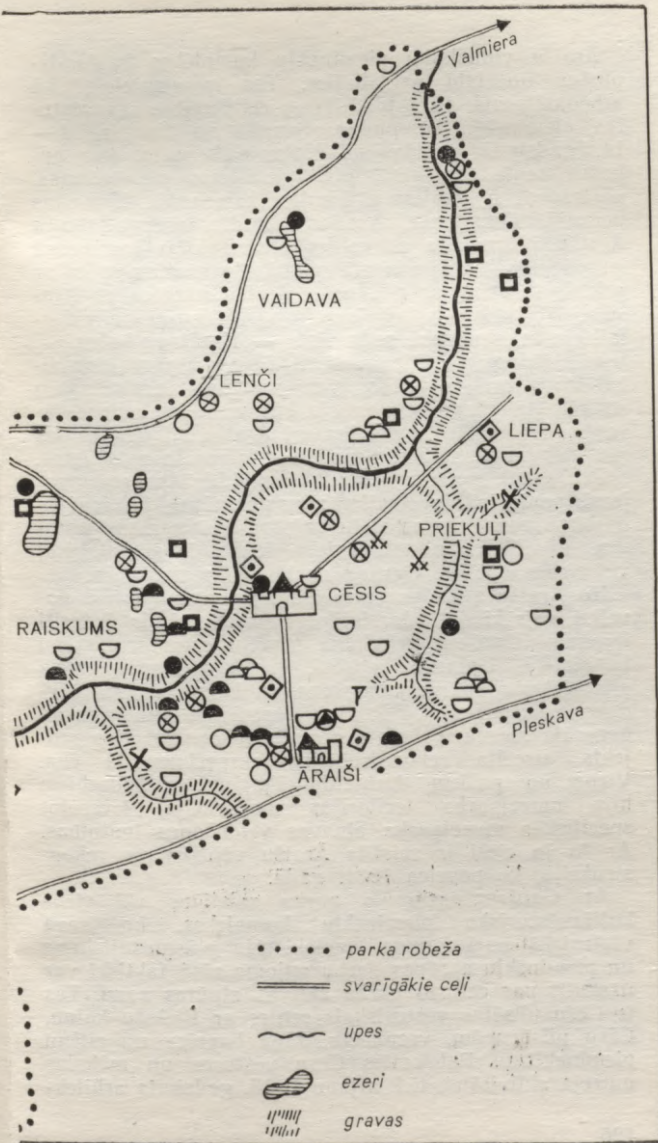
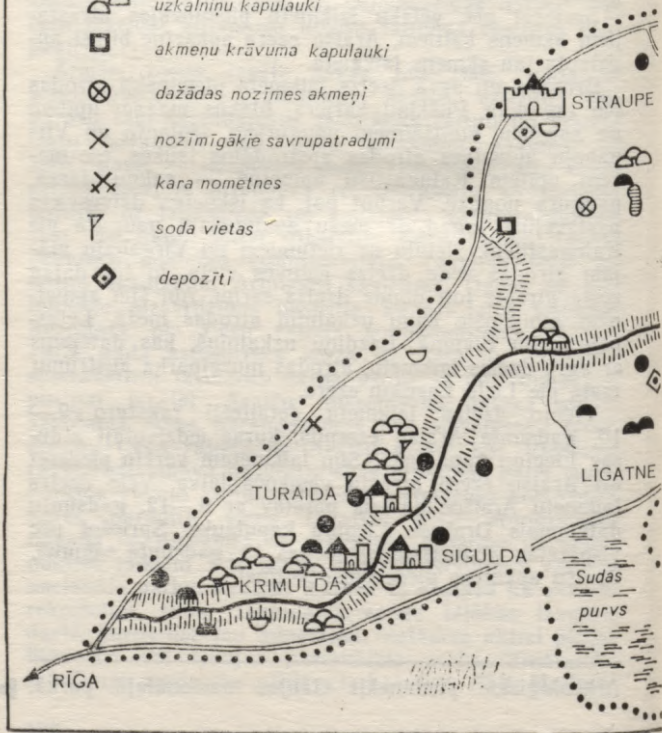
kara nometnes

soda vietas

depozīti

..... parka robeža

———— svarīgākie ceļi

~~~~~ upes

~~~~~ ezeri

~~~~~ gravas

Āraišu viduslaiku pieminekļu komplekss ir daudzpusīgs un labi saglabājies. Tas ir vienlaicīgi kā arheoloģiskais, tā arhitektūras, celtniecības un vēstures pieminekļu komplekss. Senākā no tām ir 13.—14. gadsimtā pastāvējusī Uplantu kapsēta, kur apbedīti senie āraišnieki pēc kristietības pieņemšanas, pārtraucot apbedījumus Liepiņu kapulaukā. Livonijas periodā, domājams, Āraišos atradās ordeņa zemju Āraišu pilsnovada pārvaldes centrs, kura kompleksā ietilpa 14.—17. gadsimtā pastāvējusī mūra pils ar priekšpili, reizē ar pili celtā Āraišu baznīca ar kapsētu, 16. gadsimta beigās celtais Āža krogs un viduslaikiem raksturīgākā soda vieta — Karātavu kalns.

Kā liecina rakstītie avoti, Āraišu pili pārvaldīja tikai viens ordeņa brālis, tādēļ vietējiem iedzīvotājiem kā pili, tā pilsnovadā varēja būt visai ietekmīgs stāvoklis. Netieši to apstiprina arī Āraišu pils izrakumos samērā daudz atrastās vietējo iedzīvotāju rotaslietas.

Pēc Gaujas nacionālā parka nodibināšanas ievērojami paplašinājās Āraišu zonas zinātniskās izpētes darbi, kuros lielu atbalstu sniedza jau minētās iestādes. Tādēļ Āraišu mikrorajons šobrīd ir arheoloģiski visvairāk izpētītā Gaujas nacionālā parka daļa.

No Āraišu muzejparka izveides programmas jau paveikti vairāki ļoti darbietilpīgi pasākumi. Ir izdarīti izrakumi Lazdiņu uzkalniņā, Āraišu ezerpili, Liepiņu kapulaukā, Uplantu kapsētā, turpinās Āraišu mūra pils rietumu spārna atsegšana un konservēšana brīvības ekspozīcijai. Pilnīgi izstrādāta muzejparka ģenerālā shēma, pabeigts ezerpils rekonstrukcijas projekts, uzcelta rekonstrukcijas eksperimentālā ēka. Viens no pašiem darbietilpīgākajiem priekšdarbiem bija muzejparka teritorijas meliorācija, ievērojot specifiskās muzejparka ainavas veidošanas īpatnības. Ar to jo cieši ir saistīta Āraišu vējdzirnavu rekonstrukcija, ko paveica 1984. gadā.

Ar Gaujas nacionālo parku saistāms vēl viens kultūrvēsturisko pieminekļu komplekss, ko sava vēsturiskā nozīmīguma, apmeklētāju plūsmas lieluma un pieminekļu aprūpes darbu apjoma ziņā faktiski var uzskatīt par ceturto parka aktīvās atpūtas zonu. Tas ir Cēsu pilsētas vēsturiskais centrs ar Riekstu kalnu, Cēsu pilsdrupām, veepilsētu, Jāņa baznīcu un citiem pieminekļiem. Pateicoties Cēsu vēstures un mākslas muzeja aktivitātei, tiek atjaunoti 18. gadsimta arhitek-

9. gs. dzīvojamā nama rekonstrukcija Āraišu ezerpilī.

tūras pieminekļi, kas kā mākslas vērtību krātuves un izstāžu zāles ieguvuši mūsdienīgu izlietojumu.

Kā Gaujas nacionālā parka zonas, tā atsevišķie pieminekļi veido sabiedrībā saudzīgu, zinātniski pamatotu un racionālu attieksmi pret dabu un iepriekšējo paaudžu atstāto kultūras mantojumu.

Tādēļ viens no svarīgākajiem uzdevumiem šajā jomā ir arī parka arheoloģisko pieminekļu aprūpe un saglabāšana tādā stāvoklī, lai tie būtu paraugs pieminekļu aizsardzības darbam visā republikā.

SATURS

Ievads	5
Pētījumu vēsture	9
Akmens laikmets	34
Agro metālu laikmets	43
Agrais dzelzs laikmets	48
Vidējais dzelzs laikmets	58
Vēlais dzelzs laikmets	74
Viduslaiku arheoloģiskie pieminekļi	94
Atpūtas zonu perspektīvas	121

Янис Фрицевич Апалс

Археологические памятники национального парка «Гауя»

(Латвийское общество охраны природы и памятников,
национальный парк «Гауя»)

Издательство «Зинатне». Рига 1986. На латышском языке

Художник Э. Булова

Jānis Apals

Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā

Redaktore Z. Dūka. Mākslinieciskais redaktors G. Krutojs.
Tehniskā redaktore G. Šņepkova. Korektore B. Vārpa.

ИБ № 2380

Nodota salikšanai 30.05.85. Parakstīta iespiešanai 27.01.86.
JT 13070. Formāts 70×90/32. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras
garnitūra. Augstspiedums. 4,5 fiz. iespiedl.; 5,26 uzsk. iespiedl.;
7,37 uzsk. kr. nov.; 7,4 izdevn. l. Metiens 30 000 eks.
Pasūt. Nr. 877-4 cehs. Maksā 45 kap. Izdevniecība «Zinātne»,
226530 PDP Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR
Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības
lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa
ielā 38/40.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307093700

45 k.

